

ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

ORTADOĞU VE GÖÇ

Haziran/June 2021

ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Rabia Mert
YAHUDİLERİN GÖÇ TECRÜBESİNDE KUDÜS'ÜN KONUMU
THE PLACE OF JERUSALEM IN THE MIGRATION EXPERIENCE
OF THE JEWS

Muazzez Harunoğulları
ABD VE RUSYA'NIN SURİYE İÇ SAVAŞINA
MÜDAHALELERİNİN JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLARI
GEOPOLITICAL APPROACHES OF THE USA AND RUSSIA
INTERVENTION TO THE SYRIAN CIVIL WAR

Şahin Nas
ORTA DOĞU ve KUZAY AFRIKA (MENA) EKONOMİLERİNDE
İHRACAT KATMA DEĞERİ VE İTHALAT BAĞIMLILIĞI:
GİRDİ- ÇIKTI ANALİZİ
EXPORT VALUE ADDED and IMPORT DEPENDENCY in
MIDDLE EAST and NORTH AFRICA (MENA) ECONOMIES:
INPUT-OUTPUT ANALYSIS

Enver Demir
AYINTAB'DA BİR CAMİ KİLİSE:
SURP ASDVADZADZİN KİLİSESİ (KURTULUŞ CAMİ)
A CHURCH-MOSQUE IN AYINTAB:
SURP ASDVADZADZİN CHURCH (KURTULUŞ MOSQUE)

Akif Çarkçı
ROGER GARAUDY'NİN SİYASİ SİYONİZM HAKKINDAKİ
GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ
ROGER GARAUDY'S VIEWS AND THOUGHTS ABOUT
POLITICAL SIONISM

ESER DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Muhammet Yasin ÇAKIR
Fatih Yaman, *Göç ve Toplum*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019,
184.

Mücahit Orkun İKİNCİ
Abd Al- Fettah El- Awaisi – Muhiittin Ataman (Ed.), *Kudüs;
Tarih-Din-Siyaset*, İstanbul: Seta Kitapları, 2020, 195.

Cilt/Volume 11
Sayı/Issue 01
Haziran/June 2021

p-ISSN: 2718-0980
e-ISSN: 2757-5144

ORTADOĞU VE GÖÇ

Journal of Middle East and Migration Studies

Cilt/Volume 11

Sayı/Issue 01

Haziran/June 2021

“Ortadoğu ve Göç” dergisi yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, bilimsel ve süreli bir yayındır. Yayınlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan yazıların yayın hakkı dergimize ait olup izinsiz olarak kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

Journal of Middle East and Migration Studies is a peer-reviewed, academic, periodical journal published twice a year. Facts and opinions published in the Journal of Middle East and Migration Studies express solely the opinions of the respective authors. Articles in the Journal are copyrighted publication of the Journal of Middle East and Migration Studies and cannot be published without permission.

Eski Adı/Previous Title: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Eski Adla Yayınlanan Sayılar/Year Range of Publication with Former Title: 2011-2020 Vol. 1, no. 1 – Vol. 10, no. 19
Eski ISSN/Former ISSN: 2146-4561

ORTADOĞU VE GÖÇ

JOURNAL OF MIDDLE EAST AND MIGRATION STUDIES

p-ISSN: 2718-0980

e-ISSN: 2757-5144

SAHİBİ / OWNER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü adına/ on behalf of Kilis 7 Aralık University Graduate Education Institute Dr. Öğretim Üyesi ERDİNÇ GÜLCÜ

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / RESPONSIBLE MANAGER

DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET FATİH GÜLOĞLU Kilis 7 Aralık Üniversitesi

EDİTÖRLER KURULU / EDITORS

DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH ALTUNCU (Başkan) Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DOÇ. DR. İBRAHİM EFE Kilis 7 Aralık Üniversitesi
DR. OSMAN ÜLKER Kilis 7 Aralık Üniversitesi

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

PROF. DR. M. DOĞAN KARACOŞKUN (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MUSA YILDIZ (GAZİ ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. CENGİZ TOMAR (AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ/KAZAKİSTAN)
PROF. DR. HALİL İBRAHİM ZEYBEK (GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. M. RUHAT YAŞAR (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. NUH ARSLANTAŞ (MARMARA ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. ALİ BALCI (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MEHMET SAİT TOPRAK (MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. TİM JACOBY (THE UNIVERSITY OF MANCHESTER/İNGİLTERE)
PROF. DR. AYTAÇ YILDIZ (ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MEHMET ALİ YILDIRIM (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. ELĐAR HASANOĞLU (İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. İSMAİL NUMAN TELCİ (SAKARYA ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MURAT YEŞİLTAŞ (ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MAHMUT KAYA (HARRAN ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. YASSER TARSHANY (ALMADINAH INT. UNIVERSITY/ MALEZYA)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜZEYYEN PANDIR (IŞIK ÜNİVERSİTESİ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH YAMAN (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ)
DR. MOHAMMED SULİMAN SHBAİR (ALAZHAR UNIVERSITY/GAZZE/FİLİSTİN)
DR. FOUAD BENDİFALLAH (UNIVERSITY OF MONTRÉAL/KANADA)

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

ARŞ. GÖR. GÜLTEN SİLİNDİR KERETLİ (İNGİLİZCE)
ARŞ. GÖR. HAMİDULLAH GENÇ (İNGİLİZCE)
ARŞ. GÖR. MURAT YILMAZ (ARAPÇA)
ÖĞR. GÖR. ENVER BURAK BADİN (ARAPÇA)
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHARREM ŞAHİNER (FRANSIZCA)
ARŞ. GÖR. SAFİYE MERVE ÖZKALDI (İBRANİCE)
ARŞ. GÖR. EMİNE ZEYTUNLU (FARŞÇA)

SEKRETARYA / SECRETARIES

ARŞ. GÖR. M. YASİN ÇAKIR
ARŞ. GÖR. M. MÜCAHİD DALKILIÇ
ARŞ. GÖR. MUSTAFA KOYUNCU
ARŞ. GÖR. YELİZ SAYGILI SAVAŞ
ARŞ. GÖR. SEFA ALTAY

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

ÖĞR. GÖR. KADIR POLAT

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

PROF. DR. ŞİNASİ GÜNDÜZ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MUHİTTİN ATAMAN (ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. MEHMET MAHFUZ SÖYLEMEZ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. İSMAİL DEMİREZEN (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. ENVER ÇAKAR (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. SAMİ KILIÇ (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. M. FATİH KANTER (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
PROF. DR. HALİL ALDEMİR (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. YASİN MERAL (ANKARA ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. MUAZZEZ HARUNOĞULLARI (KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. LÜTFİ SUNAR (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ)
DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP SAĞIR (FIRAT ÜNİVERSİTESİ)
DOÇ. DR. OMAR HASAN ALAMERİ (KUWAIT INTERNATIONAL LAW SCHOOL/KUVEYT)
DR. MONA MOHAMMED YOUNES (LEBANESE UNIVERSITY/LÜBNAN)
DR. ENAS M. I. ALQODSI (ABU DHABI UNIVERSITY/BAE)

KAPSAM / SCOPE Sosyal Bilimler-Social Sciences

BASIM YERİ / PLACE OF PUBLICATION Kilis 7 Aralık Üniversitesi Matbaası

BASIM TARİHİ / PUBLICATION DATE Haziran 2021 / June 2021

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDENCE Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü KİLİS

e-posta: ortadoguvegoc@kilis.edu.tr

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

“Ortadoğu ve Göç” dergisi, uluslararası bir dergi olup en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Journal of Middle East and Migration Studies, an international journal, it uses a double-blindreview carried out by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN/ FROM EDITOR/ كلمة رئيس التحرير

-----8-10-----

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Rabia Mert

YAHUDİLERİN GÖÇ TECRÜBESİNDE KUDÜS'ÜN KONUMU
THE PLACE OF JERUSALEM IN THE MIGRATION EXPERIENCE OF THE JEWS

-----13-41-----

Muazzez Harunoğulları

ABD VE RUSYA'NIN SURİYE İÇ SAVAŞINA MÜDAHALELERİNİN JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLARI
GEOPOLITICAL APPROACHES OF THE USA AND RUSSIA INTERVENTION TO THE SYRIAN
CIVIL WAR

-----43-84-----

Şahin Nas

ORTA DOĞU ve KUZEY AFİRKA (MENA) EKONOMİLERİNDE İHRACAT KATMA DEĞERİ VE
İTHALAT BAĞİMLİLİĞİ: GİRĐİ- ÇIKTI ANALİZİ
EXPORT VALUE ADDED and IMPORT DEPENDENCY in MIDDLE EAST and NORTH AFRICA
(MENA) ECONOMIES: INPUT-OUTPUT ANALYSIS

-----85-109-----

Enver Demir

AYINTAB'DA BİR CAMİ KİLİSE: SURP ASDVADZADZİN KİLİSESİ (KURTULUŞ CAMİ)
A CHURCH-MOSQUE IN AYINTAB: SURP ASDVADZADZİN CHURCH (KURTULUŞ MOSQUE)

-----111-132-----

Akif Çarkçı

ROGER GARAUDY'NİN SİYASİ SİYONİZM HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ
ROGER GARAUDY'S VIEWS AND THOUGHTS ABOUT POLITICAL SIONISM

-----133-158-----

ESER DEĞERLENDİRMELEERİ / BOOK REVIEWS

Muhammet Yasin ÇAKIR

Fatih Yaman, *Göç ve Toplum*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, 184.

-----161-165-----

Mücahit Orkun İKİNCİ

Abd Al- Fettah El- Awaisi – Muhittin Ataman (Ed.), *Kudüs; Tarih–Din–Siyaset*, İstanbul: Seta
Kitapları, 2020, 195.

-----167-173-----

EDİTÖRDEN

Değerli Okuyucular,

Göç, sosyal, siyasal ve ekonomik yönden dünyada önemli etkiler bırakmaya devam etmektedir. Ortadoğu ise, küresel siyasetin kesişme yeri olarak varlığını sürdürmektedir. Göçün ve Ortadoğu'nun Dünya'yı etkileyen bu durumu, sosyal bilimler alanında ilgi duyulan iki konu olarak kalmalarına yol açmaktadır. Biz de bu ilgiyi karşılamak ve bu alanda üretilen çalışmalarını dünya kamuoyu ile paylaşmak adına, yola çıkmış bulunmaktayız. "Ortadoğu ve Göç" ekibi olarak, yeni isim ve içeriğimiz ile 2. Sayımızı çıkarmanın mutluluğunu duyuyoruz. Dergimize gösterilen teveccüh sebebiyle, önümüzdeki sayıdan itibaren TR Dizin ve diğer önemli indekslere müracaat etmek için gerekli hazırlıklara başlamış bulunmaktayız. Amacımız nitelikli yayınları daha geniş kitleler ile buluşturabilmektir.

Bu sayımızda 5 araştırma makalesi ve 2 kitap değerlendirmesi bulunmaktadır. Yayınlanan makalelerin Ortadoğu ya da göç konusunda yeni bakış açıları sunması, yeni araştırma sorularını üretmesi ve alana katkı sağlamasını umut ediyoruz. Ortadoğu ve Göç ekibi olarak, bu sayımıza katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve dergimizin yayınlanması için emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliyoruz.

Saygılarımızla...

Dr. Abdullah ALTUNCU

FROM EDITOR

Dear Readers,

Migration continues to leave significant effects in the world in terms of social, political and economic aspects. The Middle East, on the other hand, continues to exist as the intersection of global politics. The fact that migration and the Middle East affecting the world causes them to remain two topics of interest in the field of social sciences. We have set out to meet this interest and share the works produced in this field with the academia. As the "Middle East and Migration" team, we are happy to publish our 2nd issue with our new title and content. Due to the favour shown to our journal, we have started the necessary preparations to apply to the TR Dizin and other important indexes. Our aim is to bring quality publications to wider audiences.

There are 5 research articles and 2 book reviews in this issue. We hope that the published articles will offer new perspectives on the Middle East or migration, generate new research questions and contribute to the field. As the Middle East and Migration team, we would like to thank the authors, referees and everyone who contributed to the publication of our journal.

Regards...

Dr. Abdullah ALTUNCU

كلمة رئيس التحرير

الى القراء الأعزاء،

لا تزال الهجرة تترك آثارًا كبيرة في العالم من حيث الجوانب الاجتماعية والسياسية والاقتصادية. ومن ناحية أخرى، لا يزال الشرق الأوسط موجودًا باعتباره نقطة تقاطع للسياسة العالمية. إن حالة الهجرة والشرق الأوسط التي تؤثر على العالم تجعلها بظان موضوعين موضع اهتمام في مجال العلوم الاجتماعية. ولكون أهمية هذا الموضوع فقد شرعنا في مشاركة الأبحاث المقدمة مع القراء. وبصفتنا فريق "الشرق الأوسط والهجرة"، يسعدنا ان ننشر العدد الثاني. نظرًا لما حظيت به مجلتنا من اهتمام فقد بدأنا بالاستعدادات اللازمة للتطبيق على (TR Dizin) وبالمراجعة للمحركات المهمة الأخرى اعتبارًا من الإصدار التالي. هدفنا هو تقديم منشورات عالية الجودة لجمهور أوسع.

هناك ٥ مقالات بحثية وتقييمية كتابين. نرجو أن تقدم المقالات المنشورة وجهات نظر جديدة حول الشرق الأوسط والهجرة، وأن تولد أسئلة بحثية جديدة وأن تساهم في هذا المجال. بصفتنا فريق الشرق الأوسط والهجرة، نود أن نشكر المؤلفين والحكام وكل من ساهم في نشر مجلتنا. مع تحياتي...

د. عبد الله ألتونجو

ORTADOĞU VE GÖÇ

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Journal of Middle East and Migration Studies

2021/1 | CİLT: 11 | SAYI: 01

YAHUDİLERİN GÖÇ TECRÜBESİNDE KUDÜS'ÜN KONUMU

Dr. Öğr. Üyesi Rabia MERT

Sinop Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi / Din Bilimleri

rabiamert@sinop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9214-9202>

doi: 10.31834/ortadoguvegoc.928781

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27 Nisan / 27 April 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Haziran / 17 June 2021

Yayın Tarihi / Published: Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Mert, R. (2021). Yahudilerin Göç Tecrubesinde Kudüs'ün Konumu. *Ortadoğu ve Göç*, 11(1). ss. 13-41

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved

Öz

Bu makalede Yahudilerin yaşadığı göçlerle Kudüs'ün bağlantısı ele alınmaktadır. Bu amaçla Yahudi geleneğinde Kudüs'e göçün yeri ile tarihte yaşananlar bir arada değerlendirilerek konu incelenmiştir. İsrailoğulları'nın, ataları kabul ettiği İbrahim'in Tanrı'dan aldığı emirle başlayan yolculukları nebi Musa öncülüğünde Mısır'dan çıkışta Tanrı'nın kutsal topraklarda uyulacak kuralları belirlemesiyle devam etmiştir. Kral Davud'un Kudüs'ü fethine kadar gizli kalan şehir, Süleyman'ın mabedi inşasıyla tamamlanmış ve kutsal topraklar ile İsrailoğulları bir araya gelmiştir. Böylece bir kavmin oluşum süreci Kudüs'e yaşanan göçlerle görünür olmuştur. Lakin bu dönem pek uzun sürmemiş, Yahudiler bölgeden sürgün edilmişlerdir. Bundan sonra Yahudiler bir gün Tanrı ile bozulan ilişkilerinin düzeleceği ve buraya tekrar döneceklerinin umudu ile yaşamışlardır. Bununla beraber Yahudilerin buradan sürgün edilmelerinden sonra tarih boyunca kutsal toprak dedikleri Kudüs'e çeşitli göçleri olmuştur. Bunlar Yahudi Krallığı'nın tekrar kurulması gibi birtakım siyasi anlamlar içerse dahi her dönem dini boyutta yani Mesih dönemi ile birlikte anlaşılmış ve toplu bir göç gerçekleşmemiştir. 19. yüzyılda yaşanan göçlerin ise bu bakımdan diğerlerinden farklı olduğu belirtilmiş ve İsrail'in kuruluşunda alıyanın etkisinden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Kudüs, Göç, Aliya, Mesih.

THE PLACE OF JERUSALEM IN THE MIGRATION EXPERIENCE OF THE JEWS

Abstract

This article discusses the connection between Jerusalem and the immigration of Jews. For this very reason, the importance of migration to Jerusalem in Jewish tradition and the historical facts were evaluated together. The journeys of the Israelites, which is started with the order of God by Abraham, whose accepted as ancestor, continued under the leadership of Prophet Moses. The

city, which remained hidden until King David conquered Jerusalem. It was completed with the construction of Solomon's temple and the holy lands and the Israelites came together. Thus, the formation process of a tribe became visible with the migrations to Jerusalem. However, this period did not last long and the Jews were exiled from the region. After that, the Jews lived with the hope that one day their broken relationship with God would be restored and that they would return there again. However, after the exile of the Jews from, the holy land, Jerusalem, there have been various minor migration movements to there. Even though these have some political meanings such as the re-establishment of the Jewish kingdom, each period has been understood in a religious dimension, that is, with the Messianic era, and there was no mass migration. It was stated that the migrations experienced in the 19th century were different from the others and the influence of aliyah was mentioned in the establishment of Israel.

Keywords: Judaism, Jerusalem, Immigration, Aliyah, Messiah.

Giriş

Genel olarak İsrailoğulları'nın tarihine bakıldığında göçlerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Atalar döneminden itibaren hareket halinde olan İsrailoğulları'nın göç ve sürgünleri günümüze kadar çeşitli şekillerde devam etmiştir. İsrail de Yahudilerin Filistin bölgesine olan tarihi bağlarını öne süren siyonist faaliyetler sonucunda dünyanın değişik yerlerindeki Yahudilerin göçü ile kurulmuş, sonrasında da sürgünleri toplama gayesinde olmuş, bu amaçla kapılarını bütün Yahudilerin göçüne açık tutmuştur. Bu noktada göç, İsrail'in varoluş sebebidir, demek yanlış olmayacaktır, hatta mevcut haliyle İsrail, bir göçmen ülkesi konumundadır. Bu anlayışta Yahudilerin Filistin bölgesinde tarihi bağlarının bulunması onlara sınırsız göç hakkı tanır mı sorusu da bir kenarda durmaktadır.

Bununla beraber modern dönemdeki göçler, Yahudiliğin dini köklerine dayanılarak gerçekleştirilmiştir, dini gerekçelerin merkezinde ise Kudüs bulunmaktadır. Kudüs'ün Yahudiler için neden önemli olduğu sorusu krallık döneminin en önemli sembolü olan Süleyman Mabedi'nin (בית המקדש/Beyt haMikdaş/Kutsal ev) bir zamanlar orada bulunmasıyla açıklanır. Süleyman Mabedi'nin önemi ise Tanrı'nın kutsallığının tezahür ettiği yer anlayışından kaynaklanmaktadır. Yani İsrailoğulları'nın krallık dönemlerindeki toprağın merkezine Kudüs, Kudüs'ün merkezine ise Süleyman Mabedi'nin bulunduğu Sion Tepesi yerleştirilerek krallık ile kutsallık anlayışları birleştirilmektedir. Bu noktada krallık dönemlerine ait umutlarını geleceğe atfederek devam ettirdiklerini de belirtmek gerekiyor. Günlük ve bayramlardaki dualarda bunun yansıması görülmektedir.

“Tanrımız bizi sevinçle toprağımıza getiresin. Tanrımız halkın İsrailoğulları'nın dualarına kulak ver ve mabedinde hizmetini yenile. Gözlerimiz senin merhametle Sion'a dönüşünü görsün. Sürgünde olanlarımızı mabedin avlusunda bir araya getir ve böylece kurallarına uyalım” (Sidur Kol Yaakov, 2006, s. 620-628).

Aynı zamanda şehir, Yahudi geleneğinde kurban, hac gibi ibadetlerin yapıldığı ve dualarda yönelinen kible olması gibi özelliklere de sahiptir. Böylece Kudüs'ü sadece İsrailoğulları'nın dini hayatının sembolü olarak görmek doğru olmaz, o aynı zamanda Yahudilik'in karakterini ve gelişimini de belirlemektedir. Başka bir ifadeyle Tanrı, Tora ve İsrail halkının uyumu Kudüs ile birlikte anlaşılmaktadır (Cohon, 1925, s. 171-172).

Bahsedilen hususlarla birlikte Yahudiler kendilerini atalarına Tanrı'nın ebedi mülk olarak vaat ettiğine inandıkları topraklar (ארץ ישראל/Eretz Israel/arz-ı mevud) ile tanımlamaktadırlar:

“Abram doksan dokuz yaşında iken Rab Abram’a göründü, onunla söyleşip dedi: Ben ise işte ahdim seninledir. Ve sana ve senden sonra zürriyetine Tanrı olmak için seninle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda ahdimi nesillerince ebedi ahit olarak sabit kılacağım. Ve senin gurbet diyarını sana ve senden sonra zürriyetine ebedi mülk olarak vereceğim” (Tekvin, 17, s. 1-8).

Bu bölge, genel bir çerçeve ile belirtilecek olursa Romalılar tarafından Palestine/Filistin olarak adlandırılan kısmı yani modern dönemdeki İsrail, Batı Şeria ve Doğu Şeria’yı kapsamakta olup merkezinde ise Süleyman Mabedi’nin bulunduğu Kudüs yer almaktadır. Bu bağlamda bütün bir İsrail toprağı Kudüs ve civarı olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahudi geleneğine göre vadedilen toprakların merkezi Kudüs’ün kutsallığına saygı duymayan İsrailoğulları yok olmaktadır (I. Krallar, 12, s. 32-33; I. Krallar, 13, s. 1-34).

Öte taraftan İsrailoğulları sözü edilen topraklarda bir dönem varlık gösterecekler de bu kısa süremüş; uzun asırlar boyunca sürgünlerde yaşamak durumunda kalmışlardır. Burada unutulmaması gereken bir husus da Tanrı’nın ebedi olarak vaat ettiği topraklardaki mevcudiyetlerini ahitlerine sadık kalmalarına bağılı kılmasıdır, aksi takdirde sürgün edilecekleri kendilerine bildirilmiştir:

“Yollarınızı ve işlerinizi ıslah ederseniz sizi bu yerde oturturum. İşlerinizi düzeltirseniz, garibi, öksüzü ve dul kadını mağdur etmezseniz, suçsuz cana kıymazsanız ve başka ilahlara tapmazsanız sizi atalarınıza ebede kadar vermiş olduğum bu diyarda oturturum” (Yeremya, 7, s. 1-7).

Bunun nedeni ise Tanrı tarafından seçilen bu toprakların, içinde sadece iyilerin yaşayabileceğı ve kötülerin barınamayacağına dair özel bir anlam taşımasıdır. “Memlekette doğru adamlar oturacaklar ve kâmiller orada kalacaklar. Fakat kötü adamlar memleketten

atılacaklar ve hainler oradan söküleceklerdir” (Süleymanın Meselleri, 2, s. 21-22). İsrailoğulları da bu nedenle sürgün edildiklerini söylemekle birlikte bir gün tekrar İsrail diyarına döneceklerine de inanırlar, zira Tanrı’nın sözünden dönmeyeceğini sadece bunu ertelediğini kabul ederler.

“Mademki sizi virane ettiler, her yandan sizi yuttular ve dile düştünüz, kavmin dedikodusu oldunuz... Eski halinizde olduğunuz gibi sizde adamlar oturtacağım ve sizi başlangıçta olduğunuzdan daha iyi yapacağım ve bileceksiniz ki ben Rabbim” (Hezekiel, 36, s. 1-15).

Buraya kadar anlatılanlardan sonra şu soruyu sormak gerekmektedir. Bir Yahudi sadece İsrail toprağı denilen Filistin bölgesinde mi yaşmalıdır? Bir Yahudi’nin kutsal topraklarda yaşamasının gerekliliğıyle ilgili bir soru, hukuki bir bağlamda yani Tevrat’ta veya Talmud’da bununla ilgili bir emrin olup olmamasıyla da ilgilidir, bununla ilgili bilgiye aşağıda yer verilecektir. Fakat burada göç tecrübesinin anlaşılması amacıyla Yahudilerin tarih boyunca yaşadıklarına bakmak uygun olacaktır, zira bölgeye niçin göçtükleri ve neden ayrıldıklarının bilinmesi önemlidir. İsrailoğulları’nın Kudüs’e yönelik olduğu kabul edilen üç büyük göçü mevcuttur. Bunlar; ataları İbrahim’in Tanrı’dan aldığı emirle kutsal topraklara gelmesi, Kudüs’e giden yolun başlangıcı olup Tanrı’nın izniyle gerçekleştirilen nebi Musa liderliğinde Mısır’dan çıkış ve Ezra öncülüğünde Babil diyarından Pers Kralı’nın izniyle yapılan göçlerdir. Buna karşın çeşitli nedenlerle gerçekleşen sürgünler neticesinde buradan uzaklaşmak durumunda kalmışlardır. Bunun sonucunda Kudüs’e doğru göç ve Kudüs’ten göç ikileminde oluşturulan bir Yahudi tarihi ile karşılaşmaktadır. Benzer şekilde göç ve sürgün diyalektiğinde oluşturulan Yahudi geleneğinden de söz etmek mümkündür.

Özetle göç ve sürgünler ile Yahudi tarihi özdeşleşmiştir denilebilir. Yahudi geleneğine göre Filistin bölgesinin İsrailoğulları’na Tanrı tarafından ebedi mülk olarak vaat edildiğı kabul edilmesine rağmen

burada MÖ 993'te Davud döneminde krallığın başlamasından MÖ 586'daki Babil sürgününe kadar geçen dönemde varlık gösterebilmişler sonrasında yaşananlar neticesinde devamlı hareket halinde bir toplum olmuşlardır. Bu nedenle göç, Yahudiler için diğer tarihi olaylardan çok daha fazla anlam içermektedir.

Yahudilikte Göçün Anlamı

Yahudilikteki göçün anlaşılması için öncelikle *aliya* kavramının açıklanmasına ihtiyaç vardır. Göç kelimesine karşılık olarak kullanılan *aliya* (עליה) kavramı *yükselmek*, *cennetin odaları* ve *yıldızlar* gibi anlamlara gelmektedir (Feyerabend, ty, s. 249). *Aliya*, Yahudilerin yerleşmek amacıyla merkezinde Kudüs bulunan İsrail toprağı denilen bölgeye gelmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Tevrat'ta Pers Kralı'nın Kudüs'te mabedi inşa etmelerine izin vererek Yahudileri göndermesinin anlatıldığı bölümde kullanılan *çıkısın* kelimesinin (II Tarihler, 36, s. 23) *aliya* ile aynı kökten geldiği iddia edilmiştir. Böylece *aliya* Kudüs ile birlikte düşünülmemekte ve İsrail diyarına/kutsal topraklara girmek de yükselmek olarak anlaşılmaktadır. Öte yandan *aliya*, siyonizmin ideallerini gerçekleştirmesindeki temel ilkelerinden biri olmasıyla göçten daha fazla anlam ifade etmektedir. Şöyle ki Yahudilerin atalarının yurdunu yeniden inşa etmesi, buna bireysel olarak katılması ve kişinin yeniden oluşturulan ulusun ferdi olarak kendini gerçekleştirmesi anlamlarına da gelmektedir (Louvish ve Skolnik, 2007, s. 660).

Tarih boyunca Yahudi geleneğindeki konumuna bakıldığında göç, dini anlamda kullanıldığı şekilde *aliya*, kutsal topraklara geri dönüş umudunu işaret etmektedir ki bu açıdan diasporadaki Yahudi toplumunu ayakta tutan bir öge görünümündedir. Bu noktada *aliyanın* dini anlamının nasıl oluştuğu önem arz eder. Halaha'da İsrail toprağına yerleşmek ve orada tarım yapılması konusundaki ifadelere bakıldığında kutsal topraklara yerleşmek dini bir yükümlülük gibi görünmektedir. Bu noktada 613 mitzvadan birinin Mısır'da kalıcı yaşamamak olduğuna inanılır. “*Rabbin sana verdiği diyara geldiğin*

onu mülk edindiğin vakit... Kavmi Mısıra geri göndermeyecek. Çünkü Rab size bir daha bu yoldan dönmeyeceksiniz, demiştir” (Tesniye, 17, s. 14-16).

Şu halde alıyanın dini bir emir olup olmadığı sorulduğunda Tora veya Talmud’da kesin bir ifade bulunamayarak genellikle Ramban’ın (Nahmanides ö. 1270) görüşlerine yer verilir. Ona göre İsrail topraklarına yerleşmek, tüm nesillerin yerine getirmek zorunda olduğu olumlu bir mitzvadır, yani zorunluluktur. Ayrıca Eretz İsrail’de yaşamak mitzvasının diğer bütün mitzvalardan üstün olduğunu belirtmiştir. (Ramban, Mitzvah, 4, s. 1). Böylece ikincil kaynaklara dayanılarak kutsal topraklara yerleşmenin bir zorunluluk olduğuna hükmedilir. Öte yandan Yahudi din adamlarının alıyayı Talmud’da dolaylı olarak dayandırmak suretiyle kutsal topraklara yerleşmenin öneminden bahsettikleri de belirtilmelidir. Dindar Yahudiler alıyayı kabul ederken bunu Tora’da bahsedilen Tanrı’nın atalara toprakla ilgili yapmış olduğu vadin gerçekleşmesi olarak anlamaktadırlar.

Bahsedilen hususun anlaşılması için öncelikle Yahudilikte Kudüs’ün öneminden söz edilmelidir. Bu amaçla Tora’ya bakıldığında Kudüs adının bir yerde İbrahim’in/Abram Salem/Kudüs kralı Melkizedek ile görüşmesi kısmında geçtiği görülür. Melkizedek İbrahim’i ve ordusunu hoşnutlukla karşılamış kendilerine değerli mallar vermiştir (Tekvin, 14, s. 18-20). Bu anlatıyla ilgili Midraş’taki açıklamalarda Kudüs’ün kutsallığa sahip bir yer olduğu anlamı çıkarılmaktadır; zira Kudüs’e zedek yani *doğruluk* dendiği ve doğruluğun ona yerleştirildiği ifade edilir. (*Midrash Rabbah, Genesis, , xliii, 6*). Diğer taraftan Talmud’da Kudüs’ün bir defa kutsal olarak belirlendiği ve bunun sonsuza kadar devam edeceği söylenilerek şehrin kutsalla bağlantısı pekiştirilmektedir (Berakhot, IV, 54a; Yoma, I, 12a; Kiduşin, IV, 49b).

Şehrin öneminden bahsedildikten sonra Kudüs’e göç konusuna bakmak gerekmektedir. Yahudi literatüründe Kudüs’e göçün, orada

yaşayanlara verilecek birtakım lütüflardan söz edilerek teşvik edildiği görülür:

“Kudüs’te yaşamayı seçen insanlar kutsanmışlardır. İsrail toprağında yaşamak istemeyen putlara tapan gibi görülür. Bir adam İsrail’e göçmek ister de karısı istemezse ondan boşanabilir. Bu durum kadın için de geçerlidir. Eğer kadın İsrail’e göçmek ister de kocası kabul etmezse boşanabilir. İsrail toprağında yaşamak Tora’nın bütün emirlerini yapmak anlamına gelmektedir (Kethuboth, XIII, 110b, B.T.) İsrail toprağından Babil’e gitmek yasaktır. İsrail’de yaşayan günahsız sayılır. Orada oturanların günahları affedilir. İsrail toprağına gömülen sunağın altına gömülmüş sayılır. İsrail toprağı dışındaki ölümler diriltilmeyecektir (Kethuboth, XIII, 111a, B.T.). Kişi, halkının çoğu putperest olsa bile her zaman İsrail toprağında yaşamalıdır. Hiç kimse çoğunluğu Yahudiler olsa bile İsrail dışında yaşamamalıdır. Çünkü İsrail’de yaşayan kimsenin bir tanrıya sahip olduğu düşünülür ve İsrail dışında yaşayan kimse de Tanrısı olmayan biri olarak düşünülür (Kethuboth, XIII, 110b, B.T.). Herkes İsrail toprağına göçmeye zorlanabilir; ancak hiç kimse oradan çıkmaya zorlanamaz” (Mishnah, Kethuboth, 13, s. 11).

Yukarıda belirtilen hususlara karşın din adamları Kudüs civarına toplu olarak göçü uygun görmez. Şöyle ki din adamlarına göre kutsal metinlerde bahsedilen İsrail toprağına göç, mabed varken geçerlidir. Mabedin olmadığı dönemde Babil’den İsrail toprağına göçmek pozitif bir emri ihlal etmek olarak görülür; çünkü kutsal metinlerde “Rab, onları hatırlayacağım zamana kadar Babil’de kalacaklar, dedi” yazılmıştır (Kethuboth, XIII, 110b, B.T.; Yeremya, 27, s. 12, s. 21-22). Bu ifade İsrailoğulları’nın toplu olarak göçmelerinin yasaklandığını bildirmektedir, ayrıca Yahudilerin dünya uluslarına karşı isyan etmelerini de men etmektedir. (Kethuboth, XIII, 111a, B.T.). Talmud’da geri dönüşü beklerken Yahudilerin yapması gerekenler ise şöyle ifade edilir: “Kefaret için belirlenen tarihler geçti. Şimdi

mesele tövbe etmek ve iyi amellere bağlıdır. Eğer İsrail tövbe ederse kurtarılacaktır. Bana geri dönün size geri döneyim, yazılmıştır” (Sanhedrin, XI, 97b, B.T.).

Öte taraftan Yahudiler tarih boyunca aliyayı Mesih ile ilişkili şekilde anlamıştır. Başka bir ifadeyle Kudüs civarına toplu göç, ancak Mesih geldiğinde Tanrı'nın eliyle gerçekleşecek bir hadisedir (İşaya, 11, s. 1-12). Bunun çok önceden Tanrı tarafından belirlenmiş bir hüküm olduğu da anlaşılır. Talmud'da yer alan ifadelerle göre dünya yaratılmadan önce Mesih'in adı yazılmıştır ve bu sonsuza kadar sürecektir (Pesachim, IV, 54a, B.T.). Burada başka pek çok bilgi yanında Mesih'in Davud soyundan olduğundan da bahsedilir. Buna göre Davud Hanedanı (Yeremya, 23, s. 5) geri gelecek ve krallık tekrar kurulacaktır:

“Davud oğlu Roma İsrail topraklarını kuşatmadan gelmeyecek. Sonra Rab İsrail çocuklarına geri dönecek. Mısır dönüşü gibi İsrailoğulları'nın Kudüs'e tekrar girişi de mucizelere layıktır. Mesih ne zaman gelecektir? Bütün peygamberler günahları vurguladı” (Pesachim, IV, 54a-54b, B.T.; Sanhedrin, XI, 98b-99a, B.T.).

Mesih anlayışı içinde, İsrailoğulları'nın sürgün günlerinin bitmesi ve Kudüs'teki krallık günlerine tekrar dönmeyi barındırmaktadır. Buna karşın kutsal metinlerde Mesih'i bekleyenlerin kutsandığı da yazmaktadır (Sanhedrin, XI, 97b. B.T.) ki bu gerçekleşene kadar Yahudilerin yapması gerekenler, Kudüs civarına göçmek değil tövbe ederek Mesih'i beklemek olarak anlaşılmıştır. Ayrıca Mesih'i beklemek Yahudilik'in iman esaslarından biridir (Meral, 2011, s. 265)

Yahudilerin tarih boyunca yaşadıkları göçlerin bir sonucu da yaşadıkları yerde hep garip/yabancı olarak görülmeleri olmuştur. Bu açıdan herhangi bir ülkede yaşayan bir Yahudi'nin kendisini gerçekten o ülkenin vatandaşı hissedip hissetmediği de sorgulanmıştır, nitekim günlük ve yıllık ibadetlerde krallığın gelmesi

ve sürgünün bitmesi İsrailoğulları'nın tekrar vaat edilen topraklara yerleşmesi teması bulunur. Bu anlayışla yetişen ve İsrail'e göçmemiş bir Yahudi kendini -ABD veya Rusya gibi- herhangi bir ülkenin vatandaşı kabul edebilecek midir veya en azından iki vatandaşlık ülküsüne mi sahiptir, sorusu ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan İsrailoğulları, kutsal topraklara hâkim olduğunda orada kendinden olmayanlara/yabancı nasıl davranmalıdır, sorusu da sorulabilir. Bu konuda Tora'ya bakıldığında şu ifadelerle karşılaşılır:

“Garibe haksızlık etmeyeceksiniz. Çünkü Mısır'da gariptiniz. Hiçbir dul kadını ve öksüzü incitmeyeceksiniz. Eğer onları incitirseniz ve bana feryat ederlerse, onların feryadını mutlaka işiteceğim ve sızı kılıçla öldüreceğim. Kadınlarınız dul ve çocuklarınız öksüz kalacak” (Çıkış, 22, s. 21-24).

Yine Tora'da şöyle bir ifade bulunur: *“Diyarınızda bir garip, misafir olursa onu mağdur etmeyeceksiniz. Sizinle birlikte bulunan garip aranızda yerli gibi olacak ve onu kendiniz gibi seveceksiniz. Çünkü Mısır'da gariptiniz”* (Levililer, 19, s. 33-34). Bunların dışında Tora'da pek çok yerde yabancılara iyi davranmaları gerektiğinden söz edilir. Hatta diğer emirlerle karşılaştırıldığında bu konunun bir hayli fazla yer tuttuğu görülür. Bu noktada Yahudilerin Filistin diyarında bulduklarında kendilerinden olmayanlara nasıl davrandıklarının tarihi süreçteki örnekleri de ayrıca incelenebilir.

Erken Dönem Yahudi Tarihinde Göçler/ Aranan Kudüs

“Hasadın turfandasını alacaksın ve Rabbin ismine mesken olmak üzere seçeceği yere (Kudüs'e) getireceksin, tapınağa geleceksin ve kâhine vereceksin ve şöyle diyeceksin: Babam göçebe bir Arami idi. Sayıca az olarak Mısır'a inip orada misafir oldu. Ve orada çokça millet oldu. Mısırlılar bize kötü davranıp üzerimize ağır yük yüklediler. Atalarımızın Rabbine feryat ettik. Rab sesimizi işitti, sıkıntımızı gördü. Rab bizi harikalarla Mısır'dan çıkardı. Bizi bu yere getirdi. Bu diyarı süt

ve bal akan diyarı bize verdi. Ve onu Rabbin önüne koyacaksın ve Rabbe secde edeceksin” (Tesniye, 26, s. 1-10).

Yahudi aileleri her yıl Fısh/Hamursuz bayramının ilk gecesi, seder (düzen) adı verilen özel bir akşam yemeği için toplanır ve bu yemek esnasında Mısır’dan çıkıştan bahsederek birtakım dualar okurlar, bunlardan biri de yukarıda verilen pasajlar olup bunları her yıl Fısh sederinde okumaktadırlar. Tabi burada mabed asırlar önce yıkılmış olmasına rağmen neden hala mabedin ayakta olduğu dönemlerde hasat ürünlerinin tapınağa getirilmesi ile ilgili bölümlerin her yıl tekrar edildiği sorulabilir. Şöyle ki İbrahim gördüğü bir rüyette Kenan diyarının zürriyetine verileceğini öğrenmiştir (Tekvin, 15, s. 1-12; s. 18). Bu rüyette dikkat çeken bir husus vardır. Tanrı, toprak vaadinde bulunurken aynı zamanda nebi Musa ile Mısır’dan çıkışa vurgu yaparak zürriyetinin kendilerinin olmayan bir memlekette 400 yıl garip/yabancı veya göçmen olacaklarını ve kulluk edeceklerini bildirmiştir (Tekvin, 15, s. 13; s. 15). Dolayısıyla Fısh Bayramı’nda anılan Mısır’dan çıkışın İbrahim ile kurulan bir bağı olup bu bağ Yahudiler için önem arz etmektedir. Bu durum İbrahim’in ulusu için almış olduğu bir söze dayandırılmaktadır. İbrahim, Rab ile kendisinin yakınlığı gibi bir bağın nesli için de kurulmasını istemiştir. Bunun sağlanması amacıyla Tanrı ile bağları zayıfladığında ve Rab’e itaatsizlik ettiklerinde sürgün ve göçlerle tedip edilecekleri bildirmiştir. Bu nedenle Fısh Bayramı’nda Tanrı ile aralarındaki uzaklaşmalar neticesinde maruz kaldıkları göçler hatırlanmakta ve Rab göçmenlik günlerinin unutulmamasını istemektedir. “*Ve o günde (Fısh Bayramı’nda) oğluna bildirip diyeceksin. Bu Mısır’dan çıktığım vakit Rab’in bana yaptığı iş içindir” (Çıkış, 13, s. 8).*

Bununla birlikte Fısh Bayramı’nda anılan Arami göçmen babadan da söz etmek gerekmektedir. Bu kimsenin İbrahim olduğu konusunda genel görüş vardır. İbrahim evini terk edip Rab’in kendisine gösterdiği yola çıkmıştır (Tekvin, 12, s. 1). Yahudilik’in kurucu atası kabul edilen İbrahim, Tora anlatılarında görüleceği üzere bundan sonraki hayatını büyük oranda göçmen olarak yaşamıştır. İlk

atalarının göçmen olarak yaşadığı gibi Yahudiler de tarihleri boyunca buldukları yerlerde yabancı olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Ayrıca İsrailoğulları Mısır'dan kendileri çıkmamış Tanrı tarafından çıkarılmışlardır, yani İsrailoğulları kendileri çıkamaz; ancak çıkarılabilirler. Bunu her Yahudi'nin her dönemde keşfetmesi beklenmektedir.

Yahudilerin Kudüs'e göçlerinin anlaşılması için İbrahim'in bölgeye göçüne daha yakından bakmak uygun olacaktır. Zira İbrahim'in bölgeye neden göç ettiğinin bilinmesi sonrasında İsrailoğulları'nın Kudüs'e göçlerinin sebeplerinin anlaşılması bakımından önem arz eder. Bahsedilen göç için öncelikle şu söylenmelidir, bu Tanrı'nın isteği ile gerçekleşmiş bir olaydır (Tekvin, 12, s. 1). Bu konuda Apokrif kaynaklarda farklı bilgiler de bulabilmekteyiz. *The Apocalypse of Abraham*'da yer alan ifadelerle göre İbrahim, putperestliğe karşı olup bunun için babası ve kavmiyle mücadele etmiştir, göçü de putperest kavmi ile mücadelesi sonrasında olmuştur (The Apocalypse of Abraham, I-VIII). Buna göre bulunduğu yerden ayrılmasının sebebi herhangi bir toprağı mülk edinmek olmayıp Tanrı'ya özgürce ibadet edebilmektir. Ayrıca o, Kenan diyarına geldiğinde de bir yerde meskûn olmayıp çeşitli yerlere göçmüştür. Hatta kıtlık nedeniyle buranın dışında bulunan Mısır'a gittiği de Tora'da anlatılmaktadır (Tekvin, 18, s. 1; Tekvin, 12, s. 5-10; Tekvin, 13, s. 1-4).

Bununla beraber İbrahim'in Kenan diyarında bulunduğu sürede çeşitli yerlere Tanrı'ya kurban sunmak için mezbah inşa ettiği görülüyor. Bunlar; Şekem denilen More meşeliğinde, Beyt-el'in doğusunda ve Hebron'daki Mamre meşeliğinde olup birden fazla yerde ibadet alanı kurulduğu görülüyor. Burada dikkat çeken bir husus da İbrahim'in Mısır'da bulunduğu sürede herhangi bir mezbahtan söz edilmemesidir. Sonrasında o, Hebron'daki Makpela mağarasını satın almış, eşi ve kendisi buraya defnedilmiştir (Tekvin, 12, s. 6-10; Tekvin, 13, s. 18; Tekvin, 25, s. 9-10). Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin kurulduğu tepe ile bağlantısı ise oğlu İshak'ı kurban etme hadisesi vasıtasıyla kurulmaktadır (Tekvin, 22, s. 2). Midraş'ta

İbrahim'in neden Kudüs'e yerleşmediği açıklanarak buna Tanrı tarafından izin verilmediği belirtilmektedir; “Çünkü Abraham Tanrı'nın kendisine söylediği gibi gitti” (Midrash Rabbah, Genesis, lvi s. 2; Tekvin, 12, s. 4).

İsrailoğulları'nın Kenan diyarından Mısır'a toplu olarak göçü Yakup döneminde gerçekleşmiştir. Bu göçün nedeni genellikle Kenan Diyarı'nda yaşanan kıtlık kabul edilir. Bunun yanında Tora'da Yakup'un Mısır'a göçüne Tanrı'nın izin verdiği de görülmektedir: “*Rab İsrail'e rüyasında Mısır'a inmekten korkma dedi. Seni orada büyük bir millet edeceğim, Mısır'a ben seninle beraber ineceğim*” (Tekvin, 45, s. 5-7; Tekvin, 47, s. 4; Tekvin, 46, s. 1-4). Mısır'a göç kıtlık nedeniyle ve Tanrı'nın izin vermesiyle gerçekleşmiş ve İsrailoğulları yine Tanrı'nın dilemesiyle Mısır'dan ayrılarak Kenan diyarına doğru yola çıkmışlardır (Çıkış, 3, s. 8). Böylece onlar göçebe olarak Kenan Diyarı'na geldiler, zaten atalar döneminde de konargöçer olarak yaşıyorlardı, yerleşik bir düzenleri yoktu (Tekvin, 46, s. 32-34). Burada şunu da söylemek gerekiyor, Musa öncülüğünde Mısır'dan çıkış, sadece İsrailoğulları'nın kutsal topraklara yolculuğu olarak anlaşılmamakta bunun yanında kavmin efendi olmasının da başlangıcı olarak görülmektedir.

Öte yandan Tora'daki Musa anlatısında da İbrahim örneğinde olduğu gibi İsrailoğulları'nın Mısır'da buldukları sürede herhangi bir mezbah inşasından söz edilmez. Tek görünen Musa'nın, Mısır'dan kavmi çıkarmak dileğiyle Firavun'a gittiğinde ona üç günlük yol gidip kurban sunmak isteklerini bildirmesidir (Çıkış, 3, s. 18; Çıkış 5, s. 3). Nitekim ilk Fısıh kurbanı, Mısır'dan çıkıştan sonra gerçekleştirilmiştir (Çıkış, 12, s. 1-14). İbrahim'in ve Musa'nın kurban ibadetlerinde sadece Kenan Diyarı'nın adının anılması burasının Tanrı'nın seçtiği yer olmasıyla açıklanmaktadır. Dolayısıyla bu İsrailoğulları'nın Filistin bölgesinde ibadet mekânı edinmekle birlikte; fakat başka yerlerde de yaşayabileceğini göstermektedir. Anlaşıldığı üzere ilk dönemlerde Kudüs civarına göçler Tanrı'nın isteğiyle gerçekleştirilmiştir ve bunlarda öne çıkan husus Tanrı'ya ibadet

etmektedir. Böylece İbrahim ile başlayan arz-ı mevuda göç, Musa öncülüğündeki çıkışta görünür olmuştur; fakat Yahudi tarihindeki bu iki büyük göç de Kudüs ile irtibatlandırılmalarına karşın görünür herhangi bir bağı bulunmamaktadır. Öyle ki Musa'nın vaat edilen toprakları bile görmediği Yeşu'nun da Kudüs'ü fethetmediği bilinmektedir. Hatta bu konuda görünür bir gayretin dahi olmadığı belirtilmelidir (Hasanoğlu, 2015, s. 132).

İsrailoğulları, Filistin bölgesinde göçebe olarak uzun müddet yaşadıktan sonra Kral Davud ve oğlu Süleyman'ın krallıkları döneminde altın çağlarını yaşamışlardır. Aynı zamanda Kral Davud döneminde Kudüs, fethedilip başkent yapıldığında Ahit Sandığı'nın buraya getirilmesiyle şehir Yahudi tarihi için ortaya çıkmış oldu (II. Samuel, 6, s. 17-19; 5, s. 6- 7). Sonrasında oğlu Süleyman döneminde mabedin inşa edilmesiyle ise şehrin önemi artmıştır (I. Krallar, 6, s. 1; 8, s. 1-10). Böylece Kenan Diyarı'nın en kutsal yeri Kudüs kabul edilmiştir. Ayrıca şehir, Yahudi ibadetlerinin merkezi olması yanında İsrailoğulları'nın krallık dönemlerinin de en önemli sembolü olmuştur. Buna karşın İsrailoğulları Tanrı'nın yardımı ile elde ettikleri bu yerde Tanrı'ya verdikleri sözü koruyamamış, Tanrı'nın gazabını üstlerine çekerek toprak üzerindeki haklarını kaybetmiş ve sürgün edilmişlerdir. Bununla birlikte sürgün dönemi peygamberleri olan İşaya, Yeremya ve Hezekiel anlatımlarında Kudüs motifi dikkat çekmektedir. Şöyle ki bahsedilen metinlerde sürgün, günahlarının cezası olarak sunulmakta ve tekrar dönüş umutlarında Kudüs yer almaktadır (İşaya, 52, s. 7-11). MÖ 586'daki sürgünden dönüşte ise toprağın daha fazla öne çıktığını söylemek mümkündür.

Görüldüğü üzere İbrahim'in Filistin'e göçüyle başlayan yolculuk Musa döneminde devam etmiştir. Kudüs, bu süreçte İsrailoğulları'nın göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş noktası olmuştur. Sonuç olarak erken dönemlerde İsrailoğulları'nın Filistin'e göçünün sebeplerine bakıldığında Tanrı'nın isteğini yerine getirmek amacıyla yapıldığı görülür. Bundan sonraki dönemlerde ise

İsrailoğulları'nın göçleri daha ziyade Filistin bölgesinden başka yerlere sürgün şeklindedir.

Babil Sürgünü ve II. Mabed Tahribi Sonrasında Yahudi Göçleri

Babil Sürgünü, Yahudilerin tarihine yansıyan göçün sonuçları açısından önem arz etmektedir. Nitekim yabancı bir ülkede iken Kudüs'te oturmayan ve mabedi bulunmayan Yahudiliğin nasıl ayakta kalacağı sorunu ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Burada yeni bir Kudüs motifi ile karşılaşmaktayız. Şöyle ki mabedin inşa edilmesinden itibaren kurbanların sunulduğu ibadet mekânı olarak öne çıkarken sürgün günlerinde dualarda anılan ve ibadetlerin yöneldiği bir mekâna dönüşmüştür. Babil Sürgünü dönüşü mabed tekrar inşa edilerek ibadetler başlasa dahi kurbanların yerine ikame edilen dualar devam etmiştir (Güç, 2003, s. 248). Babil'de sürgünde iken gerçekleşen Hezekiel'in rüyeti, Yahudilerin Tanrı tarafından affedilerek tekrar eski günlere dönüleceğinin umudunu vermektedir ve bunun merkezinde Kudüs vardır. Hezekiel'e "*Kendine bir tuğla al Onu önüne koy üzerine bir şehir çiz Kudüs'ü çiz*" denilmiştir. Bu rüyette Hezekiel, ateş saçan bulut içinde gelen bir araba görmüş ve bazı sembollerle gelecekte İsrailoğulları'nın Kudüs'te yaşayacakları kendisine anlatılmıştır (Hezekiel, 1, s. 1; 1, s. 15; 4, s. 1-16; 5, s. 13; 8, s. 3; 8, s. 5). Diğer taraftan sürgün dönüşü kavmin toprakla bağları daha da kuvvetlenmiştir. Çünkü uzak diyarlara dağılmış olan İsrailoğulları'nın ayakta kalabilmesi için tekrar bölgeye bağlanması gerekmiştir, bunun merkezine de Kudüs yerleştirilmiştir.

Bu dönüşten sonra bir defa daha Roma tarafından MS 70'de sürgün edilmişlerdir. Romalılar Kudüs'ü tahrip etmiş Yahudileri de bölgeden çıkarmışlardır, ayrıca onlara şehre giriş yasağı da getirmişlerdir (*Mishnah*, Ta'anit, 4, s. 6). Bu sürgünden sonra Kudüs'te bir Yahudi varlığının bulunup bulunmadığı konusunda MS 132-135 yılları arasındaki Bar Kohba ayaklanması bir fikir verebilir. Aynı şekilde Bizans tarafından da Yahudilerin Kudüs'e girişi yasaklanmış, şehre girdiği tespit edilenler ölümle cezalandırılmıştır (Hayland, 1997, s.

127). Bu yasaklar halkın çoğunluk oluşturacak şekilde Kudüs civarında yaşamasını engellemiştir. Bunun yanında Yahudi geleneğinde de Mesih gelinceye kadar Kudüs dışında yaşamanın kabul edilmesiyle bölgeden uzaklaşmışlardır. Bir taraftan Mesih'in gelmesi beklenirken diğer taraftan bir kısım Yahudilerin bu bölgeye yerleştiği de bilinmektedir; lakin bu topluca göç şeklinde gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda Roma ve Bizans dönemlerinde Kudüs'te bulunan Yahudilerin sayısına bakıldığında net bilgilere ulaşmak zor görünmektedir. Lakin yine de Filistin bölgesindeki en kalabalık şehrin Kudüs olduğu anlaşılmaktadır (Broshi, 1979, s. 1, 5).

Burada bir hususa daha yakından bakmak gerekmektedir. MS 70 tarihinde gerçekleşen II. Mabed tahribinden sonra dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Yahudilerin Filistin bölgesine göçleri var mıdır, varsa sebepleri nedir ve nasıl gerçekleşmiştir? Dini merkez olarak Yavne'yi edinmelerine karşın yine de Talmud ve diğer Yahudi literatüründeki bilgilerden Kudüs'te az sayıda dindar Yahudi'nin varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Babil ve Kudüs Talmudları'nın oluşturulduğu dönemde (MS 220-470) Babil akademileri üstün bir konumda olmasına rağmen Kudüs'e çeşitli göçlerle karşılaşılmaktadır. Buradaki göçlerin nedenine bakıldığında daha çok dini amaçla, manevi bağlılık arzusuyla yapıldığı düşünölmektedir. Örneğin Kudüs'teki din bilginlerinden eğitim almak niyetiyle birtakım göçler yaşanmıştır. Bunun dışında Kudüs'te bulunan Sanhedrin'e boşanma gibi bazı halahayla (Yahudi Fıkıhı) ilgili konularda sorular sormak için çeşitli yolculuklar yapıldığı bilinmektedir, bunlar önemsiz göç hareketleri olarak görölmelidir; yine de bu amaçla gidenlerden bir kısmının bölgeye yerleşerek geri dönmediği de söylenmelidir. Bunların dışında halkın bazı ekonomik sebeplerle göçleri de olmuştur (Schwartz, 1981, s. 317 - 321). Bu bağlamda Rabbi Aha of Shabha'nın (ö.752) Babil'den ayrılarak Kudüs civarına yerleştiği de bilinmektedir. Neden göç ettiği konusunda net bilgiler olmamakla birlikte Babil'de yaşadığı ekonomik sıkıntılardan bahsedilmektedir (Ginzberg, 1909, s. 75). Ayrıca dünyanın çeşitli

yerlerinde yaşayan Yahudilerin bir zulümle karşılaştığında Kudüs'e göçtüğünden de bahsedilmektedir (Baba Kama, X, 117a, B.T.)

Hz. Ömer, Kudüs'ü fethettiğinde şehirde Yahudi nüfusundan söz edilmemektedir. Yukarıda birkaç paragrafta ifade edildiği üzere şehirde Yahudi nüfusu sayılabilecek halk kesiminden söz edilmemektedir; lakin yasaklar ne kadar katı uygulanmaya çalışsa da burada din adamı olan az sayıda kimsenin bulunduğu ve hac için gelen yaşlı Yahudilerden bir takım kimselerin buraya gömülmek umuduyla şehirde kaldığı da unutulmamalıdır. Müslümanların Kudüs'ü fethinden sonra Yahudilerin şehre yerleşmesine izin verilmesi üzerine Yahudilerden 70 ailenin gelerek Tapınak Tepesi'nin kapılarından birinin yakınlarına yerleştiği bilinmektedir (Gil, 1992, s. 70-72) Buradan anlaşıldığı üzere Yahudilerin Kudüs'e yerleşmelerine müsaade edilmesine rağmen bütün Yahudilerin bölgeye göç teşebbüsü olmamıştır. İslam ülkesi sınırları içinde Teyma ve Vadi'l-Kurâ gibi diğer yerlerde meskûn olan Yahudiler yaşamlarına devam etmiştir. Bununla birlikte Hayber'den çıkarılan Yahudilerin de Kudüs'e değil Eriha bölgesine gittiği bilinmektedir (Fayda, 1989, s. 184). Görüldüğü gibi İslami dönemde Yahudiler istedikleri yerde yaşama hakkına sahip olmuşlardır, bunun neticesi olarak da Kudüs'te olduğu gibi başka yerlerde yaşayan Yahudiler bulunmuştur. Öte taraftan Kudüs'e çeşitli sebeplerle Yahudi göçü ile de karşılaşılmaktadır; bunlar hac yolculukları gibi dini amaçlar yanında oraya gömülmek arzusunda olan yaşlı veya dindar kimseler tarafından yapılmış olup İslami dönemde şehre toplu olarak bir Yahudi göçü bulunmamaktadır (Arslantaş, 2011, s. 653; s. 659).

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere yasaya uygun olarak tarih boyunca Yahudiler, Kudüs civarına toplu olarak göçmeyi uygun bulmamışlardır. Bu nedenledir ki göçlerini engelleyen durumlar -Roma dönemindeki giriş yasakları gibi- olmadığında dahi dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudiler bulunmuştur. Sürgün sonrasındaki dönem boyunca Yahudilerin Kudüs'e göçleri çoğunlukla buraya gömülmek gibi çeşitli dini nedenlere

dayanmaktadır. Avrupa’da yaşayan Yahudilerin kötü muameleye maruz kalmaları sonucunda 13. ve 19. yüzyıllar arasında birtakım göçler yaşanmıştır. Örneğin 1290’da İngiltere’den, 1391’de Fransa’dan, 1421’de Avusturya’dan ve 1492’de İspanya’dan çıkarılmışlardır. Bunlar bir kısım Yahudiler tarafından kurtuluşun yaklaşması olarak algılanmış ve Kudüs’e göçlere neden olmuştur (The Jewish Virtual Library. *Aliyah in Judaism*.)

Modern Dönemde Yahudi Göçü/ Siyasi-Mesihî Görüşler Arasında Kudüs

Yahudi halkı tarih boyunca aliya isteğinde olmuş ve bu amaçla çeşitli hareketleri bulunmuştur. Ancak 19. yüzyılda ortaya çıkan ve Filistin bölgesinde bir Yahudi devleti oluşturmak amacıyla dünya üzerindeki Yahudilerin göçünü teşvik eden siyonizme kadar bölgeye toplu olarak göçleri mevcut değildir. Modern dönemde siyonizm, İsrail toprağı denilen bölgeye toplu göçü başlatmıştır. Peki, İsrail’in oluşum sürecinde dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Yahudilerin buna bakışı nasıl olmuştur? Genel olarak cevap vermek gerekirse İsrail toprağına göç, siyonistler dışındaki Yahudiler tarafından dini bir zorunluluk olarak görülmeyip bireysel tercihlere bırakılmıştır.

Bununla beraber konunun daha iyi anlaşılması için o dönemdeki Yahudi mezheplerinin görüşlerine bakmak uygun olacaktır. Ortodokslar; bunun Tanrı’nın işi olduğunu söyleyerek, Mesih dönemine işaret etmişlerdir. İsrail’de yaşama zorunluluğu konusunda da Süleyman Mabedi’nin mevcut olduğu dönemlere ait olduğunu söyleyerek bu ilkenin günümüzde geçerli olmadığını belirtiyorlar. Mabed yıkılıp Yahudiler sürgün edildikten sonra bunun uygulanması gereken bir mitzva olmadığına inanıyorlar. Ayrıca İsrail topraklarında uygulanması gereken birçok mitzva ve yasak olduğundan tüm bu yükümlülükleri yerine getirmenin zorluğundan da bahsedilmektedir (Bleich, 1979, s. 59; Zakutinsky, 2016). Yine de bu gruptan kimselerin bir zorunluluk kabul etmemekle birlikte İsrail’e giderek orada yaşamayı tercih ettiğini söylemek gerekiyor.

Bunların amacı ise kutsal topraklarda ölmek ve oraya gömülmek isteği olup dini nedenlere dayanmaktadır ve bu kimseler genellikle Kudüs'e yerleşmektedir.

Muhafazakâr Yahudiler, göç konusunda arada bir duruşu tercih etmişlerdir. Buna göre İsrail topraklarına toplu göç zorunluluk olarak görülmemiş; lakin ataların toprağı olduğu söylenerek kişilerin seçimine bırakılmıştır (Schechter, 2007, s. 216). Dolayısıyla kutsal topraklara topluca bir göç için çağrıda bulunmamışlardır. Bununla birlikte göçenlerin kalanlardan daha önemli kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Reformistler ise önceleri İsrail toprağına göç konusundaki görüşlerini Pittsburgh Platformu'nda açıklayarak buna karşı çıkmışlardır: *“Kendimizi artık ulus olarak değil, dini bir topluluk olarak görüyoruz. Ne Filistin'e dönüşü ne de kurban ibadeti ve Yahudi devleti ile ilgili yasaların tekrar başlamasını beklemiyoruz”* (Pittsburgh Platformu, 1885, Madde 5). Bu doğrultuda Avrupa'da yaşanan antisemitik hareketlerin etkisiyle ilk başlarda Filistin bölgesine değil Amerika'ya göçmüşlerdir. Amerika'da bulunan Yahudiler de ilk zamanlar *“Amerika bizim Kudüs'ümüzdür”*, diyerek Filistin bölgesi ile bağlarını reddetmişlerdir (Raphael, 1973, s. 201). Daha sonraları ise antisemitik hareketlerin etkisiyle büyük oranda ABD'de yaşayan Reformist Yahudiler de bölgeye göçü dini anlamda olmasa da kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu gruptaki Yahudilerin genellikle daha az dini anlam taşıyan Tel Aviv gibi yerlere yerleştikleri görülmektedir.

Siyonistler, bu konuda en dikkat çeken grup olmuştur. Hatta aliyah fikri siyonizmin temel taşlarından biri olmuştur. Bu amaçla Filistin bölgesine göçü teşvik etmiş, bunun için gayret sarf etmişlerdir. Aynı zamanda Yahudileri göçe zorlamaya karşı olduklarını da belirtmişlerdir; fakat bunun göç konusundaki gelenekteki görüş nedeniyle diğer gruplarla çatışmamak adına olduğu unutulmamalıdır (Glass, 2018, s. 37; s. 47; s. 57; s. 60). Siyonizm, Filistin bölgesinde Yahudi devleti oluşturmak için teşvik ettiği göçler için aliyahı dini

argüman olarak kullanmıştır. İsrail'in Kudüs'ü başkent edinme yönündeki ısrarı da şehrin aliya fikrinin merkezinde yer alması nedeniyledir. Burada dikkat çeken husus ise İsrail'e göçler dini köklerine dayanılarak gerçekleştirilmektedir; ancak bölgeye gelindiğinde yine siyonizmin etkisiyle dini köklerle bağlar koparılmaya çalışılmaktadır (Halamish, 2018, s. 105; s. 110).

Öte taraftan siyonistlerin İsrail toprağı denilen bölgede bir Yahudi devleti oluşturma çabası da zaten geleneğin bir hayli dışındadır. Bu nedendir ki öncelikle Yahudileri buraya göçmeye ikna etmeleri gerekmiştir, sonrasında da burada Yahudilerin nasıl bir varlık göstereceğı tartışılmıştır. Örnek olarak Herzl'in etkisiyle siyonizm taraftarları arasına katılan Franz Oppenheimer'in *Merchavia* adlı eserine bakılabilir. Eserinde o, Filistin'e yoğun bir Yahudi göçünün mümkün olup olmadığını sormakta, bunun gerçekleşmesi için bölgenin tarıma elverişli hale getirilmesinden bahsetmektedir. Eğer gayret gösterilirse burada modern tarım yapılabileceğini savunmaktadır. Bunun için siyonist organizasyonun en kısa sürede Filistin'de gelişmiş tarımı kurmasını önermektedir. Burada özellikle fakir Yahudilerin göçü önem kazanmaktadır. Buna karşın yoğun şehirli nüfusun göçüyle yüzleşilmiştir. Neticede karşı karşıya kalınan bu sorun Yemen'den gelen fakir Yahudilerin yerleşimiyle çözülmüş oldu. Böylece Merchavia-Kudüs hattında küçük tarım alanları oluşturuldu (Oppenheimer, 1914, s. 1-4; s. 22-24). Burada şu hususun da belirtilmesi gerekir ki buraya yaşanan yoğun Yahudi göçünün başlıca etkisi Arap çiftçiler üzerinde görülmüştür, çiftçiler yaşanan süreç sonunda büyük oranda topraklarından çıkarılmışlardır.

Filistin bölgesine aliya yapmak konusuna Yahudilerin bakışlarının belirtilmesinden sonra tarihi sürecin nasıl geliştiğine bakmak gerekmektedir. Bölgede üç dinden inananların yaşadığı bir yönetim anlayışını benimseyen Osmanlı egemenliğinin yerine I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İngiliz manda yönetimi başlamıştır. İngilizler, Balfour Deklarasyonu'na uygun şekilde siyonistlerin yürüttüğü aliya faaliyetlerine izin vermişlerdir; lakin bu bildiride

Filistin bölgesinde Yahudiler için bir yuvadan söz ederken onları dini bir grup olarak değil ulus olarak gördükleri de belirtilmelidir. İngilizler tarafından 1922’de yapılan nüfus sayımına göre Kudüs’te 28.600 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Bunların % 80’i Müslüman, % 10’u Hıristiyan ve % 7’si ise Yahudilerden oluşmaktadır. Otuz yıl süren manda dönemi sonunda ise Kudüs’ün nüfusu 60.00’e yükselmişti ki bunun nedeni gerçekleşen yoğun Yahudi göçleridir. Bu göçler neticesinde buradaki Yahudilerin sayısı neredeyse Müslümanlara eşit konuma ulaşmıştır (Hagopian ve Zahlan, 1974, s. 36; s. 40).

Avrupalı devletlerin Yahudilerin Filistin’e göçünü teşvik etmeleri Nazi Yönetimi sonrasında devam etti. Zira Avrupa devletleri bundan sonra Yahudilerin nerede yaşayacağı sorunu ile karşılaştı. Şöyle ki Nazi Yönetimi sona erdiğinde hayatta kalan Yahudiler işlerine ve eski evlerine dönmek istediklerinde bu kabul edilmemiştir. Evleri ve işlerini başkaları tarafından ele geçirilmiş bulunuyordu. Ayrıca Yahudiler ölüm tehlikesinden kurtulmuş görünseler de toplumda istenmeyen insanlar olmaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla yaşanan olumsuz hadiselerden sonra toplumda istenmeyen insanlar olarak ortada kalan Yahudilerin Avrupa’dan gönderilmesi için çareler aramaya başlamışlardır. Bu amaçla Yahudilerin ABD’ye göçü teşvik edilmiştir; fakat ABD’ye daha fazla göçmen kabul edilemediğinde durum Yahudilere karşı sorumluluk hissedilen Avrupa devletleri ve Yahudiler için iyice ciddileşmiş oldu. Bu nedenle savaştan sonra Yahudilerin göçü desteklenmiştir. Avrupa kolonileri (Madagaskar-Alaska gibi), tropik Afrika ve Kuzey kutbu bölgeleri de gerçekçi olmaktan uzak bulundu. Arjantin’deki Yahudi yerleşimi teşviklere rağmen başarısız oldu. Burada tek gerçekçi umut Filistin bulundu (Jewish Case, ty, s. 3-6). Filistin, Yahudilerin tarihi ve dini bağları nedeniyle sadece göçmen olacakları değil aynı zamanda vatan olarak bağlanabilecekleri bir yer olarak görülmüştür. Böylece Yahudi sorununa da kalıcı bir çözüm sunulmuş oluyor ve Avrupalıların iyiliği için Yahudilerin evsizliğine son verilmeye çalışılıyordu.

Görüldüğü gibi bir taraftan siyonistler aliyayı desteklerken diğer taraftan başka şartlar tarafından da uygun ortam hazırlanmıştır. İsrail'in kurulmasının öncesindeki dönem Filistin bölgesinde Avrupalı devletlerin konsolosluklarının görünmeye başladığı sürece denk gelmiştir. Ayrıca Hıristiyan milenarist görüşlerde Yahudilerin kutsal topraklara dönmesi Mesih'in gelmesinin ön şartı olarak anlaşılır, bu nedenle daha fazla Yahudi göçü buna da uygun görülerek desteklenmiştir. Yaşanan yoğun göçler ile bölgede bir Yahudi varlığı oluşmuştur ki bu da siyonistlerin istediği şeydir. Neticede siyonist faaliyetler ile emperyalist devletlerin çıkarlarının örtüşmesiyle de bölgede bir siyonist Yahudi devlet ortaya çıkmış oldu (Scholch, 1992, s. 40-46).

İsrail, 14 Mayıs 1948 tarihinde bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1950'de - Law of Return/Geri Dönüş Yasasını çıkarttı (İsrail Dış İşleri Bakanlığı, 1950). Buna göre dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan bir Yahudi, İsrail'e gelmesi halinde vatandaşlık hakkı kazanmaktadır. Böylece kutsal topraklara dönüş umudu olan aliya, geri dönüş yasası ile resmi bir kimliğe bürünmüş oldu. İsrail vatandaşlığı, birtakım maddi teşvikler de içermektedir. Bu da fakir Yahudilere cazip gelmektedir. Örneğin Arap ülkelerinde (Yemen, Irak gibi) yaşayan Yahudilerin İsrail'e göçü iyi şartlarda yaşama isteğine dayalı olup daha çok ekonomik nedenlerle gerçekleştirilmektedir (Hassan, 2017, s. 887).

Buraya kadar aktarılan bilgiler doğrultusunda İsrail'in kuruluşunda en önemli unsur olarak görülen aliyalar şu şekilde gerçekleşmiştir: ilk olarak 1800'lerde bölgeye Yahudi göçleri başlamıştır, ancak bunlar önceleri şahsi ve küçük gruplardan oluşmakta olup önemli sayıda olmamıştır. Bu bağlamdaki aliyalardan biri 1882-1905 arasında Rusya'dan gelen Yahudiler olup, küçük gruplardan oluşmaktadır. İkinci aliya 1904-1914 arasında Rusya'dan yapılmıştır ve işçi hareketin etkisindeki insanlardan oluşmaktadır. Bu dönemde İbranice canlandırılmıştır ve bu İsrail'in kuruluşunun ilk adımı olmuştur. Üçüncü aliya 1919-1923 tarihleri arasında I. Dünya savaşının hemen

sonrasında İngiliz mandasında iken gerçekleşmiştir. Dördüncü aliya 1924-1928 arasında yaşanmıştır, genelde orta sınıf insanların göçüdür, antisemitizmin etkisi olmuştur. Beşinci aliya 1929-1939 tarihlerinde Nazi Almanya'sından kaçan insanlardan oluşmaktadır. Bunlar genelde eğitilmiş insanlardır. 1990'larda Sovyetler Birliği yıkıldığında ise bir milyondan fazla Yahudi İsrail'e gelmiştir (Louvish ve Skolnik, 2007, s. 661-662). Bu sayılan beş aliya dışında göçler de olmuştur. 1949-1950 tarihlerinde Yemen aliyaları ile 1985 ve 1991 tarihlerinde Etiyopya aliyaları yapıldı. Bunlar kişilerin kendi göçleri olmayıp operasyonlar neticesinde uçaklarla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1993'ten sonra yapılan göçler, antisemitizm tehdidinden ziyade ekonomik nedenlere dayanmaktadır (Siegel, 2018, s. 417). Böylece Avrupa'dan, Kuzey Afrika'dan ve Orta Doğu'dan Yahudiler gelmiş oldu (The Jewish Virtual Library. Israel Studies An Anthology). Bununla birlikte bahsedilen aliyaların dini anlamı yanında seküler anlamının da bulunduğu ifade edilmelidir.

Son on yılda ise İsrail'e diğer yerlerden yapılan aliyalar azalmış olup, ayrıca İsrail'den ayrılarak ABD gibi çeşitli yerlere göçenlere de rastlanmaktadır. Bu duruma bölgenin devamlı savaş tehdidi görünümünde olması ve bazı ekonomik sıkıntılar sebep olmaktadır. Aliya konusunda gelinen son durum ise İsrail'den mülk satın almak şeklindedir. İsrail'e göçmeyi konumları itibariyle uygun görmeyen Avrupa ve ABD'deki bir kısım Yahudiler göçme ihtimallerine karşı buradan ev almaktadırlar (Bir Yükseliş Hikâyesi "Aliya". *Şalom Gazetesi*).

Sonuç

Aktarılan bilgiler doğrultusunda Kudüs için Yahudilerin en kutsal şehri demek yerine Tanrı'nın seçtiği yer demek daha uygun olacaktır. Kudüs'e göç, Yahudi geleneğinde de buna uygun şekilde yer almış ve MS 70'deki mabedin yıkılması ve büyük sürgünden sonra Kudüs'e toplu olarak Yahudilerin göçü uygun görülmemiştir. Eğer Tanrı isterse İbrahim'i Mezopotamya'dan nebi Musa'yı Mısır'dan ve

Ezra'yla birlikte İsrailoğulları'nı Babil'den çıkardığı gibi yine dünyadaki Yahudileri Kudüs civarında toplayacağına inanılır. Yani bu Tanrı'nın isteğiyle ve istediği zaman gerçekleşecek bir olaydır. Bunun bir daha gerçekleşmesi konusundaki görüşlere ise kutsal metinler kaynaklık etmektedir. Dini metinlerden anlaşıldığı üzere Yahudilerden bu günün yani büyük göçün/toplu göç gelmesi için beklenenler dua etmek, tövbe etmek ve hallerini düzeltmeleridir. Diğer taraftan günümüzde Yahudilerin Kudüs'e göç konusundaki mevcut durumu ise buldukları yerde antisemitik tehditler ile İsrail'de devamlı savaş tehdidi arasında bulunmaktadır. Antisemitik tepkilerden kaçarak geldikleri İsrail'de Filistin'in yerleşik halkına karşı tutumları nedeniyle de kurmaya çalıştıkları devlet huzuru yansıtmaktan oldukça uzaktır.

Kaynakça

- Arslantaş, N. (2011) İslami Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה). *Bellekten*, LXXV, (274), 641-689.
- Bir Yükseliş Hikâyesi "Aliya". *Şalom Gazetesi*. <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/6299-Bir-yukselis-hikayesi-Aliya.aspx> adresinden 01 Nisan 2021 tarihinde erişildi.
- Bleich, J. D. (1979). Judea And Samaria: Settlement And Return. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 20, (3), 44-78.
- Broshi, M. (1979). The Population of Western Palestine in the Roman-Byzantine Period. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 236, 1-10.
- Cohon, S. S. (1925). Palestine in Jewish Theology. *Hebrew Union College*. 171-209.
- Fayda, M. (1989). *Hız Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Feyerabend, K. (ty.). *A Complete Hebrew-English Pocket-Dictionary to the Old Testament*. New York: The International News Company.
- Gil, M. (1992). *A History of Palestine 634-1099*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ginzberg, L. (1909). *Geonica*. Volume I. New York: The Jewish Theological Seminary of America.
- Glass, J. B. (2018). *From New Zion To Old Zion: American Jewish Immigration and Settlement in Palestine, 1917-1939*. Michigan: Wayne State University Press.

- Güç, A. (2003). *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, İstanbul: Düşünce Yayınevi.
- Hagopian, E. ve Zahlan, A. B. (1974). Palestine's Arab Population: The Demography of The Palestinians. *Journal of Palestine Studies*, 3, (4), 32-73.
- Halamish, A. (2018). Immigration is Israel's History. So Far. *Israel Studies*, 23, (3), 106-113.
- Hasanoğlu, E. (2015). Tanah'a Göre Kudüs'ün Kutsallaşma Süreci. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 125-148.
- Hassan, S. (2017). Jewish Migration from Arab Lands 1947-1949. *Indian History Congress*, 78, 886-892.
- Hayland, R. G. (1997). *Seeing Islam as Other Saw it*. Princeton: The Darwin Press.
- İsrail Dış İşleri Bakanlığı (1950). *Law of Return 5710-1950*. <https://mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx> adresinden 3 Mart 2021 tarihinde erişildi.
- Jewish Case: The Place of Palestine in the Solution of the Jewish Questions*. (ty.). New York: American Palestine Committee and Christian Council on Palestine.
- Louish, M. ve Skolnik, F. (2007). "Aliyah". *Encyclopaedia Judaica*. F. Skolnik (Ed.). Thomson Gale: Macmillan.
- Meral, Y. (2011) İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, (2), 243-266.
- Midrash Rabbah*. Genesis. (1961). (H. Freedman trans.), London: The Sancino Press.

- Oppenheimer, F. (1914). *Merchavia: A Jewish Co-Operative Settlement in Palestine*. New York: The Jewish National Fund Bureau For America.
- Pittsburgh Platformu (1885). *Declaration of Principles*. Madde 5. www.ccarnet.org/rabbinic-voice/platforms/article-declaration-principles/ adresinden 5 Mart 2021 tarihinde erişildi.
- Ramban (Nachmanides). (1270). *Hasagot HaRamban on Sefer HaMitzvot, Positive Commandments Omitted by Rambam, Mitzvah 4: 1*.
https://www.sefaria.org/Hasagot_HaRamban_on_Sefer_HaMitzvot%2C_Positive_Commandments_Omitted_by_Rambam.4.1?lang=en&with=Deuteronomy&lang2=en adresinden 3 Mart 2021 tarihinde erişildi.
- Raphael, M. L. (1973). Rabbi Jacop Voorsanger of San Francisco on Jews and Judaism: The Implications of the Pittsburgh Platform. *American Jewish Historical Quarterly*, 63(2), 185-203.
- Schechter, S. (2007). *A Dream of Zion: American Jews Reflect on Why Israel Matters to Them*. J. K. Salkin (Ed.) Woodstock: Jewish Lights Publishing.
- Scholch, A. (1992). Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy. *Journal of Palestine Studies*, 22(1), 39-56.
- Schwartz, J. (1981). Babylonian Commoners in Amoraic Palestine. *Journal of the American Oriental Society*, 101(3), 317-322.
- Sidur K. Y. (2006). *Liliane Zerbib Kazes*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Siegel, S. N. (2018). A new Exodus? Explaining Jewish Migration from Europe after the Cold War. *Journal of Modern Jewish Studies*, 17(4), 416-433.

The Apocalypse of Abraham. (1919). (G. H. Box, Trans.). New York: Macmillan Company.

The Babylonian Talmud. (1935). (I. Epstein, Ed.), London: The Soncino Press.

The Jewish Virtual Library. *Aliyah in Judaism*. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/aliyah> adresinden 2 Şubat 2021 tarihinde erişildi.

The Jewish Virtual Library. *Israel Studies An Anthology*. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-immigration-in-israel> adresinden 31 Mayıs 2021 tarihinde erişildi.

The Mishnah. (1933). (H. Danby, trans.). New York: Oxford University Press.

Zakutinsky A. (2016). *Is Aliyah a Mitzvah?* <https://www.ou.org/blog/is-aliyah-a-mitzvah/> adresinden 3 Mart 2021 tarihinde erişildi.

ABD VE RUSYA’NIN SURİYE İÇ SAVAŞINA MÜDAHALELERİNİN JEOPOLİTİK YAKLAŞIMLARI

Doç. Dr. Muazzez HARUNOĞULLARI

Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Fen Edebiyat Fakültesi / Coğrafya Bölümü
muazzez@kilis.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9515-7833>

doi: 10.31834/ortadoguvegoc.936741

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Mayıs / 12 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Haziran / 30 June 2021

Yayın Tarihi / Published: Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Harunoğulları, M. (2021). ABD ve Rusya’nın Suriye İç Savaşına Müdahalelerinin Jeopolitik Yaklaşımları. Ortadoğu ve Göç, 11(1). ss. 43-84

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved

Öz

2010 yılında Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan huzursuzluk bir dalga halinde Ortadoğu'ya yayılmış, Arap halklarının ayaklanması Suriye'de de etkisini göstermiştir. 2011 yılında Dera'da başlayan rejime yönelik protestoların rejim güçleri tarafından şiddet yoluyla bastırılması, tutuklamalar, DEAŞ, YPG gibi terör örgütlerinin halk üzerindeki baskısı, şiddeti ve daha pek çok olumsuz gelişme sonucu Suriye'de iç savaş kaçınılmaz olmuştur. İç savaşla birlikte Suriye'de uluslararası müdahaleler yoğun biçimde kendini göstermiştir. Çalışma, Suriye iç savaşına müdahalede bulunan ABD ve Rusya'nın müdahale nedenleri, yöntemleri ve Suriye politikalarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ana teması her iki ülkenin Suriye'ye müdahaleleri, Suriye'nin jeopolitik önemine binaen bu ülkedeki jeopolitik menfaatleri, jeopolitik yaklaşımları ve izledikleri politikalarıdır. Suriye'de yaşanan iç savaşla ülke toprakları jeopolitik mücadele alanı haline gelmiş, yeni güç dengeleri ortaya çıkmıştır. İç savaşa müdahil olan aktörler, Suriye'deki jeopolitik hedeflerini izledikleri politikalar üzerinden gerçekleştirmeye ve bölgedeki nüfuzlarını Suriye devleti üzerinden güçlü tutmaya çalışmaktadırlar.

Anahtar kelimeler: İç Savaş, Suriye İç Savaşı, Ortadoğu, Jeopolitik, Enerji Politikaları

GEOPOLITICAL APPROACHES OF THE USA AND RUSSIA INTERVENTION TO THE SYRIAN CIVIL WAR

Abstract

In 2010, the unrest in the North African countries spread to the Middle East in a wave, and the revolt of the Arab peoples had its effect in Syria. Civil war in Syria has become inevitable as a result of the violent suppression of the protests against the regime, arrests, the pressure and violence of terrorist organizations such as DAESH and YPG on the people, and many other negative developments that started in Deraa in 2011. With the civil war, international interventions in Syria have manifested themselves intensely. The

study focuses on the intervention reasons, methods and Syrian policies of the USA and Russia, which intervened in the Syrian civil war. In this context, the main theme of the study is the intervention of both countries in Syria, the geopolitical interests related to the geopolitical importance of Syria, their geopolitical approach and the policies they follow. With the civil war in Syria, the lands of the country have become an area of geopolitical struggle and new power balances have emerged. The actors involved in the civil war are trying to realize their geopolitical goals in Syria through the policies they follow and to keep their influence in the region strong through the Syrian state.

Keywords: Middle East, Energy Sources, Geopolitics, Energy Policies, Syrian Civil War.

Giriş

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan geniş çaplı halk hareketleri bölgede geri dönüşü olmayan bir sürecin başlangıcı olmuş, halk hareketlerinin başlaması ve geniş bir alana yayılmasıyla süregelen olaylarla Ortadoğu, bir kez daha iç çatışma, şiddet ve istikrarsızlık alanı haline gelmiştir. Toplumları ve politikaları birbirleriyle sıkı bağlantılara sahip olan Arap dünyasında 2011'de yaşanan gelişmelerin farklı nedenleri, bağlamları ve sonuçları bulunmaktadır. Yaşanan gelişmelerin bağlamı, Akdeniz ve daha geniş çapta Avrupa ve hatta küresel protestolarla kurulabilir (Dalacoura, 2012, s.63). Bölgesel ve küresel pek çok ülkenin ve legal/illegal örgütün sürece müdahil olmasıyla birlikte Suriye iç savaşı, bölgeye yeni bir ekonomik ve jeopolitik belirsizlik kaynağı enjekte etmiştir. Sürece dâhil olan uluslararası aktörler/devletler ve terör örgütleri arasında yaşanan silahlı mücadele sonucu ülkede büyük bir ekonomik ve sosyal çöküş yaşanmıştır. Rejim ve rejimi destekleyen ülkelerin askeri operasyonları ve terör saldırıları sonucu yerel nüfus baskı, şiddet, ölüm ve yaralanma olaylarına maruz kalmıştır. Tüm bu olaylar neticesinde on binlerce insan hayatını kaybetmiş, ülke içinde yerinden olan milyonlarca insan mülteci konumuna düşmüştür.

Savaş yaşanan bölgede yeme, barınma gibi temel ihtiyaçlar karşılanamamış, eğitim ve sağlık hizmetleri büyük ölçüde durmuştur.

Suriye iç savaşı, güç, toprak, kaynaklar ve güç dengeleme açısından silahların, paranın ve insanların kullanıldığı bir savaş haline gelmiştir. Suriye iç savaşına müdahalede bulunan küresel ve bölgesel aktörler, savaşın süresinin uzaması ve daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına etkide bulunmuştur. Süreç içinde birbiriyle etkileşimde olan pek çok devlet ve illegal örgütün müdahaleleri jeopolitik çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu çalışma ABD ve Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahalelerinin jeopolitik yaklaşımlarına odaklanmaktadır. Çalışmada; ABD ve Rusya'nın Suriye iç savaşına müdahalelerinin motivasyonları ve her iki ülkenin Suriye'ye müdahalelerinin jeopolitik hedefleri ve yaklaşımları nelerdir? sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Araştırmada kısa bir giriş bölümünden sonra kuramsal çerçevede ülkelerin coğrafi konumları ve jeopolitik önemleri ile iç savaşlar arasında ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Suriye iç savaşı ve ülke içi etkileri, ikinci bölümde ABD ve Rusya'nın Suriye'ye müdahaleleri ile Suriye politikalarının jeopolitik yaklaşımları/motivasyonları değerlendirilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Tarih boyunca devletlerarasında meydana gelen güç mücadeleleri, ekonomik öneme sahip olan coğrafi mekânlarda ve büyük ölçüde coğrafi amaçlar için gerçekleştirilmektedir. Fiziki ve beşeri belirleyicilerin önemli ölçüde rol oynadığı güç mücadelelerinde öne çıkan coğrafi amaçlar;

1. Enerji rezerv alanlarını ve yollarını kontrol altına almak,
2. Ülkenin sınırlarını veya iç güvenliğini tehdit edebilecek komşulara karşı tampon bölgeler oluşturmak,
3. Önemli boğaz ve kanallar vasıtasıyla veya doğrudan denizlere açılmak,

4. Deniz ulaşım ve ticaret yollarını, boğazları, stratejik bölgeleri denetim altına almak,
5. Önemli kara ulaşım güzergâhlarını kontrol etmek,
6. Stratejik öneme sahip doğal kaynaklar (madenler, değerli taşlar vb.) üzerinde kontrol sağlamak,
7. Pazarlara ulaşmak,
8. Hedef ülke nüfusunun etnik ve mezhepsel fay hatlarını harekete geçirerek politik gayeleri gerçekleştirmek şeklinde sıralanabilir.

Coğrafyanın savaşa tatbik ettiği pek çok uygulama, askeri strateji ya da küresel güvenlik konularına uygulanan ve genel olarak belli bir bölgenin temel alındığı jeopolitik analizler söz konusudur. Gücün yayılmasında ana mücadele alanı olarak kabul edilen mevzubahis bölge, stratejik yolların, yaşam kaynaklarının, toprakların, sembolik bölgelerin denetim, yerel, bölgesel veya küresel güç manevra alanlarını kapsamaktadır (Sevim, 2012, s. 24). Ülkelerin coğrafi konumları, topraklarının genişliği, askeri stratejinin doğasını ve tasarımını etkilemektedir. İç savaş için dahi, bir ülkenin konumu, büyüklüğü, yeraltı yerüstü zenginlikleri, sınırlarının niteliği, nüfusun etnik ve dini yapısı, illegal örgütler gibi faktörler, zamansal ve mekânsal alanı ve yayılma olasılığını etkilemede oldukça önemlidir.

İbn-i Haldun'un belirttiği gibi "medeniyet" tarihi bilmekten geçer. Devletler, toplumlarının geçmişte nasıl yaşandığını, nasıl yönetildiğini, insanların iyi yaşaması ve devlet düzeninin optimum şartlarının sağlanması için devletin üstüne düşen görevlerin ne olduğunu bilir ve buna dikkat ederse, toplumu etkileyen doğal, politik ve ekonomik etkenler de o nispette etkili bir şekilde kullanılabilir. Toplumsal yaşam ekonomiye dayanmaktadır. Toplumun mamur duruma gelmesi için ekonomi temel etken olarak işlemektedir. Dolayısıyla toplumların refahı ve memnuniyeti için bireylerin ekonomik imkânlardan olabildiğince yararlanması gerekir. Bununla birlikte toplumun ve devletin çöküşünün önlenmesi için adalet sahibi erdemli yöneticilere ihtiyaç vardır. Ayrıca devletin başındakilerin zulüm ve haksızlık gibi halka zarar veren şeylerden

kaçınması gerekir (İbn-i Haldun, 1977, s.21-23). Tarih, toplum ve devlet arasındaki bağın zayıflamasıyla ülke içi toplumsal, ekonomik ve idari yapı büyük ölçüde zarar görür ve devlet zayıflamaya başlar ki iç savaş veya silahlı çatışma kaçınılmaz hale gelebilir. Ekonomik yetersizliğin, yoksulluğun, mezhepsel ayrılığın, etnik çeşitliliğin, iç siyasetteki uzlaşmazlığın olduğu yerlerde çatışma olasılığının ortaya çıkma riski daha yüksek olabilmektedir.

Yaygın yoksulluk ortamı zayıf yönetimler, devlet ideolojisi ile uluslararası temelde bir ayrım meydana getirmiş, bu ayrım toplumda memnuniyetsizliği ve şiddetli çatışmayı beslemiştir. Stratejik, jeopolitik -kaynak ve stratejik konum bağımlılığıyla beslenen ilişkiler- soğuk savaşın öncesinde olduğu gibi sonrasında da "Shatterbelt" (parçalanmış/bölünmüş bölgeler/kuşaklar) bölgeleri oluşturmaya devam etmiştir. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar gibi parçalanmış bölgeler, etnik çeşitliliğe, dış müdahaleye ve çatışma tarihine sahip alanlar olarak tanımlanabilir (O'Loughlin ve Witmer, 2005, s.5).

Bir bölgenin coğrafi yönleri olan;

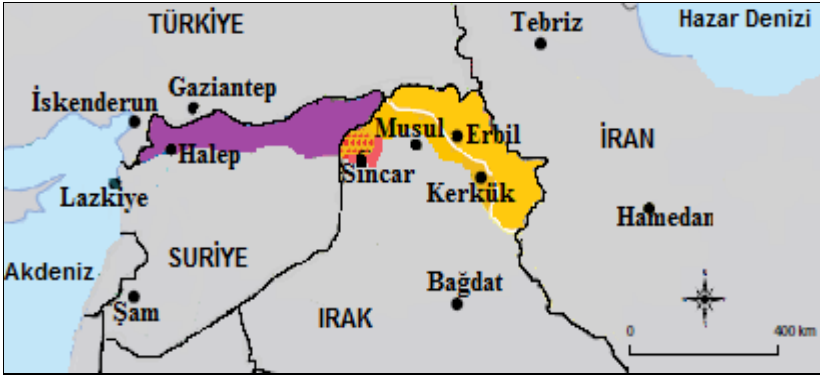
1. Çatışmanın yeri ve kapsamı,
2. Bölgenin fiziki coğrafya özellikleri (dağ, orman, akarsu, göller vb.),
3. Stratejik doğal kaynaklar ve bunların dağılışı,
4. Bölgenin kaynak değeri,
5. Su kütlelerinin konumu,
6. Nüfusun dağılımı ve yoğunluğu,
7. Toplumun etnik ve politik olarak parçalanması,
8. Nüfusun mezhepsel olarak bölünmesi,
9. Eşitsizlik, siyasi dışlanma veya tarihsel intikam,
10. Siyasi istikrarsızlık,
11. Ekonomik az gelişmişlik ve gelirin eşitsiz dağılımı gibi hususlar savaşa yönelik teşvikleri büyük ölçüde şekillendirmektedir.

Bir kara bölgesini savunmak veya fethetmek önemli olabilir. Belirli bir bölge stratejik veya kıymetli kaynaklar bakımından değerli hale gelebilir (yağma). Orada yaşayan nüfus; etnik köken, din vb. faktörler nedeniyle özel bir ehemmiyete sahip olabilir. Arazinin coğrafyası ayrıca stratejik olarak istenen özellikler gösterebilir (Buhaug, vd. 2005, s.2). Ülkelerin sahip olduğu petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları ve diğer bazı kaynaklar fazlasıyla kıymetlidir. Ülkeler ve uluslar açısından değerli olan kaynaklar, genellikle ülke içinde hâlihazırda çeşitli konularda bölünmüş olan etnik ve siyasi gruplar arasında çatışmayı kışkırtacak veya çıkan çatışmaları besleyecek bir etki göstermektedir (Klare, 2001). Küresel enerji dolaşımı için seçilen rotalar bölgelerin doğal ve beşeri çevre ilişkileri üzerinde köklü değişiklikleri beraberinde getirmekte, aynı zamanda ülkeler arasında önemli işbirliklerine veya mücadelelerine yol açmaktadır. Enerjinin üretildiği ve pazarlandığı coğrafi alanlar daha fazla değer kazanmakta, politik ve askeri müdahalenin hedefi haline gelmektedir (Akdemir, 2011, s. 72). Kaynak coğrafyaları ve enerji güzergâhları bakımından önemli olan sahalar üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen güçler, jeopolitik ve jeoekonomik yönden değerli topraklara sahip ülkelerde ülke içi karışıklık ve savaş çıkartarak kendi emellerini gerçekleştirmek adına tüm argümanları kullanmakta sakınca görmezler (Samset, 2009).

Suriye, bölgesel coğrafi konumu itibarıyla hem batılı ülkeler hem de Rusya ve diğer bölge ülkelerinin enerji yolları üzerine izlediği politikalar açısından jeopolitik yönden anlamı ve önemi olan bir ülkedir. Ortadoğu'da yaşanan küresel rekabetin meydana getirdiği vekalet savaşının odağı haline gelen Suriye, Ortadoğu coğrafyasında İsrail, Lübnan, Irak ve Türkiye gibi stratejik öneme sahip ülkelere komşu, bu yönüyle bölgedeki gelişmelerden etkilenen ve bölgedeki gelişmelerin seyrini etkileyebilen bir ülkedir. Aynı zamanda içinde bulunduğu coğrafi alan ve bölge politikalarında etkin olmak isteyen büyük güçler için de bir kilit ülke konumundadır. Amerikalı ünlü politikacı Henry A. Kissinger “*Ortadoğu’da Mısır olmadan savaş, Suriye olmadan barış yapılamaz*” diyerek Suriye’nin bölge için

önemini vurgulamıştır. Suriye, ABD'nin Ortadoğu'da elde etmek istediği dış politika hedefleri bakımından da anahtar ülke konumundadır (Güner, 2016, s. 263).

Türkiye-Suriye sınırı ve de Kuzey Irak yönetiminin kontrolünde olan bölgeler ile Rabia-Sincar üzerinden Irak-Suriye sınır hattını oluşturmaktadır (Şekil 1). Her ne kadar komşusu Irak kadar büyük petrol yataklarına sahip olmasa da Suriye, zengin yer altı kaynaklarına, önemli enerji rezerv alanlarına yakın ve ayrıca geçiş noktasında yer almaktadır. Lübnan ve Ürdün üzerindeki etkisi, İsrail-Filistin davasındaki tutumu ve bu çatışma sahasına yakınlığı, coğrafi konumu sebebiyle başat güçlerin nüfuz altına almak istediği bir ülkedir (Bostancı, 2016, s. 607). Ayrıca Suriye; Türkiye, İsrail ve İran'ın güvenliği ve dış politika amaçları bakımından oldukça duyarlı bir coğrafyada bulunmakla birlikte Lübnan'ın istikrarının sağlanmasında doğrudan etki sahibidir (Sandıklı ve Semin, 2012, s. 6).

Şekil 1. Türkiye-Suriye-Irak, Irak –Suriye Sınır Hatları. Kaynak: Balanche, 2018'den değiştirilerek.

Suriye'de iç savaşın başlaması sonrasında rejimin Rusya, İran ve Çin tarafından desteklenmesi, meselenin küresel olduğunun kanıtı olarak görülmüştür. Rusya ve ABD Suriye'de çatışmaya girmiş başlıca iki ana aktör olmakla birlikte, 3,5 milyondan fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ve güney sınırının güvenliğini sağlamak için askeri

harekatlar ve diplomatik girişimlerde bulunan Türkiye de Suriye'deki diğer bir ana aktör olarak görülmektedir. Bununla birlikte Çin, Fransa ve Birleşik Krallık gibi Avrupa devletleri Suriye'de küçük roller oynamışlardır. İç savaşa müdahil olan ABD, İngiltere, Fransa gibi batılı ülkeler ile Türkiye, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleri rejim karşısında; İran, Rusya ve Çin ise Suriye rejiminin destekçisi olarak yerlerini almıştır.

2011'den bu yana yaşanan Suriye iç savaşı, soğuk savaş sonrası dönemde vekalet savaşlarının en yoğun yaşandığı bir güç yarışına dönüşmüştür. Savaşın ilk yıllarında Batı, muhalif gruplara yardımda isteksiz iken geçen yıllar içerisinde işler değişmiş, batı ülkeleri Suriye'deki katılımlarını hızlandırmıştır. ABD ve Rusya'nın jeoekonomik ve jeostratejik çıkarlarının önemi/büyüklüğü bölge politikalarında kendini göstermiştir. ABD 2013'de rejime karşı ekonomik yaptırımlar uygulamış, rejime karşı muhalefet gruplarını desteklemeye başlamıştır. 2015 yılında Rusya Suriye'deki sivil halka ve muhaliflere hava saldırıları yaparak ve Suriye'ye asker göndererek rejim güçlerini desteklemiştir. Esad rejiminin kalıcılığının ana nedenlerinden birini Rusya temin etmiştir (Bohman ve Ekengren, 2016, s. 26). Yaşanan süreç içinde küresel ve bölgesel ülkelerin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki farklı politikaları sebebiyle Suriye iç savaşı tıkanmaya devam etmiştir. Uluslararası toplum genellikle Esad rejimine kimin yardım ettiği sorusunu, çeşitli gruplarla savaşmak için ihtiyaç duyulan silahlar ve destekle ortaya koymuştur. Sürece müdahil olan ülkelerin bir kısmı Şam'daki hükümetin değiştirilmesi yönündeki görüşlerini dile getirirken, birçoğu rejimi desteklemeyi sürdürmüştür. Özellikle Rusya ve İran bu konuda başı çekmişlerdir (Bruce ve Bechtol, 2015, s.277).

Suriye'de küresel ve bölgesel güçlerin Suriye'ye müdahaleleri ile bölge yeniden şekillenmektedir. Suriye'nin coğrafi konumu ve jeopolitik önemi, küresel ve bölgesel güçler açısından ülkelerin müdahalelere açık olmasında ve ülkelerin motivasyonları üzerinde etkili olmuştur. Suriye'de iç savaşı, Ortadoğu'da değişen jeostratejik

dinamikleri yansıtmış, ittifakların ve bölgesel güç dengesinin yeniden oluşmasına katkı sağlamıştır.

Suriye İç Savaşı ve Ülke İçi Etkileri

2011'in Şubat ayında, yoksulluk, eşitsizlik, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, demokrasi arzusu ve insan haklarına saygı gösterilmesi gibi konularda hükümete karşı gösteriler düzenlenmiş, Mart ayında kamu binalarında hükümete karşı grafitler yapmakla suçlanan bir grup çocuğun Dera'da protestolar yapmaları ve çocukların tutuklanarak şiddete/işkenceye maruz kalmaları ve öldürülmeleri üzerine tepkilerin şiddeti artmıştır. Protestocuların rejim askerleri tarafından silahlı saldırıya uğramaları sonucu protestolar Şam, Humus, Hama ve İdlib gibi diğer şehirlere hızla yayılmıştır (Zifcak, 2012, s. 15). Protestoların yoğunlaşması, rejim güçlerinin şiddeti ve artan iç gerilimler sonucu sivil çatışma kaçınılmaz olmuştur. İç savaşın başlamasından sonra çatışmaya katılan tarafların sayısı artmış, cephe hatları defalarca değişmiş, diplomatik anlaşmaların başarısı da daha da karmaşık hale gelmiştir. Halk hareketlerinin başlangıcında hükümet muhalefetle yapıcı bir diyaloga girememiş ve çatışmanın tırmanması önlenememiştir. İç savaşın başlamasından iki yıl sonra hükümet güçleri stratejik alanlar ve ana altyapılar üzerindeki gücünü kaybetmiştir (GICJ, 2017).

Arap Baharı ayaklanmalarına karşı derin güvensizliklerinin ortasında, Körfez Arap monarşileri başlangıçta Suriye çatışmasını İran'ın Doğu Akdeniz'deki genişlemesine karşı koymak için bir fırsat olarak görmüştür. İç savaşa doğrudan karışmaktan kaçınan Körfez ülkeleri isyancı grupları finanse etmiş, Katar ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya'daki merkezi askeri komutanının Udeid hava üssünü kullanmasına izin vermiştir. İran, ülkede yaşanan siyasi kargaşadan faydalanmak ve bölgedeki kontrolünü sürdürebilmek için rejime kapsamlı bir şekilde destek olmuştur. Suriye hükümetinin düşüşünün terörist grupları güçlendirmesinden ve Körfez ülkelerinin bölgedeki nüfuzunu arttırmasından korkan Irak, hem siyasi hem de askeri

destek sağlayarak Iraklı milislerin Suriye’de savaşmasına izin vererek rejime yardım etmiştir. Ayrıca İran’ın Suriye ordusuna silah ve malzeme ulaştırmasına da izin vermiştir (GICJ, 2017).

Suriye’de sürece dâhil olan uluslararası aktörler sahada kendi etkinliklerini arttırmak amacıyla yerel ve bölgesel aktörleri bir araç haline getirmeye çalışmışlardır. Irak merkezli Devlet’ül Irak ve Şam’ın (DEAŞ) Suriye’de eylemlerine başlaması, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin, PYD/YPG/SDG gibi terör örgütlerine askeri güç ve siyasi destek vermelerinin bahanesi olmuştur (Ataman ve Özdemir, 2018, s. 21;26). Rusya, DEAŞ’i bahane ederek Hama, Humus, İdlib ve Halep’te farklı zamanlarda hava saldırıları düzenleyerek ve rejimin kaybettiği toprakları tekrar alarak rejimi askeri yönden güçlendirmiştir (Taşçı, 2015, s. 4). Rusya tarafından desteklenen rejim güçlerinin muhalefet tarafından kontrol edilen bölgelere düzenlediği saldırılarla sayısız sivil hayatını kaybetmiştir. Batılı koalisyon güçleri de sivillerin yaşadığı bölgelere hava saldırıları düzenlemişlerdir. Rusya’nın desteğini alan rejim, ülkenin %45’inin kontrolünü tekrar sağlarken, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ABD, Türkiye, İngiltere, Suudi Arabistan, Fransa ve Katar’ın da dâhil olduğu büyük bir uluslararası koalisyonun desteğini almıştır (GICJ, 2017).

Tüm bunların yanında iç savaş Suriye’nin fiziksel altyapısına büyük zarar vermiş, Humus, Halep ve Şam gibi şehirler ve birçok küçük kasaba, hükümet ve isyancı grupların saldırıları ve sakinleri için trajik sonuçlar yaşanan bir savaş alanı olarak hizmet vermiştir. Yaşanan iç savaşla evler, yollar, okullar ve hastaneler gibi kamu hizmetleriyle ilgili altyapılar tahrip edilmiş, şehirlerdeki kentsel sistemler kısmen veya tamamen çökmüş, aynı zamanda birçok alanda ekonomik çöküş yaşanmıştır. Köprüler, su kaynakları, tahıl siloları ve ekonomik açıdan önemli diğer varlıklar stratejik hedefler haline geldikçe, fiziksel hasar oranları artmış, tıbbi tesisler ve eğitim kurumları özel olarak hedeflendiğinden, hasar özellikle bu alanlarda yüksek seviyede olmuştur (World Bank Group, 2017). Suriye iç savaşı sürecinde sosyal, politik, ekonomik, toplumsal riskler de büyük

ölçüde kendini göstermiştir. İç savaş, geçen on yıl içinde Suriye devletinin ve toplumunun geleceği üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Suriye’de yıllar süren çatışmalardan kaynaklanan insani kriz, Suriye’nin sosyal-ekonomik yapısında büyük bir yıkım meydana getirmiştir. İç savaşla birlikte nüfusun neredeyse yarısı yerinden edilmiş, savaş öncesi ülke ekonomisine katkıda bulunan sektörlerin çoğu işlevini yitirmiş veya fazlasıyla zor şartlar içine girmiştir. Savaşın meydana getirdiği yıkım ülkede yoksulluğu da arttırmıştır.

On yıllık çatışmalardan sonra, Suriye’deki aileler yüksek düzeyde yoksulluk ve gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Ülke genelinde yaşam şartları hızla kötüleşmiş, aileler ihtiyaçları karşılamak ve hayatlarını yeniden inşa etmek için desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Yıllar süren çatışmalar, yerinden edilme, artan gıda fiyatları ve Suriye Lirası’nın değerindeki düşüş, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere ülkenin en savunmasız insanların yaşamlarını ve beslenme durumlarını etkilemiştir. Temel gıda maddelerinin fiyatı kriz öncesi ortalamalarının 29 katı olmuştur. İşsizlik ve geçim maliyetindeki büyük artışlar sebebiyle halkın önemli bir kısmı uluslararası yardım ve işçi dövizlerine giderek daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Mayıs 2021’de WFP’de (World Food Programme) yer alan verilere göre 12,4 milyon (ülke nüfusunun neredeyse %60’ı) Suriyeli gıda güvensizliği yaşamakta ve temel bir öğüne erişimde zorlanmaktadır. Bununla birlikte 1,8 milyon kişi daha ciddi gıda güvensizliği riski altında bulunmaktadır. Gıda güvensizliği yaşayanlarda, bir önceki yıla göre 4,5 milyonluk bir artış meydana gelmiş ve bu rakam şimdiye kadar kaydedilen en yüksek rakam olmuştur. Ayrıca ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı 6,7 milyona ulaşmıştır (WFP, 2021a). Aralık 2019’da Suriye’nin kuzeybatısında ve Halep’in batısında çatışmanın tırmanması nedeniyle yaşanan yerinden edilme dalgasında bir milyona yakın insan evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu yerinden edilmiş insanların %80’i şu anda sürekli insani yardıma ihtiyaç duyan kadın ve çocuklardır (WFP, 2021b).

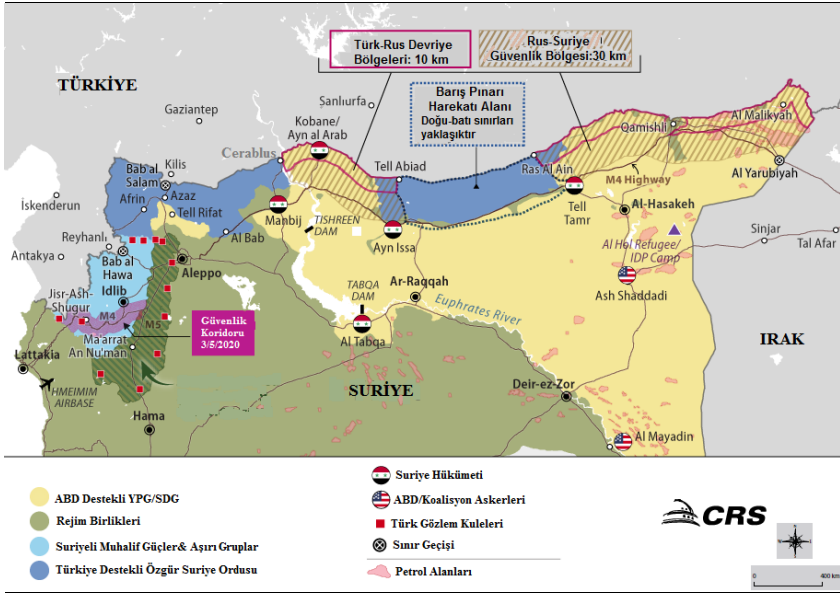
Suriye'deki çatışma, ülke nüfusunun yarısından fazlasını yer değiştirmeye veya ikamet yerlerini değiştirmeye zorlamıştır. “Yer değiştirme” hem yerel hem de ulusal düzeylerde ülkenin büyük demografik kaybının en geniş göstergesidir (Jalaby, 2019, s. 19). Son güncel verilere göre 7,2 milyon Suriyeli ülke içinde zorla yerinden edilmiş, yaklaşık 6 milyon Suriyeli mülteci olarak komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. AB ülkelerinde mülteci veya sığınmacı olarak kaydedilen Suriyeli sayısı bir milyonu aşmıştır (UNHCR, 2020). Ayrıca Körfez ülkelerine, Latin Amerika'ya ve diğer bölgelere de yüzbinlerce Suriyeli yerleşmiştir. Suriyeli aileler, ölüm, gözaltı ve zorla yerinden edilmelerle parçalanmış, dağılmış ve birbirlerinden ayrı düşmek zorunda kalmışlardır. Mart 2011'den Eylül 2020'ye kadar Suriye'de binlerce insan, gerek rejim güçleri gerek DEAŞ ve YPG/SDG terör örgütleri tarafından işkenceyle olmak üzere 227,413 sivil hayatını kaybetmiş, bunların %93'ü Suriye ve Rus silahlı kuvvetleri ile adı geçen terör örgütleri tarafından öldürülmüştür. Ayrıca gözaltına alınan/zorla kaybedilen kişi sayısının ise yaklaşık 150,000 olduğu belirtilmektedir. Gözaltına alınanlarla birlikte kayıpların sayısı 376,000'i aşmıştır (SNHR, 2021).

2016 yılında AB'deki 1,26 milyon ilk sığınma başvurusunun üçte biri (90,000'i) refakatsiz küçük çocuklar tarafından yapılmıştır. Bu refakatsiz çocukların yarısını Afganlar, %16'sını ise Suriyeliler oluşturmuştur. Refakatsiz küçük çocuklar silahlı çatışmalarda adam kaçırmaya ve zorla askere alma konusunda daha savunmasız olduklarından genellikle insan ticaretine, çocuk işçiliğine, erken yaşta evliliğe ve çocuk dilenciliğine maruz kalmışlardır. Eğitim kurumlarının yıkılması, eğitim personelinin yaklaşık %30'unun hayatını kaybetmesi, öldürülen, sakatlanan veya yaralanan çocuk sayısındaki artışlar kayıp bir nesil meydana getirmiştir. Umutlarını ve geleceklerini kaybeden çocukların bedenlerinde açılan fiziksel, duygusal ve psikolojik yaralarını iyileştirmeleri ve iyi bir geleceğe kavuşmaları oldukça zor olacak ve hatta kimisi için mümkün olmayacaktır. 2011'den bu yana Suriyeli kadınların karşılaştığı tehditler ve şiddet önemli ölçüde artmış, cinsel şiddet ve taciz

vakalarına maruz kalan kadın sayısı oldukça yükselmiştir. Cinsel şiddet ve tecavüz, savaş silahı haline gelmiş ve çatışmaya dâhil olan tüm taraflarca bu suç işlenmiştir (GICJ, 2017).

Ülke içindeki durumun istikrar kazanmasıyla birlikte Suriye'nin savaş öncesi ekonomik itici güçlerinin hızlı bir biçimde eski durumuna getirilmesi yönünde çalışmaların artırılması öngörülmektedir. Durumun istikrar kazanması ile birlikte Suriye hükümeti acil ekonomik zorluklarla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Ayrıca ülke içinde yerinden edilmişlerin ve komşu ülkelerdeki kişilerin ve mültecilerin dönüşünün desteklenmesi, ülkenin altyapısının yeniden inşa edilmesi, sağlık ve eğitim dâhil kamu hizmetlerinin sunumunu geliştirilmesi ve ülkenin sosyal dokusunun yeniden inşası gerekecektir (Liggett, 2015, s. 2).

Suriye'deki savaş ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde sahadaki askeri gelişmelere, siyasi çözüm müzakerelerine ve son zamanlarda savaş sonrası yeniden yapılanmaya odaklanmıştır. Bununla birlikte ihmal edilen en büyük sorunlardan biri, savaşın 2011'de başlamasından bu yana köklü değişiklikler geçiren Suriye ekonomisi üzerine olan etkisidir. Suriye iç savaşının, yerel topluluklar ve onların sosyo-ekonomik, politik ilişkileri ile ekonomi ve piyasa için, derin ve kalıcı etkileri olmuştur. Suriye farklı siyasi ve askeri vekalet güçleri tarafından kontrol edilen hem iç hem de dış menşeli dört bölgeye ayrılmıştır. Bunlar: İran ve Rusya tarafından desteklenen Esad rejimi; Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı bölgelerinde Türk destekli muhalif güçler; Kuzey ve Doğu Suriye'de Suriye Demokratik Güçleri (SDG) (Özyönetim) ve İdlib'de Hayat Tahrir el-Şam (HTŞ) ve sivil "Kurtuluş Yönetimi"nin etkili olduğu bölgelerdir (Şekil 2).

Şekil 2. Suriye'deki Güçlerin Etki Alanları, 25 Mayıs 2020. Kaynak: CRS, 2020.

Suriye genelinde yerel ekonomiler, hem kendi aralarından hem de komşu ülkeler ile ticari ilişkilerde farklı yaklaşımlar sergilemektedirler. Bu nedenle farklı ve çeşitli şekillerde gelişmiş farklı ekonomik faaliyet kalıpları ortaya çıkmış, yerel düzeyde yeni bir politik ekonomi modeli şekillenmiştir. Suriye topraklarında düşmanlıkların sona ermesi ve ülke topraklarının yeniden birleşmesiyle dahi yerel ekonominin bu yeni kalıpları, kolayca yok olamayacak, savaş sonrası ekonomik iyileşmeyi ve sosyo-ekonomik gelişmeleri etkilemeye devam edecektir. Suriye ekonomisi ve toplumu, savaşın etkileri nedeniyle sistematik olarak parçalanmış durumdadır. Suriye'de artan ekonomik parçalanma, bölgesel ekonomilere ve yabancı gelir kaynaklarına artan bağımlılık, üretken ve kendi kendini sürdüren faaliyetler (tarım ve sanayi) ticaret ve verimsiz sektörler, kayıt dışı ekonomilerin ve kaçakçılığın genişlemesinin yanı sıra savaş öncesi merkez (Şam) ve yerellikler arasında değişen ilişkilere bağlı olarak kendini göstermektedir (Said, 2019, s. 4- 5; 7).

ABD ve Rusya'nın Suriye Politikalarının Jeopolitik Yaklaşımları

ABD'nin Suriye Politikalarının Jeopolitik Yaklaşımları

Bir ülkenin küresel güç olabilmesi için askeri, ekonomik veya yumuşak gücünü kullanarak dünyadaki jeopolitik gelişmeleri etkileyebilme ve değiştirme kudretini elinde bulundurması gerekir. Devletlerin dünya ekonomisinde üstünlük sağlama çabaları, çoğunlukla şiddetli politik rekabete yol açan ekonomik ve politik değişimleri beraberinde getirmektedir. ABD politikalarının odak noktası olan Doğu Akdeniz ile Hindikuş dağları arasındaki bölge üzerinde ABD'nin ana hedefleri:

1. Bölgesel güç dengesinin sürdürmek,
2. Petrol akışının devamlılığını sağlamak,
3. ABD için tehdit oluşturan İslamcı grupları bastırmak (Friedman, 2011, s. 143) şeklinde sıralanabilir.

Soğuk savaş sonrası dönemde ABD'nin bölge politikası büyük ölçüde 20 Eylül 2002'de ilan edilen "Bush Doktrini" veya diğer adıyla "Önleyici Savaş Stratejisi" çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede ilk defa 2000'de yapılan Davos Zirvesi'nde Dick Cheney tarafından ifade edilen ve 2004'te başkan George W. Bush'un "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)" adıyla geliştirdiği proje hayata geçirilmeye çalışılmıştır. BOP, enerji rezerv alanlarının yoğunlaştığı ve enerji güzergâhlarının geçtiği Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun tamamını kapsayacak şekilde doğuda Afganistan, kuzeyde Çeçenistan, güneyde Yemen'i içine alan bir coğrafi alanı işaret etmektedir. BOP'un temel amacı, ABD'nin Ortadoğu'yu ve Ortadoğu üzerinden - Hazar havzası başta olmak üzere- Avrasya'yı kontrol etmesidir.

Siyasi ve iktisadi açıdan Ortadoğu enerji kaynaklarının kontrolünü devam ettirmek isteyen ABD'nin ana stratejilerinden biri de Arap petrolünün korunmasıdır (Sevim, 2012, s. 55). Bununla birlikte

Amerika'nın bölgedeki esas çıkarları İsrail'in topraksal güvenliğinin ve egemenliğinin sürekliliğini sağlamak, bölgedeki petrol ve doğal gaz kaynaklarının Batılı pazarlara ulaşımında sorun yaşanmaması, bölgedeki Amerikan yanlısı yönetimlerin desteklenmesi, ABD hakimiyetini bölgede ortadan kaldıracabilecek bölge içi ve dışı güçlerin engellenmesidir (Oğuzlu, 2011, s. 69).

ABD-Suriye ilişkileri, Suriye'nin 1944'te Fransız mandasından kurtulup bağımsız olduğunun, ABD yönetimince tanınmasıyla başlamıştır. Suriye'nin 17 Nisan 1946'da bağımsızlık ilanına rağmen Amerikan belgelerinde iki yıl öncesine işaret edilmesi düşündürücüdür. 1944'te Şam'da bir büyükelçilik açan ABD, soğuk savaş sürecinde SSCB'nin Ortadoğu ülkeleriyle yakınlaşmasından rahatsızlık duymuştur. Suriye ile siyasi ilişkilerini geliştirmesi ile SSCB'nin petrole olan ulaşımı kolaylaşmış, bu durum İsrail'in bölgede sıkıntı yaşaması riskini de beraberinde getirmiştir. ABD, 1949'da Suriye'de bir askeri darbe yapmış, 5 Haziran 1967'de başlayan İsrail'in, Suriye-Mısır ve Ürdün ile savaştığı Arap-İsrail savaşında (6 gün savaşı) ABD'nin İsrail'i desteklemesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Savaş sonunda savaşı kazanan İsrail, Suriye'den Golan Tepelerini, Filistin'den Gazze Şeridi'ni ve Batı Şeria bölesini alarak topraklarını dört katına çıkartmıştır. 1970'li yıllar boyunca kısmen sorunsuz geçen ABD-Suriye ilişkileri, 1979'da Suriye'nin, ABD'nin hazırladığı terörü destekleyen devletler listesinde yer alması nedeniyle tekrar bozulmuştur. 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca iki ülke arasındaki ilişkiler bu ekseninde kalmıştır. 11 Eylül sonrası Suriye-ABD ilişkileri yaptırımlar ekseninde oldukça gergin geçmiştir (Güner, 2016, s. 265-269; 273).

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile Suriye Irak karşısında ABD'nin yanında yer almış, savaştan sonraki dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler çeşitli sorunlar nedeniyle artarak devam etmiştir. 1990-2001 yılları arasında Suriye-ABD arasında yaşanan işbirliği Suriye'nin Lübnan'ı işgali ile yeniden kötüleşmiştir. ABD, Suriye'yi teröristleri desteklemekle suçlamış ve aynı zamanda Suriye'ye ekonomik

yaptırımlar uygulamış, diplomatik baskılarını arttırmıştır (Özdemir, 2016, s. 95).

Demokratik değerleri ve insan haklarını yaymak, refahı geliştirmek amacıyla başlatıldığı öne sürülen BOP ve bu projenin devamı olarak kendini gösteren Arap Baharı ile ilgili girişimler, esasen ABD'nin bilhassa enerji ile ilgili jeopolitik çıkarlarını geliştirecek, İsrail'in güvenliğini güçlendirecek biçimde bölge haritasının (Şekil 3) yeniden çizilmesini amaçlamıştır (Eslen, 2017, s. 48).

Şekil 3. Bernard Lewis'in Ortadoğu Planı. Kaynak: Zbygniew, 2005.

Dünya hidrokarbon rezervlerinin büyük bir kısmının Ortadoğu'da yoğunlaşması ve bu rezervlerden pay alınması konusu, hem bölgesel hem de küresel ölçekte tüm dünyayı etkileyen bir dizi ekonomik ve ulusal güvenlik sorununun ortaya çıkmasına yol açan bir etkidir. Bölgede derinleşen etnik, mezhepsel ve siyasi gerilimler, terörizm, yolsuzluk ve otoriter rejimlerin baskıları, ülkelerin içyapılarında büyük fay hatları oluşturmaktadır. Suriye de diğer bölge ülkeleri gibi çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir iç yapıya sahiptir. Ayrıca Arap-İsrail arasında yaşanan gerginlikler ve barış görüşmelerinde de kritik bir rol oynaması nedeniyle, ABD bu ülkeye karşı daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir (Luft, 2009). Son yıllarda Ortadoğu'da

yaşanan tüm siyasi gelişmeler ABD'nin bölgedeki hegemonyasını güçlendirme yönündedir. 2010 yılında Tunus'ta başlayan "Yasemin Devrimi" akabinde Kuzey Afrika ülkelerinde ve Ortadoğu ülkelerinin pek çoğunda yayılan "Arap Baharı" adlı toplumsal hareketler bölgede ABD'nin söz sahipliğini artıran gelişmeler olmuştur.

Arap isyanları Ortadoğu'daki batı çıkarları ve politikaları üzerinde çok yönlü bir etkiye sahipken batılı aktörler 2011 olaylarını çeşitli şekillerde etkilemişlerdir. Suriye'yi Avrupa'ya bağlayan tarihi, ekonomik ve siyasi ilişkilerin ağı ve hassas jeopolitik konumu Esad'ı daha az vazgeçilebilir kılmıştır (Dalacoura, 2012, s. 77). Arap devletlerinde yaşanan ülke içi siyasi değişiklikler, İran, Türkiye, İsrail ve batılı ülkeleri etkilemiş ve bölge genelinde güç dengesinde değişimlere yol açmıştır (Arı, 2004). ABD'nin Ortadoğu üzerinde tamamiyle hâkimiyet kurabilmesi, İsrail'in güvenliğinin sağlanması, İran'ın çevrelenmesi için; Irak, Suriye ve İran üzerinde tam kontrolünü sağlaması önemli olmuştur. Bölgedeki kontrolünü arttırmak isteyen ABD, Kuzey Irak'tan Akdeniz'e uzanan hat boyunca bir "Terör (PKK-YPG-SDG) Koridoru"nun kesintisiz bir şekilde kurulabilmesi için Suriye'ye müdahale etmiş, iç savaşın uzamasında rol oynayan ana aktörlerden biri olmuştur.

Suriye, Irak ve İran arasındaki üçlü ittifakın sürmesi ABD'nin bölgedeki konumu bakımından en büyük tehlike olarak görülmüştür. Irak işgaliyle bunu gerçekleştiren ABD, Suriye iç savaşına müdahil olarak Suriye'nin de kontrolünü sağlama yönünde önemli politik ve askeri adımlar atmıştır. ABD için Suriye iç savaşının ideal sonucu Ortadoğu'da bölgesel bir sistemin inşa edilmesi ve tüm Arap ülkelerinin ABD'nin askeri üslerini kabul etmek zorunda kalmalarının sağlanmasıdır. ABD'nin bölgede kurduğu kapsamlı askeri üsleri diğer büyük güçlerin özellikle Çin'in Ortadoğu'ya girme yeteneğini sorgulamasına da, bu güçlerin ABD ile garantör güç olarak yaptığı daha önceki antlaşmalara bağlı kalmasını sağlayacaktır (Dostal, 2016, s.214).

Suriye’de yaşanan iç savaşın odağında ABD ve Rusya arasındaki büyük güç rekabeti bulunmaktadır. ABD, 2012’den buyana Suriye ayaklanmasını silahlandırmış ve bölgedeki ayaklanmayı koordine etmiştir. Ağustos 2012’de Suriye hükümetinin kimyasal silah kullanmasıyla ABD Başkanı Obama Suriye hükümetini uyar mıştır. 2013’te Qusayr kentinin Suriye ordusu ve Hizbullah tarafından ele geçirilmesi sonucu ABD Suriye’deki gruplara sistemli bir şekilde silah aktarmıştır (Dostal, 2016, s. 211). Bu girişimler sonucu milyonlarca insan ülkesini terk etmek zorunda kalmış, yüz binlercesi hayatını kaybetmiş, şehirler yıkılmış, mevcut düzen kaosa dönüşmüş, Müslümanlar arasında mezhepsel çatışmanlar kurgulanmış, Irak, Suriye, Yemen ve Libya’nın parçalanması gündeme gelmiş, Ortadoğu’da İran’dan başka ABD ve özellikle İsrail’e tehdit oluşturabilecek ülke kalmamıştır (Eslen, 2017, s. 48).

Obama yönetiminin Esad’ın ayrılması yönündeki düşüncesi zaman içinde değişmiştir. Suriye’de yaşanacak bir rejim değişikliği devletin çöküşüne, terörist grupların artışına, Irak ve Libya’da olduğu gibi dağılmış alanların genişlemesine neden olacaktır. Suriye’deki silahlı muhalefet gruplarının Nusra savaşçılarıyla harmanlanması, savaşı sona erdirmek için yapılan diplomatik çabaları daha da karmaşık hale getirmiştir (Parasiliti vd., 2017, s. 3). ABD’nin Ortadoğu’da bölgesel hegemonyasını gerçekteştirmek ve korumak için kullandığu aracı, bölgede asimetrik ittifak sisteminin devam etmesini sağlamak bunun için de İsrail başta olmak üzere bölgedeki diğer Arap ülkeleriyle ve Türkiye ile ilişkilerini sürdürmektir. ABD bölgedeki çıkarları sebebiyle zayıf müttefikleri güçlü olanlara tercih etmektedir (Dostal, 2016, s. 214).

Bölgesel uzlaşmanın sağlanamaması ve savaşın şiddetini arttırmaması üzerine ABD özellikle 2015 sonbaharından sonra Suriye’deki ihtilafa çözüm bulmak için Rusya ile işbirliğini arttırmıştır. Rus ve İran destekli Suriye kuvvetlerinin Halep’i kuşatması, ABD-Rusya güçlendirilmış askeri ve güvenlik işbirliği, Eylül 2016’daki görüşmelerin çöküşüne sebep olmuştur. Başkan Obama; İran, Rusya

ve Suriye'yi Halep'te yaşanan vahşilikten sorumlu tutsa da insani yardımı kolaylaştırmak ve müzakereleri siyasi bir düzeye taşımak için Rusya ile çalışmalarını sürdürmüştür (Parasiliti vd., 2017, s. 4).

İsrail'in uzun yıllardır Suriye ve diğer Arap toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirme ve Suriye'nin bölgedeki etkisini kırma isteği, Suriye iç savaşının sürmesi yönündeki motivasyonunu güçlü tutmuştur. Suriye iç savaşı, diğer tüm bölgesel güçleri zayıflattığı için İsrail'in çok fazla bir şey yapması gerekmemiştir. Öte yandan Suriye rejiminin devrilmesiyle Suriye ve Suriye üzerinden İran'ın İsrail üzerindeki baskısı son bulacak, İran ve Lübnan arasındaki bağın kopmasıyla İsrail bölgede daha rahat bir şekilde hareket alanını genişletebilecekti. Ancak Rusya, Çin ve İran'ın, Suriye rejimine destek vermesiyle birlikte İsrail, Esad rejiminin yerine bölgedeki çıkarlarını tehdit edebilecek daha şiddetli bir rejimin gelmesinden dolayı yaşanabilecek bir istikrarsızlıktan da çekinmiştir. İsrail açısından Suriye savaşının ideal sonucu, İsrail medyasında zaman zaman açıkça ifade edildiği gibi Suriye'nin etnik ve mezhepsel çizgisinde bölünmesi olacaktır. Bu bağlamda İsrail, özellikle ABD ile birlikte, muhtemelen gelecekte Suriye ve Irak'ta meydana gelebilecek bir bölünme ile ilgili olarak 25 Eylül 2017'de Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetiminin bağımsızlık referandumunu desteklemiştir.

ABD Başkanı Donald Trump yönetimindeki ABD 2017 yılından bu Suriye'deki hedeflerini artarda küçülmüş, özellikle DEAŞ'ın yeniden canlanmasını önlemek ve İran'ın bölgedeki etkisine karşı koymak için gayret göstermiştir. ABD, 2019'da Suriye üzerindeki "azami baskı" kampanyasını genişletmiş, Esad rejimiyle veya ağır insan hakları ihlallerinden sorumlu kişilerle işbirliği yapılmaması konusunda diğer ülkeleri uyarmış, Suriye'ye karşı olan yaptırımlar 2020 Haziran'ında yürürlüğe girmiştir. Suriye iç savaşına müdahil olan bölgesel ve küresel güçler Suriye'nin siyasi ve toplumsal düzeni için uzlaşmaz jeopolitik menfaatlere ve vizyonlara sahiptir (Asseburg, 2020, s. 16). ABD, Suriye'ye uyguladığı yaptırımlar çerçevesinde Suriye rejimine

İran veya başka menşeli petrol sevkiyatlarını sert bir dille uyarmıştır. Bu uyarı, enerji açığını İran'dan petrol ithal ederek kapatmaya çalışan Suriye'nin petrol ithalatını hedeflemiştir. ABD, bölgeyi kontrol etmek, İran'ı yeniden inşa etme hayallerini gerçekleştirmek gibi hedeflerine ulaşmak için İran'ın Suriye'ye petrol sevkiyatını engellediği gibi Akdeniz'e erişimini de yasaklamıştır. ABD, Suriye'deki petrol sahalarını DEAŞ örgütünden koruma bahanesiyle bazı güçlerini Suriye'de tutmaya karar vermiş, 27 Ekim 2019'da Trump "Suriye petrolünü güvence altına almak için savaşılmaması gerekebilir" açıklaması yapmıştır. Bu açıklamasını şu nedenlere bağlamıştır:

1. DEAŞ'ın Suriye petrolünden muazzam derecede servet elde etmesinin engellenmesi için bu örgütün bertaraf edilmesi ve petrol sahalarının güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.
2. Başka güçlerin petrol üzerinde hak iddia etmesi durumunda hak iddiasında bulunanlarla müzakereye gidilmesi veya bunların askeri olarak durdurulması söz konusu olacaktır.

Bu açıklamalar dikkate alındığında esasen ABD'nin DEAŞ'ı ortadan kaldırdığının ilanı, ABD güçlerinin petrol alanlarını kontrol etmesinin gerçek nedenidir denilebilir. ABD kendisinin ve bölgedeki ortaklarının stratejik çıkarlarını korumak, onlara bir gelir kaynağı sağlamak için rejime ve Rusya'ya, SDG (YPG)'ye saldırmaması için baskı yapmıştır (Shaban, 2019).

2011'de Suriye'de başlayan iç savaşta ABD, Ortadoğu'daki gücünü korumak için bölge ülkeleriyle işbirliği içinde bir görünüm sergilemiş olmakla birlikte büyük ölçüde çeşitli terör örgütlerinin desteklenmesi yönünde hareket etmiştir. Bölgesel yumuşak güç olan Türkiye'nin politik etkisini kırmak, zayıf düşürmek ve Türkiye'nin güney sınırı boyunca güvenli bir koridor oluşturmak için Türkiye'de faaliyet gösteren terör örgütlerini alenen sahiplenmiştir. YPG ve PYD gibi terör örgütlerini desteklemiş, bu örgütlerin Suriye'deki varlığını

devam ettirmek için etkin bir rol üstlenmiştir. Suriye’de DEAŞ’e karşı savaştığını ileri süren ABD, nedense DEAŞ’e karşı savaşan yerel güçlere silah yardımı yaparken yanlılıkla! bu örgüte silah tedarik etmekten de geri kalmamıştır. Bu süreçte Türkiye’nin ekonomik ve siyasi açıdan bölgesel bir güç haline gelmesi ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmelerde aktif rol alması ABD ve AB ülkelerini endişelendirmiştir. Fırat Kalkanı operasyonu (Şekil 5) güney sınırının güvenliğini sağlamak için Suriye’de Cerablus ve El Bab’da DEAŞ’e karşı büyük bir mücadele veren Türkiye, burada ABD tarafından yalnız bırakılmış, Türk askerine hava desteği verilmemiştir. Suriye’de Türkiye’ye tehdit oluşturan gelişmeler karşısında ABD’nin Türkiye’yi yalnız ve zor durumda bırakması, Türkiye ile Rusya arasında yakınlaşmaya sebep olmuştur.

Rusya’nın Suriye Politikalarının Jeopolitik Yaklaşımları

Çarlık Rusya döneminden bu yana rejimler/yönetimler değişse dahi Rusya’nın Akdeniz’e inme ve bölgeye hâkim olma isteği ve ideali hep var olmuştur. Temelleri 1722’de Çar I. Petro tarafından atılan ve esasen sıcak denizlere ulaşmak fikrine dayanan, aynı zamanda Batı ile rekabet için kullanılan “Avrasyacılık” akımı, 1920’lerde Rus göçmenleri arasında yeniden canlanmış, Boris Yeltsin döneminde ve daha sonra Vlademir Putin tarafından tekrar devlet politikası haline getirilmiştir. “Avrasyacılık” ideolojisi, Slav ve çoğunlukla Türk halkının karışımından oluşan toplumun “ortak yaşamlarına” vurgu yapmakta ve İran gibi Müslüman ülkelerin Batı ile ilişkilerde önemli bir pazarlık kozu olabileceği fikrini benimsemektedir (Laruelle, 2008, s.197-199). Rusya, “Avrasyacılık” ideolojisi kapsamında Ortadoğu ülkeleri (özellikle Suriye, Irak ve İran) ile askeri ve ekonomik temelde yakın ilişkiler kurmuş ve bölge ile ilgili politikaları hayata geçirmiştir. Rusya’nın Ortadoğu politikaları; enerji politikaları, bölge ülkeleri ile ikili askeri ve ekonomik ilişkiler geliştirerek ABD ve AB karşısında güç kazanmak ve bölge üzerinden hedeflerine ulaşmak, ayrıca bölgedeki Ortodoks halklarının hamiliğinin sürdürülmesi şeklinde ifade edilebilir. Rusya’nın genelde Ortadoğu ve özelde Doğu Akdeniz’deki

çıkarları açısından İran ve Suriye ile geliştirdiği ikili ilişkiler hep önemli olmuştur. Bu minvalde Rusya'nın bölgedeki etki alanını genişletmesi bakımından stratejik öneme sahip ülkelerden biri Türkiye diğeri ise Suriye'dir.

Putin'in Suriye ile yaklaşması hem savunmacı hem de fırsatçı olarak değerlendirilebilir. Rusya, Suriye politikasını siyasi, askeri, ekonomik, jeopolitik ve uluslararası güç dengeleri çerçevesinde belirlemiştir. Rusya, iç savaş sürecinde Suriye'ye verdiği destekten faydalanmıştır. Askeri ve kültürel olarak stratejik bir konumda bulunan Suriye, Rusya'nın deniz aşırı etki ve çıkar alanı içinde yer almaktadır. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki coğrafi konumuyla stratejik değeri yüksek bir müttefiktir (Ertekin, 2012, s.4; Ağır ve Takar, 2016, s.297). Rusya'nın Akdeniz'e inerek Akdeniz'de etkin bir askeri ve ekonomik güç olma idealini gerçekleştirmesinde, Ortadoğu'nun enerji kaynakları, kaynakların transferi, ulaşımı gibi avantajlarından faydalanarak bölgede etkin bir ekonomik ve siyasal aktör olmasında, Suriye büyük avantajlar sağlamaktadır (Göçer ve Çınar, 2015, s.56-57).

Rusya açısından Suriye, Ortadoğu'da ABD'nin geleneksel jeopolitik hâkimiyetine meydan okuyan kilit alanlardan biridir (Batravi ve Grinstead, 2020, s.10). Kasım 1956'da Süveyş krizinin doğrudan bir sonucu olarak Suriye, Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzalamış özellikle askeri bakımdan SSCB ile Suriye karşılıklı olarak ilişkilerini geliştirmişlerdir (Venturini, 2013, s.2). 1980'de SSCB ile Suriye arasında imzalanan dostluk ve birlik anlaşmasıyla iki ülke arasındaki ilişkiler güçlenmiştir. Suriye'nin batıya yönelik ve özgürlükçü politikalar izlemekteki ısrarı nedeniyle bu ülke ile SSCB'nin arası açılmıştır. (Özdemir, 2016, s.96). Ortadoğu'da soğuk savaşın ortaya çıktığı sömürgecilik döneminde Suriye'nin jeopolitik bir koruyucusunun olmaması ve savunmasız hale gelmesi Suriye ile Sovyetler Birliği arasında işbirliğini doğurmuştur. SSCB'nin 1991'de dağılmasıyla iki ülke arasındaki ilişkilerde bir zayıflama meydana gelmiş, Suriye'nin üzerindeki jeopolitik himaye yeniden kaybolmuştur (Dostal, 2016, s.212). 1991-2000 yılları arasındaki

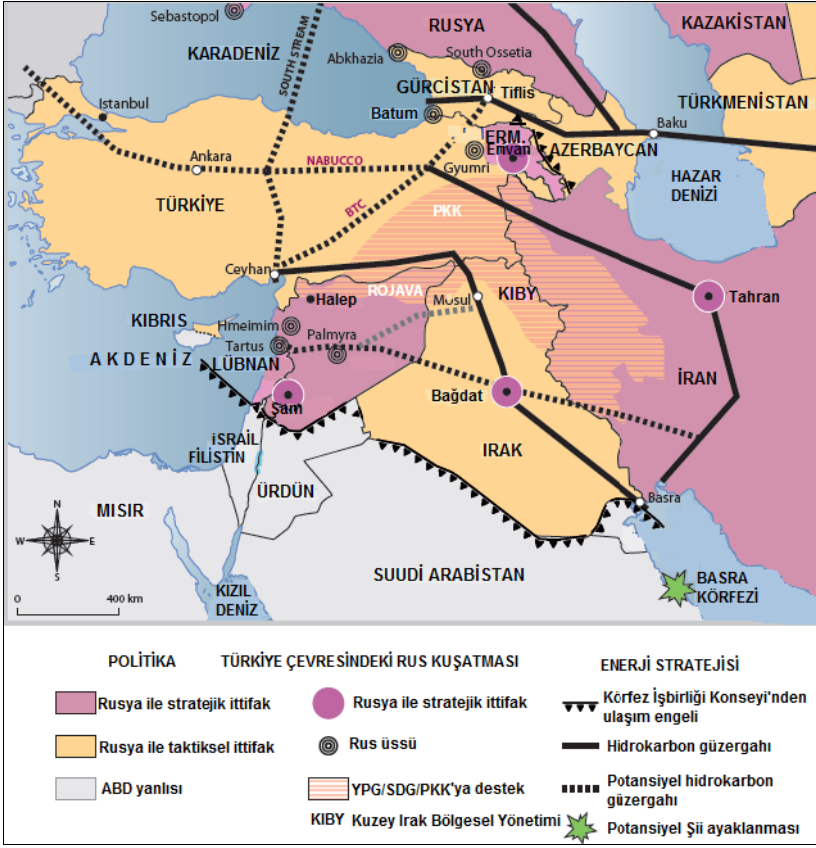
dönem Rusya ve Suriye arasındaki ilişkilerin durduğu yıllar olarak dikkat çekmektedir. 2000 yılında Rusya'nın başına Putin'in geçmesi ile iki ülke arasındaki ilişkilerde yeniden bir yakınlaşma ve ilerleme başlamıştır. Rusya etki alanını genişletme politikası kapsamında Suriye'ye hem askeri hem de ekonomik yardımları yeniden başlatmıştır. Her iki ülke arasındaki münasebetler büyük ölçüde politik ve stratejik çıkarlar üzerine kuruludur.

Rusya, milli çıkarlar temelinde dış siyasete ağırlık vermekte, ülkeler arası ilişkilerde çok taraflı ve dengeli bir siyaset izlemekte, dolayısıyla gerçekçi ve pragmatik yaklaşımlar sergilemektedir. Ayrıca yeniden küresel bir güç olarak dünya siyasetinde yerini almak için yakın çevresindeki eski dost devletlerle iyi ilişkiler geliştirmektedir (Ağır ve Takar, 2016, s.291). Ortadoğu'da elindeki kaynak ve imkânlarla İran'dan daha fazla etkili olma gücüne sahiptir. ABD'nin Suriye'de meydana getirdiği boşluk Rusya tarafından doldurulmaya çalışılmaktadır (Akgün, 2016).

Rusya ile Suriye arasındaki ekonomik motivasyonlar, Suriye'nin daima Rus silahlarının önemli bir alıcısı olduğunu ifade etmektedir. 2011'de Suriye, 3,5-4,8 milyar dolarlık anlaşmalar ile Rus silahlarının beşinci büyük alıcısı olmuştur. Diğer ekonomik sebep ise, Suriye'deki Rus işletmelerinin varlığıdır. 2009'da Suriye'deki Rus yatırımı 19,4 milyar doları aşmıştır. Suriye iç savaşının yarattığı istikrarsızlık bu ülkedeki üretimi durdurma ve iki ülke arasındaki anlaşmaların geleceğini tehdit etme bakımından sorun meydana getirmiştir. Rusya'nın Şam'a desteğinin siyasi nedenleri de söz konusudur. Suriye'nin egemenlik hakkını ve müdahale etmeme ilkesini vurgulayan Rusya, batının askeri ambargosuna ve daha sonra egemen bir devlet işgaline karşı çıkmıştır. Büyük Avrasya gücü olarak tanınmayı amaçlayan Rusya, bölgesel mekanizmaları ve müdahaleye yönelik çok taraflı yumuşak güce öncelik vererek kendi kurallarına göre politikalar geliştirmiştir (Ahmadi ve Ghorbani, 2014, s.66).

Suriye Ortadoğu'da hem bir transfer ÷lke hem de Deyr Ezzor, Haseke ve Rakka'da bulunan petrol ve Humus'ta sahip olduğu büyük gaz yatakları sebebiyle önemli bir enerji merkezi olarak değerlendirilmektedir. Suriye boru hattı Tartus limanından beslenmektedir. Ayrıca petrol depolama tesisleri komđu Banias'ta bulunmaktadır. Putin, Rusya'nın 50 yıllığına kiraladığı ve ayrıca Suriye için gelecekteki boru hatlarını planladığı Tartus'un yenilenmesine büyük yatırım yapmıştır (Valenta ve Valenta, 2016, s.7). Soğuk savaş döneminde Rusya için bir ikmal ve bakım üssü olan Tartus limanı, 1971'den bu yana Rusya'nın Akdeniz'deki askeri üssüdür. İki ÷lke arasında imzalanan bir anlaşma gereği Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra da Tartus üssündeki haklardan faydalanmayı sürdürmüştür. Bu üs, Rusya'yı Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerindeki jeopolitik menfaatlerin odağına yerleştirmesi sebebiyle Moskova için büyük bir stratejik önemdedir (Ağır ve Takar, 2016, s.296; Doster, 2013, s.35).

Rusya'nın Ukrayna tarafından Sivastopol'dan çıkarılması durumunda Tartus deniz üssünün Akdeniz'de alternatif bir üs olması ve ayrıca bu deniz üssünün Rusya'nın hinterlandı olarak kabul ettiği Sovyet sonrası coğrafyaya erişim noktası olarak kullanması ve bu bölgelerde Rusya'nın etkisinin korunması bakımından stratejik açıdan oldukça önemlidir (Musaoğlu, 2015, s.15). Rusya ve Suriye ikili askeri anlaşmalarla birbirlerine lojistik destek vermektedir. Bu amaçla Tartus limanı stratejik bir önem arz ederken aynı zamanda GKRY'ye ait limanlar ve Cezayir limanları da lojistik destek amacıyla kullanılan limanlardır (Ertekin, 2012: 133). Rusya, Tartus'taki deniz tesisini geliştirmek, 15 askeri gemiye ve hatta nükleer enerjili denizaltılarına ev sahipliği yapabilecek bir askeri deniz üssüne dönüştürmek düşünceindedir. Aralık 2017'de Rus parlamentosu, Suriye hükümeti ile Tartus ve Lazkiye'de (Hmeymin) kurduğu ilk ve tek daimi üssünün (Şekil 4) Rusya'ya 49 yıl süreyle kiralanmasını ve anlaşmanın otomatik olarak 25 yıl uzatılmasını onaylamıştır. Bununla Rusya, Ortadoğu'da da askeri üsleri olan ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye ile eşit hale gelmiştir (Khlebnikov, 2020, s.236).

Şekil 4. Rusya'nın Suriye ve Çevresindeki Etki Alanı. Kaynak: Balanche, 2018'den geliştirilerek.

Rusya'nın Suriye'deki askeri menfaatleri bakımından Akdeniz kıyısındaki Tartus deniz üssünün belirleyici bir işlevi vardır. Rusya, Doğu Akdeniz'deki varlığının devamı için Suriye'deki Tartus limanındaki askeri üssünü güçlendirmiştir. Buradaki askeri üs Rusya'nın Ortadoğu ve Akdeniz'deki stratejik angajmanını ifade etmektedir. Ayrıca Suriye, Rusya'nın önemli bir silah alıcısıdır. 2011'de Rusya'dan beşinci sırada silah alan ülkesidir. 2011-2015 döneminde Suriye'nin toplam silah alımının %78'ini Rusya gerçekleştirmiştir. Rusya, silah ihracatı yanında Suriye'ye önemli iktisadi yatırımlar da yapmaktadır (Musaoğlu, 2015, s.14).

Rusya'nın Ortadoğu'daki konumu son yıllarda belirgin biçimde değişmiştir. Suriye'deki çatışma bağlamında Rusya, bölgedeki en önemli güç haline gelmiştir. Putin bölgede risk almış ve önemli kaynaklara yatırım yapmıştır. Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi üç aşamada gelişmiştir. Birincisi, Suriye ordusunun Rus silahlarına olan bağımlılığıdır. Rusya, Suriye ordusunun ihtiyaçlarını tam zamanında hızlı bir şekilde sağlamaya devam etmiş ve Tartus limanındaki konumunu genişleterek bunu mümkün kılmıştır (Amidror, 2016). Putin, aynı zamanda Suriye'nin Tartus kentindeki Rus donanma tesisini kurmaya çalışmış ve savaş boyunca ülkesinin askeri varlığını Hmeimim'e bir hava üssü de dahil etmek üzere genişletmiştir (Parasiliti, vd., 2017, s.5). Tartus limanı, Suriye rejiminde yaşanacak bir değişim ile birlikte Rusya'nın sıcak denizlere ulaşımında ve Doğu Akdeniz'deki askeri varlığını devam ettirmesinde büyük oranda önemli bir taban kaybına yol açabilir (Ahmadi ve Ghorbani, 2014, s.66).

İkincisi, hava ve deniz limanı gibi alanların güvenliğini sağlamak için yer güçleri de bulundurmaktır. Rusya'nın, ilk başta Suriye'ye teslim edilen silahları çoğunlukla mühimmat olduğu halde daha sonra rejimin savaş için ihtiyaç duymadığı ileri silah sistemleri de teslimata dahil edilmiştir. Ayrıca Suriye savaş alanı, Rusya'nın yeni silah sistemlerini denediği ve kendi stratejik yeteneklerini sergilediği bir saha haline gelmiştir. Rusya, Suriye'deki Rus kuvvetlerine hava yoluyla tehdit oluşturmamasına rağmen, stratejik bombardıman uçakları kullanmış ve S-400 hava savunma sistemini kurmuştur. Tüm bu askeri yatırımlar Rusya'nın Suriye'ye müdahalesinin ekonomik motivasyonlarıdır. Ayrıca Rusya, bölgesel güçlere ve hatta Avrupa ve ABD'deki karar vericilere süper bir güç olarak kapasitesini göstermek için bu aşırı tedbiri almıştır. Üçüncü aşama ancak İran nükleer anlaşması imzalandıktan sonra başlamıştır. Bu savaşta görünür, doğrudan ve çok önemli bir rol üstlenen gelişmiş uçakları ülkeye konuşturmuştur (Amidror, 2016).

Suriye hükümetinin müttefiki olan Rusya, Libya’da yaşanan BM destekli bir müdahaleye Suriye’de izin vermemiştir. Rusya, Suriye hükümetine verdiği askeri desteği arttırarak, Eylül 2015’te Suriyeli birliklere hava takviyesi sağlayarak denge güçlerini rejim lehine arttırmıştır. Washington ve Moskova, 2015 yılının sonlarında İran, Suudi ve Türk katılımı içeren Uluslararası Suriye Destek Grubu (ISSG) konusunda bir araya gelmiştir. Bu girişim, Şubat 2016’da Suriye’deki şiddeti azaltmış ve insani yardıma izin vermiş, aynı zamanda BM sorumluluğunda barış görüşmelerinin yeniden başlatılmasını sağlamıştır (Parasiliti vd., 2017, s.5). Rusya, 2015 yılında Suriye rejimini desteklemek için askeri güç kullanmaya başlamış, Esad’ın iktidarda kalmasına yardımcı olmuş ve bu süreçte on binlerce sivil yaşamını yitirmiştir. Daha sonra İran’ın Suriye’deki rolünü azaltmaya başlayan Rusya, fiili yönetici gibi görünmüş, uluslararası düzeyde rejime hiçbir rol bırakmamıştır (Shaban, 2019).

Ortadoğu’da önemli bir jeostratejik aktör olan Rusya, hesaba katılmadan Ortadoğu’nun yeniden düzenlenmesi söz konusu değildir. 30 Eylül 2015’te Suriye’deki DEAŞ mevzilerine gerçekleştirdiği hava saldırıları Rusya’nın Suriye’deki çatışmalara aktif olarak katılmasının başlangıcı ve Putin’in jeostratejik fırsatçılığının kanıtı olmuştur. Bu müdahale Rusya’nın Akdeniz’e inmesini sağladığı gibi Akdeniz’de üsler elde etmesini de mümkün kılmıştır. Rusya, 14 Mart 2016’da Suriye’deki askeri güçlerini kısmen geri çekmiş olmakla birlikte askeri operasyonlarını sürdürmüş, çatışma ortamında hem askeri hem de siyasi olarak aktif bir biçimde yer almıştır.

Putin, Aralık 2017’de Hmeimim üssünü ziyaret etmiş, Suriye üzerindeki hâkimiyetini göstermek için Esad’a kasten hakarete bulunmuştur. Suriye iç savaşı Rusya’nın Suriye topraklarındaki kontrolü ele geçirmesi bakımından mükemmel bir fırsat olduğu gibi pek çok fayda da sağlamıştır. Soğuk savaş döneminde Ortadoğu’da ABD ile Rusya’nın dengesini koruduğu anlaşılan Suriye’nin kontrolü, Rusya’nın Ortadoğu’ya doğrudan müdahale etmesine izin verdiği

gibi Akdeniz’de kendine bir yer edinmesi fırsatını da sunmuştur (Shaban, 2019). Suriye körfez petrol ve doğal gazının Doğu Akdeniz’e iletiminde jeopolitik ve jeostratejik bir öneme sahiptir. ABD’nin bölge ülkeleriyle yapacağı işbirliği ile inşa edeceği boru hatları Rusya’nın enerji alanındaki çıkarları bakımından sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple Rusya’nın Suriye topraklarını kontrol etmesi, Ortadoğu’dan Avrupa’ya doğru bir doğal gaz boru hattı kurma girişimini engelleyeceği anlamına gelmektedir. Suriye toprakları Rus silahlarının test edildiği ve Rus ordusunun eğitimi açısından da Rusya için avantaj sağlamıştır.

2017’de Suriye ile bir Rus koruma şirketi, petrol ve doğal gaz tesisleri ile ilgili bir anlaşma yapmıştır. Ayrıca Rusya’nın yakın tarihlerde Suriye ile imzaladığı anlaşmalar Rusya’ya petrol kuyuları açma, enerji altyapısını iyileştirme, enerji danışmanlığı desteği sağlama ve teknik personeli eğitime hakkı vermektedir. Yapılan anlaşmalar Rusya’nın gelecekte Suriye’deki petrol ve gaz sektörleri üzerinde neredeyse tam kontrol sahibi olacağını garanti etmektedir. Bu anlaşmalar, yasal çerçeve açısından meşru oldukları için önümüzdeki yıllarda Suriye halkına ağır bir yük getirecektir. Ancak şu anda Rusya’nın Suriye petrolünü kontrol etmesinin önünde engeller bulunmaktadır. Bunların en önemlileri:

1. ABD ve SDG, Suriye petrol sahalarını kontrol etmektedir. Rus kuvvetleri Şubat 2018’de Deyr Ezzor’daki alanlara doğru ilerlemeye çalışmış ABD ve Rus güçleri arasında doğrudan bir çatışma gerçekleşmiş, ABD kuvvetleri bu ilerlemeyi durdurmuştur.
2. Suriye’de petrol sektörüne yönelik ABD ve Avrupa yatırımlarının olması Rusya’nın Suriye petrolünü uluslararası pazarlarda satamayacağı anlamına gelmektedir.
3. Uluslararası şirketlerle daha önce yapılan ve hala yürürlükte olan anlaşmalar. Rusya’nın yakın gelecekte Suriye’nin karasularında aramalara odaklanacağı, petrol ve doğal gaz sektörlerini kontrol

edeceği ve Suriye’de uzun süre kalarak ülkeye hâkim olacağı öngörülmektedir (Shaban, 2019).

Suriye’nin kaybedilmesi Rusya’nın Akdeniz’deki en önemli limanlarını kaybetmesi, yakın gelecekte Libya ve Cezayir’in de kaybedilmesi tehlikesini de ortaya çıkaracaktır. Ekonomik çıkarları ve silah satışları yanında Suriye’nin stratejik müttefiki olan İran’ın da Rusya için önemi Rusya’nın Suriye rejimine destek vermesindeki etkenlerdir. İran, batı destekli tüm Sünni ittifakların olası risklerini dengeleyebilme potansiyeli ile Rusya’ya Orta Asya ve Kafkaslarda yardımcı olabilir. İran, Rusya’nın arka bahçesi olarak tanımlanan Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Ermenistan’ın yanı sıra Hazar’a komşudur. Rusya’nın stratejik hedefleri açısından İran ile dostluğu oldukça önemlidir. Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya’da zayıflayan Rusya’nın, uluslararası dengelerde ayakta durması zorlaşacaktır (Mahalli, 2012, s.204).

Rusya’nın Suriye krizinde ağırlıklı olarak etki sahibi olmak istemesinin sebebi uluslararası sistemde ideolojik ve askeri bir güç olmasından ziyade kapitalist sistemin bir parçası olarak iktisadi ve ticari boyutta etkin olmak arzusudur. Soğuk savaştan mağlup olarak ayrılan ve büyük ekonomik bunalımlar yaşayan Rusya, 2000’li yıllardan sonra enerji fiyatlarındaki artışla elde ettiği gelirler sayesinde toparlanmıştır. Geçmişte Ortadoğu’daki etkinliği zayıflayan Rusya, İran ve ABD arasında yürüttüğu ince diplomasiyle eski gücünü tekrar kazanmaya başlamıştır. Rusya’nın İran üzerinden enerji nakil hattıyla Basra Körfezi üzerinde hakimiyet kurma isteğinde olduğu düşünölmektedir. Rusya’nın BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri arasında yer alması, bölge ile ilgili alınacak kararlarda bu ülkenin elini güçlendirmekte, bölge üzerindeki gücünü arttırmaktadır. Dış politikasını büyük ölçekte enerji odaklı yürüten Rusya, enerji alanındaki gelişmelere hızla karşılık vermektedir (Ertekin, 2012, s.149-150).

Şam'daki rejim, Suriye'nin yeniden yapılanmasında iç savaşta rejim tarafını tutan ve koşulsuz yardım sağlayan ülkelerin müdahalesini kabul edeceğini açıkça ortaya koymuştur. Rusya ve İran, kısmen yaptırımların da neden olduğu kendi ekonomik krizleriyle mücadele etmektedirler. Bu sebeple Suriye'de kapsamlı bir yeniden inşayı finanse edecek durumda oldukları düşünülmemektedir. Tahran ve Moskova'nın Şam ile imza ettiği mutabakat zaptının iki temel amacı bulunmaktadır. Her iki hükümet de savaşa katılmanın maliyetlerini kaynak çıkarma ve kazançlı yatırım projelerinden pay alarak telafi etmek istemektedirler. Ayrıca askeri üsler, limanlar ve ulaşım bağlantılarının kontrolü ile uzun vadeli stratejik çıkarlarını güvence altına almaya çalışmaktadırlar. Bu iki ülkenin çıkarları ve hedefleri her zaman aynı olmadığı gibi bazen çelişkilidir. Rusya, merkezi devlet işlerini güçlendirmeye öncelik vermekte ve Suriye güvenlik sektöründe reform ve iyileştirme yapmaya odaklanmaktadır. Suriye'deki yatırımlarla (petrol, doğal gaz, mineraller, elektrik, tarım ve turizm sektörleri) ilgili mutabakat zaptı imzalayan her iki ülke, öncelikle fosfat madenciliği, petrol ve doğal gaz sektörlerinde karlı tavizler için rekabet etmektedirler. Moskova, Tartus'taki deniz üssünü genişletmek ve yönetmek, Palmira yakınlarında fosfat çıkarmak ve Humus'ta bir gübre fabrikası işletmek için anlaşmalar yapmıştır. Ayrıca Suriye ve kıyı sularında petrol ve gaz için münhasır arama ve sondaj hakları elde etmiştir. Bununla birlikte Suriye'nin para birimini desteklemek için de mali kaynaklar sağlamıştır (Asseburg, 2020, s.12).

Sonuç

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan istikrarsızlıklar/iç çatışmalar; Suriye iç savaşının bitirilmek istenmemesi, İsrail'in Filistin topraklarını ve haklarını gasp etmesi, Filistin halkını zorla göçe tabi tutması, Golan tepelerini ilhaki, Libya'da iç çatışmaların sürmesi, bölgedeki zengin hidrokarbon rezervleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen dış güçler tarafından destek ve finansın sağlanmasıyla ilgilidir. "Arap Baharı" adıyla literatüre giren olaylar; her ne kadar

bölge ülkelerinin iç dinamiklerinden kaynaklansa da uzun vadede küresel şirketlerin bu şirketlerin menşei ülkelerinin politikalarının bir yansıması olduğu, savaş ve iç karışıklık yaşanan ülkelerin enerji kaynakları rezerv alanları ve güzergâhları üzerinde kontrolün ele geçirilme politikalarıyla ilgili vuku bulduğu zaman içinde kendini göstermiştir.

Suriye’de yaşanan iç savaşa müdahil olan ABD, Rusya, Çin, İran, AB ülkeleri bölgede etkin rol almak istemiş, Rusya ve İran’ın rejim yanında muhalif grupları hedef alması sonucu yaşanan savaş daha da kızışmıştır. Savaşa müdahil olan ülkeler, Suriye’deki savaşı bitirmekten ziyade bölgedeki çıkar çatışmasında kendi menfaatlerine gördükleri gelişmeleri hayata geçirecek yeni politikalar üretmişlerdir. Suriye iç savaşında devlet dışı aktörlerin sayısı ve rolü de artmıştır. Ortadoğu, sahip olduğu zengin kaynakları, deniz ticaret yolları ve enerji güzergâhları ile ABD’nin dünya egemenliğine giden yolun önemli bir sıçrama alanını teşkil etmektedir. Bu sebeple ABD kendi menfaatleri doğrultusunda Ortadoğu’nun güvenliğini sağlamayı kendine görev edinmiştir. Rusya bölge üzerindeki emelleri için aylarca Bayır-Bucak üzerine hava saldırısında bulunmuş, kuzey Suriye hattının kendi istediği biçimde şekillenmesi için büyük askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu operasyonlarda Rusya’nın en büyük destekçisi İran ve Hizbullah olmuştur.

Amaçlarına erişmek isteyen ülkeler, hedef ülkelerde iç savaş çıkartabilmekte ve hatta savaştan en fazla kazanç elde etmek ve savaşın sürdürülebilirliğini sağlamak için yönetim boşluğundan ötürü ortaya çıkan ve dış güçlerden beslenen terör gruplarını desteklemekten de geri kalmamaktadırlar. 2011’de Suriye’de başlayan iç savaşta ABD, Ortadoğu’daki gücünü korumak için bölge ülkeleriyle işbirliği içinde bir görünüm sergilemiş olmakla birlikte, büyük ölçüde çeşitli terör örgütlerinin desteklenmesi yönünde hareket etmiştir. Suriye’de büyük devletlerle işbirliği içinde olan

örgütlere de hem Rusya hem de ABD büyük askeri yardımlar yapmıştır.

Suriye iç savaşına müdahil olan ilgili devletlerarasındaki güç mücadelesiyle bölgesel yeni güvenlik sistemleri parametreleri vuku bulmuş, yaşanan çalkantılı süreç yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkacağına habercisi olmuştur. ABD ve Rusya Suriye iç savaşını bir fırsat bilerek bölgeye daha fazla nüfuz etme yönünde bu savaştan kendi çıkarları doğrultusunda fazlasıyla nemalanmıştır denilebilir.

ABD'nin temel amacı, BOP ile Ortadoğu coğrafyasını çıkarları doğrultusunda yeniden dizayn etmektir. Bu amaçla bölge yönetimleri üzerinde baskı kurmakta, yörüngesinde olmayan ülkelerde ise çıkarılan iç savaşlardan faydalanarak nüfuz alanını genişletmeye çalışmaktadır. ABD'nin Ortadoğu politikaları karşısında kendine rakip gördüğü ülke Rusya'dır. Bu sebeple ABD'nin Suriye politikasının ana hedefi, Rusya'nın Ortadoğu'daki etki alanını mümkün olduğunca daraltmak ve hatta bertaraf etmektir. Kontrolünde bulunan BAE, Suudi Arabistan gibi Suriye'yi de kendi kontrolü altına almayı hedeflemiştir. Suriye üzerinde kontrolü ele geçiren ABD, hem Rusya'nın Suriye'deki etkisini kırarak hem de Doğu Akdeniz'de de Rusya'nın hareket alanını kısıtlayabilecektir. Ayrıca Suriye üzerinden Avrupa'ya inşa edilecek bir boru hattıyla müttefiklerine doğal gaz sağlayabilecek ve aynı zamanda Avrupa'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığını da azaltacaktır. Ancak Esad'ın yönetimde kalması ABD'nin tüm bu planlarını imkânsız kılmıştır.

Rusya, Türkiye ve İran ile yakın ilişkiler kurarak Suriye üzerindeki nüfuzunu arttırmada etkin rol oynamış ayrıca bölgesel dinamikler üzerinde daha büyük etki sahibi olmuştur. Suriye iç savaşının sonlandırılması ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve barışın sağlanması yönünde Rusya, Türkiye ve İran arasında kurulan üçlü bloğun Astana platformunu başlatması ile müzakere masasına tarafların oturması ve bir sonuca ulaşılması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Her ne kadar Astana platformu istenen sonuca ulaşmak

için yeterli olmasa da aralarında pek çok anlaşmazlık yaşayan her üç ülkenin Suriye özelinde işbirliğini ve bölgedeki diplomatik etkisini arttırmıştır.

Kaynakça

- Ağır, O. ve Takar, M. (2016). Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), ss. 285-306.
- Ahmadi, H. ve Ghorbani, F. (2014). The Impact of Syrian Crisis on Iran-Turkey Relations, *Iranian Review of Foreign Affairs*, 4(1), ss. 59-87.
- Akdemir, İ. O. (2011). Global Energy Circulation, Turkey's Geographical Location and Petropolitics, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 19, ss. 71–80.
- Akgün, M. (2016). Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yeni Stratejisi, 27.08.2016, [www.dw.com/tr /turkiyenin-ortadoğudaki-yeni-stratejisi/a-19507959](http://www.dw.com/tr/turkiyenin-ortadoğudaki-yeni-stratejisi/a-19507959)
- Amidror, Y. (2016). *Tip of the Iceberg: Russian Use of Power in Syria*, BESA Center Perspectives Paper No. 371.
- Arı, T. (2004). *Irak, İnan ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Asseburg, M. (2020). *Reconstruction in Syria Challenges and Policy Options for the EU and its Member States*, Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, SWP Research Paper 11 July 2020, Berlin. doi: 10.18449/2020RP11
- Ataman, M. ve Özdemir, Ç. (2018). Turkey's Syria policy: Constant Objectives, Shifting Priorities, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 5(2), ss. 13-35.
- Balanche, F. (2018). *Sectarianism in Syria's Civil War*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.

- Batrawi, S. (2020). *Pandora's Box in Syri Anticipating Negative Externalities of a Re-Entrenching Regime*, CRU Report, May 2020
- Bohman V. ve Ekengren, M. (2016). *Syria: A State of Imbalance and War a Case Study of The Civil War in Syria*, Stockholm, Swedish Defence University Bachelor's Dissertation: 15 ECTS (hp), ss. 1-38.
- Bostancı, M. (2016). Türkiye'nin Ortadoğu Siyasetine Etkisi Bakımından 1957 Türkiye-Suriye krizi, *Yeni Türkiye*, ss. 603-611.
- Bruce E. ve Bechtol J. (2015). North Korea and Syria: Partners in destruction and violence, *The Korean Journal of Defense Analysis*, 27(3), ss. 277-292
- Buhaug, H., Gates, S. (2002). The geography of civil war, *Journal of Peace Research*, 39(4), 2002, ss. 417-433.
- Buhaug, H., Gates, S., Lujala, P. (2005). Geography, strategic ambition, and the duration of civil conflict, *Paper prepared for presentation at the "Mapping the Complexity of Civil Wars" International Conference*, September 15-17, 2005, Zurich, Switzerland. A previous version of the paper was presented at the 2005 APSA Annual meeting, September 1-4, 2005, Washington, D.C.
- Congressional Research Service (CRS). (2020). CRS, using areas of influence data from IHS Conflict Monitor. *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*.
- Dalacoura, K. (2012). The 2011 Uprisings in the Arab Middle East: Political Change and Geopolitical Implications, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)*, 88(1), ss. 63-79.

- Dostal, J. M. (2016). Transnational War in Syria the Eisenhower Doctrine in the 21st Century?, *Romanian Political Science Review*, 16(2), 2016. ss. 179-218.
- Doster, B. (2013). Suriye'deki İstikrarsızlık ve Ülkelerin Değişen Siyasetleri, *Ortadoğu Analiz*, 5(55). ss. 33-40.
- Ertekin, B.A. (2012). Neo-Rusya'nın Akdeniz Rüyası: Neo-Rusya'nın Suriye Arap Baharı'ndaki Rolü, *Bilge Strateji*, 4(7), ss. 131-163.
- Eslen, N. (2017). *Küresel Güç Mücadelesi 21nci Yüzyılda Jeostrateji*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Friedman, G. (2011). *Gelecek On Yıl Neredeydik Nereyi Gidiyoruz*. (Çev. Tayfun Törüner), İstanbul: Pegasus yayınları.
- GICJ (Geneva International Centre for Justice). (2017). *Syrian Civil War: Six Years into the Worst Humanitarian Tragedy Since WWII*, Geneva, Switzerland. www.gicj.org
- Göçer, İ. ve Çınar, S. (2015). The Reasons of Arab Spring, Its International Dimension and Impacts on Turkey's Foreign Trade and Tourism Incomes. *Kafkas University Economics and Administrative Sciences Faculty the Journal*, 6(10), ss. 51-68.
- Günel, K. (2008). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Güner, R. (2016). *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika, Bitmeyen Kavga: Suriye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü*. Ankara: Nobel yayınevi.
- Hatahet, S. (2019). *Russia and Iran: Economic Influence in Syria*, Middle East and North Africa Programme | March 2019,

Chatham House The Royal Institute of International Affairs.

Humud, C. E., Blanchard, M., Christopher M. ve Nikitin, B. D. (2017). *Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response*, Congressional Research Service, www.crs.gov

İbn-i Haldun. (1977). *Mukaddime Birinci Cilt*, (çev. Turan Dursun), Ankara: Onur Yayınları.

Jalaby, S. (2019). *Economic Consequences of Family Dispersion in Syria*, in chapter *Local Economies in Syria Divisions and Dependencies*, Published in September 2019 by Friedrich-Ebert-Stiftung, ss.17-28

Khlebnikov, A. (2020). *Assessing Russia's Middle East policy after the Arab Uprisings: Prospects and limitations*, Chapter in the book *Russia in the Changing International System* (Ed: Parlar Dal, Emel and Erşen, Emre). Switzerland: Springer Nature, ss. 224-243.

Klare, M. T. (2001). *Natural Resources Wars: The New Landscape of Global Conflict*. New York: Metropolitan Books.

Laruelle, M. (2008). *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, , Washington, D.C.: Woodrow Wilson Press/The John Hopkins University Press

Liggett, A. (2015). *Cheap Oil and the Impact on Rebuilding Syria*, Naval War College Newport, Rhode Island.

Luft, G. (2009). *Dependence On Middle East Energy And Its Impact On Global Security*, Energy and Environmental Challenges to Security, ss. 197-210, Conference proceedings, Editors: Stephen Stec & Besnik Baraj, <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9453-8>.

- Mahalli, H. (2012). *Ortadoğu'da Kanlı Bahar*, İstanbul: Destek Yayınevi.
- Musaoğlu, N. (2015). Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü/ Çözüksüzlüğünde Rusya, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2015, 48, ss. 1-30.
- O'Loughlin, J., Witmer, F. (2005). *Taking 'Geography' Seriously: Disaggregating the Study of Civil Wars*, Paper Presented At The Conference On "Disaggregating the study of civil war and transnational violence", University of California Institute of Global Conflict and Cooperation, La Jolla, CA.
- Oğuzlu, T. (2011). Ortadoğu'daki Halk Hareketleri ve Büyük Güçler. *Ortadoğu Analiz*, ORSAM, Ankara, 3(29), ss. 68- 76.
- Özdemir, Ç. (2016). Suriye'de İç Savaşın Nedenleri: Otokratik Yönetim mi, Bölgesel ve Küresel Güçler mi?, *Bilgi*, (33) , ss. 81-102.
- Parasiliti, A., Reedy, K. ve Wasser, B. (2017). *Preventing state collapse in Syria*, Perspective Exper insights on a timely policy issue.
- Said, S. (2019). *Introduction, in Chapter Local Economies in Syria Divisions and Dependencies*, Published in September 2019 by Friedrich-Ebert-Stiftung, ss. 4-16.
- Sakin, S. ve Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı Ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, *History Studies*, Special Issue, ss. 282-293.
- Samset, I. (2009). *Natural Resource Wealth, Conflict, and Peacebuilding*, *The Graduate Center, Program on States and Security*, Ralph Bunche Institute for International Studies.

- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*, BİLGESAM (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi), Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 52, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Sevim, C. (2012). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Shaban, F. (2019). *The Oil and Natural Gas Conflict in Syria: Reality or Illusion*, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi –ORSAM, <https://orsam.org.tr/en/the-oil-and-natural-gas-conflict-in-syria-reality-or-illusion/>
- SNHR- (Syrian Network For Human Rights). (2018). https://sn4hr.org/wp-content/pdf/english/1389_civilians_killed_in_Syria_in_2_2018_en.pdf
- SNHR (Syrian Network for Human Rights). (2020). <http://sn4hr.org/syria-map-snhr/2020>
- Taşçı, T. A. (2015). *Türk-Rus İlişkilerinde Yeni Başlangıç: Rus Savaş Uçağının Düşürülmesi*, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ERUSAM)
- UNHCR (2020). *Situation Syria regional refugee response*. <http://data2.unhcr.org/en/situations/syria>.
- Valenta, J. ve Valenta, L. F.(2016). Why Putin wants Syria, *Middle East Quarterly*, ss.1-7.
- Venturini, G. (2013). *The Proxy 'Civil War' In Syria Is About Gas, Oil And Pipelines*, 24 September, 2013, [Countercurrents.org](http://countercurrents.org)
- WFP (World Food Programme). (2021a). *Syrian Arab Republic*, May 2021, <https://www.wfp.org/countries/syrian-arab-republic>.

- WFP (World Food Programme). (2021b). *Syria Emergency*, May 2021, <https://www.wfp.org/emergencies/syria-emergency>
- World Bank Group. (2017). *World Bank Annual Report*, <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/14302150909711004/world-bank-annual-report-2017>.
- Zbygniew, A. (2005). Middle East: The Bernard Lewis Map, *International Press Review Rassegna Stampa Internazionale Revue De Presse Internationale*. <http://arthurzbygniew.blogspot.com/2005/08/bernard-lewis-map-of-middle-east.html>. html.
- Zifcak, S. (2012). The Responsibility to Protect After Libya and Syria, *Melbourne Journal of International Law*, 13, ss.1-35.

ORTA DOĞU ve KUZEY AFRIKA (MENA) EKONOMİLERİNDE İHRACAT KATMA DEĞERİ VE İTHALAT BAĞIMLILIĞI: GİRDİ- ÇIKTI ANALİZİ

Arş. Gör. Dr. Şahin NAS

Şırnak Üniversitesi / İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / İktisat
Bölümü

snas@sirnak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3267-4432>.

doi: 10.31834/ortadoguvegoc.913903

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Nisan / 12 April 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Nisan / 29 April 2021

Yayın Tarihi / Published: Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Nas, Ş. (2021). Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Mena)

Ekonomilerinde İhracat Katma Değeri ve İthalat Bağımlılığı: Girdi-
Çıktı Analizi. Ortadoğu ve Göç, 11(1). ss. 85-109

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi
ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by
at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved

Özet

Küresel ekonomide ihracat, ekonomilerin önemli bir bileşenidir. Aynı şekilde ihracat, ekonomik büyüme için önemli bir dinamik oluşturmaktadır. Dış ticaret bağlamında, Orta doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkeleri de küresel ekonominin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada MENA ekonomilerinde ihracat katma değerinin ve sektörel ihracat katma değerinin ekonomiye katkısı analiz edilmiştir. Ayrıca bu ekonomilerde sektörel üretim faaliyetlerinde ithal ara girdi bağımlılığı incelenmiştir. Çalışmada OECD veri tabanında yer alan girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak girdi-çıkıtı modelleri kullanılmıştır. Girdi-Çıkıtı analizleri sonucunda elde edilen bulgulara göre ihracat katma değerinin ekonomiye katkısı %25-50 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda ihracat katma değerinin ekonomiye katkısı Suudi Arabistan'da %50, Tunus'ta %30, İsrail ve Fas'ta ise %24 olarak hesaplanmıştır. Sektörel ihracat katma değerinin ekonomiye katkısı ise farklılık göstermektedir. MENA ülkelerine yönelik ithal ara girdi bağımlılığı için yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre, bu ülkelerde ithal ara girdi bağımlılığı en yüksek olan sektörlerin genel olarak imalat sanayi alt sektörleri olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası iktisat, MENA Ülkeleri, İhracat Katma Değeri, İthalat Bağımlılığı, Girdi-Çıkıtı Analizi.

EXPORT VALUE ADDED and IMPORT DEPENDENCY in MIDDLE EAST and NORTH AFRICA (MENA) ECONOMIES: INPUT-OUTPUT ANALYSIS

Abstract

Export is an important component of economies in the global economy. Similarly, export constitutes an important dynamic for economic growth. In the context of foreign trade, MENA countries

also constitute an important component of the global economy. For this purpose, in this study, the contribution of export value added, and sectoral export value added to the economy has been analysed for the Middle East and North Africa (MENA) economies. Besides, import dependency of intermediate input in sectoral production activities has been analysed for these economies. In the study, input-output models were used making use of the input-output tables in the OECD database. According to the findings obtained as a result of the input-output analysis the contribution of export value added to the economy varies between 25-50%. In this context, the contribution of export value added to the economy is calculated as 50% in Saudi Arabia, %30 in Tunisia and 24% in Israel and Morocco. The contribution of sectoral export value added to the economy varies in these economies. Also, in these economies, the import dependency of intermediate input is high in the manufacturing industry.

Keywords: International Economics, MENA Countries, Export Value Added, Import Dependency, Input-Output Analysis.

Giriş

İhracat, ekonomik büyümenin önemli bir bileşenidir (Marconi, Reis & Araujo, 2016, s. 82). Dışa açık büyüme politikaları ile ihracat, ülkelerin hem büyüme hem de kalkınmalarında önemli bir dinamik haline gelmiştir. Bu anlamda dış ticaretin kalkınma stratejilerinin önemli bir aracı olduğu, dış ticaret ile kalkınmanın sağlanabileceği ileri sürülmektedir (Felipe ve Lim, 2005, s. 5). Bir ülkede ihracattaki artış, mal ve hizmet üretimini de arttırdığı ileri sürülmektedir. Aynı zamanda ülkenin ihracatının artması, ihraç ürünlerinin üretiminde ülkenin uzmanlaşmasını sağlamakta ve bu şekilde ihracat yapan sektörün üretkenliği de artmaktadır. Böylelikle mevcut kaynaklar, verimsiz sektörlerden daha verimli ihracat sektörlerine kaymaktadır. Dolayısıyla verimlilikte meydana gelen böyle bir değişim ekonomik büyümeye yol açacaktır (Wong, 2008, s. 39-40). Özellikle 1980

sonrası dünyada dışa açık büyüme stratejilerinin önem kazanmasıyla birlikte ülkelerin dış ticaret politikaları ile büyüme sağladıkları görülmektedir. Bu anlamda ülkelerin ihracat katma değerinin GSYİH'deki payı ülkeden ülkeye değişmekle birlikte bu pay ortalama %25 seviyesindedir. Bu çerçevede küresel dış ticarete, MENA ülkelerinin önemli bir yere sahip olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında yer alan MENA ülkelerinin, bu anlamıyla stratejik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Aynı şekilde MENA ülkeleri sahip oldukları petrol ve doğal gaz kaynakları nedeniyle küresel petrol ve doğal gaz piyasalarında önemli rol oynamaktadırlar (Khatib, 2014, s. 71).

Bu çalışmanın temel amacı MENA ülkelerinde ihracat etkinliğini ve yapılan ihracattan elde edilen katma değer ülkelerin ekonomileri içindeki önemini analiz etmektir. Çalışmada OECD veri tabanında yer alan ISIC Rev-4'e göre düzenlenmiş girdi-çıkıtı tablolarından yararlanılmıştır. OECD veri tabanında MENA ülkelerinden sadece İsrail, Suudi Arabistan, Tunus ve Fas ekonomilerinin girdi-çıkıtı tabloları yer aldığı için analize sadece bu ülkeler dâhil edilmiştir. Girdi-çıkıtı analizleri yardımıyla, bu ülkelerde 2005-2015 yılları arasında yapılan ihracat katma değerinin ülke ekonomisi içindeki payı, sektörel ihracatın ülke ekonomisi içindeki payı ve daha sonra ülkelerin sektörel üretiminde ithal ara girdi bağımlılığı analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan analiz yöntemi yer almaktadır ve son bölüm ise sonuç kısmına ayrılmıştır.

Ampirik Literatür İncelemesi

Sektörel üretimin katma değer yaratma süreci ve sektörlerin dış ticaret faaliyetlerinde ihracat katma değeri ve ithalat bağımlılıkları, girdi-çıkıtı modelleri ile analiz edilebilmektedir. Bu anlamda ihracatın katma değerini ve sektörlerin üretim faaliyetlerinde ithal bağımlılıklarını analiz edebilmek amacıyla girdi-çıkıtı teknikleri

literatürde yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bu bölümde çalışmanın amacı çerçevesinde ihracatın katma değerini analiz eden çalışmalar ile ilgili bir literatür taraması yapılmıştır. Literatürde girdi-çıkıtı modellerini kullanarak yapılan analizlerden bazıları aşağıdaki gibidir.

Akyüz (2011), Çin ekonomisine yönelik yaptığı çalışmasında ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payını 2002 yılında %12, 2006 yılında %18 ve 2007 yılında ise %18 olarak hesaplamıştır. Aynı çalışmada ihracatın ekonomik büyümenin önemli bir bileşeni olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Buna göre ihracatın büyümeye katkısı 2002 yılında %29 olarak hesaplanmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda bu oran gittikçe düşmüştür ve 2009 yılında ihracatın büyümeye katkısı negatif olarak hesaplanmıştır. Benzer bir şekilde ithalatın katkısı da aynı eğilimi göstermiştir. Buna karşılık yatırımların ve yurt içi tüketimin büyümeye katkısı ise artış göstermiştir.

Foster, Stehrer & Vries (2011), 40 ülke için yaptıkları analizde, ihracattan sağlanan yurt dışı katma değer en yüksek olduğu ülkeyi Lüksemburg olarak hesaplamışlardır. Lüksemburg'un yaptığı ihracatın yabancı katma değeri 1995'te %45,3, 2000'de %58,5 ve 2005'te %59,8 olarak belirlemişlerdir. 2005 yılında ise, ihracatın yabancı katma değeri düşük olan ülkeler ise Rusya (%6,4), Brezilya (%9,8), ABD (%13,3) ve İngiltere (%18,6) olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir.

Xikang vd. (2012), girdi-çıkıtı modellerini kullanarak Çin ekonomisinde ihracatın katma değer ve istihdam yaratma potansiyelini 2002 ve 2007 yılları için analiz etmişlerdir. Bu çalışmada, Çin'in girdi-çıkıtı tabloları kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, Çin ekonomisinde yapılan ihracat sonucunda elde edilen katma değer, 2002 yılında %46 iken, 2007 yılında bu oran %59'a çıkmıştır. Ancak ihracatın istihdam yaratma potansiyeli ise düşüş göstermiştir. Buna göre her yıl yapılan 1000 dolarlık ihracatın istihdama etkisi 2002 yılında 0,242 iken, 2007 yılında bu oran 0,096'ya düşmüştür.

Johnson (2014), Dünya Girdi-Çıktı Veri Tabanında (WIOD) yer alan girdi-çıkıtı tablolarını kullanarak yaptığı analizde, dünya ekonomisinde ihracat katma değerinin sektörel dağılımı ile ilgili elde ettiği bulgular şu şekildedir: Tarım sektörü 0,07, diğer imalat sanayi dışı sınıai üretimi 0,09, tekstil, giyim, ayakkabı sektörü 0,08, elektrikli ve optik araçlar sektöründe 0,12, diğer imalat sanayisinde 0,33 ve hizmet sektöründe 0,30'dur. Ülke bazında yapılan analizde ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payı ise şu şekildedir: Çin'de 0,26, Almanya'da 0,33, Japonya'da 0,14, ABD'de 0,09'dur.

Timmer vd. (2015), çalışmalarında, 1995-2014 dönemi için otomotiv sektöründe faaliyet gösteren önemli altı ülke (Fransa, İngiltere, Almanya, Çin, Japonya, ABD) için nihai çıktı içindeki yabancı katma değer oranını hesaplamıştır. Bu ülkeler için yapılan çalışmada, otomotiv sektöründe gerçekleştirilen nihai üretim içinde yurt dışı katma değer payının 1995-2008 dönemleri için artış eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmaya göre, dönem boyunca bu altı ülke içerisinde en yüksek yurt dışı katma değer elde eden ülke Fransa'dır. Fransa'dan sonra İngiltere ve Almanya gelmektedir. Çin ve ABD benzer eğilimler göstermektedir. Yurt dışı katma değeri en az olan ülke ise Japonya'dır.

Los, Timmer & Vries (2015), Çin ekonomisinde ihracatın istihdam yaratma potansiyelini analiz etmek için yaptıkları çalışmada; 1995-2001 yılları arasında ihracattaki büyümenin verimliliği dengelemekle birlikte, istihdam artışı üzerinde ciddi bir etkisinin olmadığına yönelik bulgular elde etmişlerdir. Ancak 2001-2006 dönemleri arasında ihracattaki büyüme istihdamı artırmıştır. 2006 sonrasında ise yurt içindeki talebin istihdam yaratma potansiyeli, yurtdışı talebin istihdam yaratma potansiyelinden daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, Çin ekonomisinde yurtdışı nihai talebin istihdam yaratma potansiyeli 1995 yılında %20 civarında iken, 2011 yılında bu oran %20'nin üzerine çıktığı belirtilmiştir.

Ambroziak (2016), 1995-2011 dönemini kapsayan Polonya dış ticareti için yaptığı analizde, Polonya'nın ihracattan sağladığı katma değer en yüksek olduğu ülkenin Almanya olduğunu belirtmiştir. Buna göre Almanya'ya yapılan ihracattan elde edilen katma değer, 1995 yılında %33 ve 2011 yılında ise %16 olarak hesaplanmıştır. Yine benzer şekilde yapılan girdi-çıkı analizinde sonucunda, ihracat katma değeri en yüksek olan sektör, toptan ve perakende satış ticaret sektörüdür. Bu alt sektörde yapılan ihracattan elde edilen katma değer 1995 yılında %12,3 iken, bu oran 2011 yılında %18,3 olarak hesaplanmıştır. İhracat katma değeri en düşük olan sektörün ise kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri olduğu saptanmıştır. Bu alt sektörde yapılan ihracatın katma değeri 1995 yılında %2 iken, 2011 yılında %2,3 olarak hesaplanmıştır.

Goldar vd. (2017), Hindistan ekonomisinde 1995-2011 dönemlerini kapsayan ihracatın katma değeri için yaptıkları analizde, genel olarak ihracat içindeki yerli katma değer yurt dışı katma değerden daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Buna göre analiz dönemi için ihracatın yurt içi katma değeri ortalama %80 civarında iken, yurt dışı katma değeri ise ortalama %20'dir. 2011 yılında elektrik telleri ve kabloları sektöründe yapılan ihracattan elde edilen yurtdışı katma değer ise yaklaşık %35 olarak hesaplanmıştır.

Vrh (2017), 27 Avrupa Birliği ülkesi ve 13 diğer önemli ülke için yaptığı çalışmada, bu ülkelerde ihracat içindeki yerli katma değeri ortalama %79 ve yurt dışı katma değeri ise %21 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda ihracat içindeki yurt dışı katma değeri en yüksek olan ülke Lüksemburg (%35) ve ihracat içindeki yurt dışı katma değeri en düşük olan ülke ise Brezilya (%8) olarak belirlenmiştir. Bölgesel bazda yapılan analizde, ihracat içindeki yerli katma değeri en yüksek olan bölge BRIIAT (Brezilya, Rusya, Hindistan, Endonezya, Avusturya ve Türkiye) ülkeleridir. İhracat içindeki en düşük yerli katma değer ise Avrupa Birliği ülkeleridir.

Athukorala ve Pattunru (2019), Endonezya için yaptıkları çalışmada ihracatın yurt içi katma değeri 1995'te 0,82, 2000'de 0,77, 2005'te 0,77 ve 2010'da 0,79 olarak hesaplanmıştır. İmalat sanayisinde ise yapılan ihracatın yurt içi katma değeri 1995'te 0,80 ve 2010'da 0,81 olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. 2010 yılı için yurt içi katma değeri en yüksek olan alt sektörler oyuncak ve sportif ürünler (0,6) iken, en düşük alt sektör ise diğer elektronik ürünler (0,49) sektörüdür.

Yöntem, Veri Seti ve Bulgular

Çalışmada, MENA ekonomilerinde ihracatın katma değer yaratma potansiyelini ve ithalat bağımlılığını analiz edebilmek için girdi-çıkı modelleri kullanılmıştır. Girdi-çıkı modelleri, karmaşık yapıdaki bir ekonomik sistemde farklı sektörler arasındaki karşılıklı ilişkileri analiz etmektedir (Leontief, 1986, s. 19). Girdi-çıkı modellerinin temel amacı, herhangi bir ekonomide faaliyet gösteren sektörlerin karşılıklı bağınlaşma yapısını incelemektir (Aydoğuş, 2015, s. 3). Aynı şekilde girdi-çıkı modelleri, herhangi bir ekonomide belirli bir sektörün o ekonomide katma değer yaratma potansiyelini net bir biçimde analiz etmek için uygun bir analiz yöntemidir (Haider, 2018, s. 3). Bu yöntem, girdi-çıkı tablolarından yararlanılarak yapılmaktadır. Girdi-çıkı tabloları bir ekonomide faaliyet gösteren sektörlerin hem sosyal hesaplama matrislerini gösterir hem de sektörlerin arz ve taleplerini kaydeder. Ayrıca girdi-çıkı tabloları ekonomide faaliyet gösteren sektörlerin karşılıklı bağımlılıklarını gösterir (Thrilwall, 1983, s. 231). Leontief (1986, s. 19-20) girdi-çıkı tablolarını; ulusal ya da bölgesel ekonomilerde belirli bir yılda sektörler arasındaki mal ve hizmet akışını gösteren tablo olarak tanımlamaktadır. Girdi-çıkı tabloları temelde üç bölmeden oluşmaktadır. Birinci bölme, sektörler arası ara girdi ilişkilerini göstermektedir. Tablonun ikinci bölmesi nihai talep bileşenlerini göstermekte ve üçüncü bölme ise temel girdileri göstermektedir (Rohman, 2013, s. 390).

Çalışmada OECD veri tabanında ISIC-Rev. 4'e göre düzenlenmiş İsrail, Suudi Arabistan, Tunus ve Fas ekonomilerine ait girdi-çıkı tabloları

kullanılmıştır. MENA ekonomilerinden sadece bu beş ekonominin OECD veri tabanında girdi-çıkıtı tablosu yer aldığı için çalışma bu beş ülke ile sınırlı kalmıştır. Bu veri tabanında yer alan girdi-çıkıtı tabloları en son 2018 yılında güncellenmiş, 36 alt sektörden oluşmakta ve 2005-2015 yılları için düzenlenmiştir¹. Aşağıdaki Tablo 1, OECD veri tabanında yer alan ulusal girdi-çıkıtı tablosunun yapısını göstermektedir.

Tablo 1: Girdi-Çıkıtı Tablosu

	Ara Girdi Kullanımı	Nihai Talep		Çıkıtı
	Sektörler (1, ..., N)	Yurtiçi Nihai Talep	Yurtdışı Nihai Talep	
Yurtiçi Ara Girdiler Sektörler (1, ..., N)	Z	F ^D	Ex	Q
İthal Ara Girdiler Sektörler (1, ..., N)	M	F ^M	o	
Katma Değer	v			
Çıkıtı	Q'			

Kaynak: <https://www.oecd.org/sti/ind/input-outputtables.htm>.

Tablo 1’de yer alan semboller sırasıyla; Z yurt içi ara girdi matrisini (nxn), M ithal ara girdi matrisini (nxn), F^D yurt içi nihai talep vektörünü (nx1), F^M ithal nihai talep vektörünü (nx1), Ex ihracat vektörünü (nx1), Q toplam çıkıtı vektörünü (nx1) ve v katma değer vektörünü (1xn) göstermektedir.

¹ Bknz: <https://www.oecd.org/sti/ind/input-outputtables.htm>

N alt sektörlü girdi-çıkıtı tablosunda her bir sektörün toplam üretimi aşağıdaki denklem (1) yardımıyla elde edilebilir (Miller ve Blair, 2009, s. 11-12):

$$\begin{aligned}
 X_1 &= Z_{11} + \dots Z_{1j} + \dots + Z_{1n} + f_1 \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 X_i &= Z_{i1} + \dots Z_{ij} + \dots + Z_{in} + f_i \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 X_n &= Z_{n1} + \dots Z_{nj} + \dots + Z_{nn} + f_n
 \end{aligned}
 \tag{1}$$

Denklem (1) matris şeklinde gösterilirse; $\mathbf{X} = \begin{bmatrix} x_1 \\ \vdots \\ x_n \end{bmatrix}$, $\mathbf{Z} = \begin{bmatrix} z_{11} & \dots & z_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ z_{n1} & \dots & z_{nn} \end{bmatrix}$ ve $\mathbf{F} = \begin{bmatrix} f_1 \\ \vdots \\ f_n \end{bmatrix}$ matrisleri elde edilir (Rohman, 2013, s. 391). Matris notasyonu ile gösterilirse aşağıdaki denklem (2) elde edilir:

$$X = Z\mu + F; F \text{ toplam nihai talebi ifade etmektedir.}$$

$$\tag{2}$$

Aşağıdaki matrisler birim matris (**I**) ve teknik katsayılar matrisini (**A**) göstermektedir;

$$I = \begin{bmatrix} 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad \text{ve} \quad A = \begin{bmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{n1} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix}; A = Z.\hat{X}^{-1}$$

Buradan hareketle denklem (2) aşağıdaki denklem (3) şekline dönüştürülebilir:

$$A.X + F = X$$

(3)

Denklem (3) toplam üretimin, ara girdi talebi ve nihai talebin toplamına eşit olduğunu göstermektedir (Leontief, 1986, s. 24; Aydoğuş, 2015, s. 51). Denklem (3)'teki X eğer yalnız bırakılırsa aşağıdaki ifade elde edilir:

$$X = (I-A)^{-1}.F; X - AX = F, X(I-A) = F$$

(4)

Denklem (4)'teki $(I-A)^{-1}$ Leontief ters matrisini ifade etmektedir (Miller ve Blair, 2009, s. 20-21).

Buradan hareketle bir ekonomide ihracatın ekonomide yarattığı katma değer şu şekilde hesaplanabilir (Timmer vd., 2015, s. 580):

$$\text{İhracat Katma Değeri} = w.(I-A)^{-1}.Ex; w = v. \hat{X}^{-1}$$

(5)

Benzer şekilde denklem (4)'ten hareketle sektörel üretimin ithal ara girdi bağımlılık oranı hesaplanabilir. Teknik katsayılar matrisi (A), yurt içi teknik katsayılar matrisi (A^d) ve ithalat katsayılar matrisi (A^m) toplamından oluşmaktadır. Bu bağlamda bir ekonomide sektörlerin ithal ara girdi bağımlılığı Leontief ters matrisinden yararlanılarak hesaplanabilmektedir. İthalat katsayılar matrisinin Leontief ters matrisiyle çarpımından aşağıdaki ithalat ters matrisi (R) elde edilir (Bravo ve Alvarez, 2012, s. 12; Reis ve Rua, 2009, s. 531-532):

$$R = A^m. (I-A)^{-1}$$

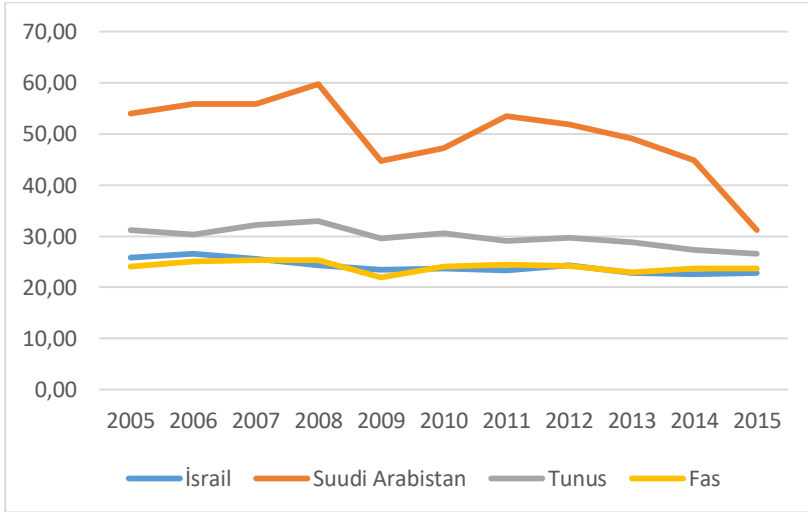
(6)

R matrisindeki her bir sütünün toplamı, bir sektörün nihai talebindeki değişme karşısında meydana gelen ithalat gereksinim oranını vermektedir. Yani R'nin sütunlarının toplamı, bir sektörün bir birimlik çıktı üretimi için ne kadar ithal ara girdi gereksinimi olduğunu göstermektedir. R katsayısının yükselmesi, sektörün üretim faaliyetlerinden ithalat bağımlılığının arttığını; düşmesi ise ithalat bağımlılığının düştüğünü gösterir (Duman ve Özgüzer, 2013, s. 43-44)

Bulgular

OECD veri tabanında yer alan İsrail, Suudi Arabistan, Tunus ve Fas ekonomilerine ait girdi-çıkıtı tablolarından yararlanarak 2005-2015 yılları için yapılan girdi-çıkıtı analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki şekil ve tablolarda yer almaktadır. İlk olarak ekonomilerin ihracat katma değerleri ve daha sonra ithal ara girdi bağımlılık oranları hesaplanmıştır.

Şekil 1: İhracat Katma Değerinin GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: OECD Girdi-Çıkıtı tablolarından yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 1’de MENA ekonomilerinde 2005-2015 yılları arasında yapılan toplam ihracattan elde edilen katma değerin GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Şekilde 1’de de görüldüğü üzere elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, 2014 yılına kadar ihracat katma değerinin en yüksek olduğu ülke Suudi Arabistan’dır. Ancak Suudi Arabistan’da 2011 yılından sonra ihracat katma değerinin sürekli düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Suudi Arabistan’dan sonra ihracat katma değeri yüksek olan Tunus ekonomisidir. Tunus ekonomisinde ihracat katma değerinin ekonomiye katkısının dönem boyunca aynı seviyede kaldığı söylenebilir. Fas ve İsrail ekonomilerinde ise ihracat katma değerinin ekonomiye katkısının dönem boyunca benzer bir eğilim gösterdiği görülmektedir. Dönem boyunca ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payı ortalama olarak sırasıyla şu şekildedir: İsrail %24, Suudi Arabistan %50, Tunus %30 ve Fas %24. Bu ekonomiler arasında ihracat katma değer bağlamında en yüksek düşüş Suudi Arabistan ekonomisinde görülmüştür. Dönem başında ihracat katma değeri %54 iken, dönem sonunda %31’e düşmüştür. Benzer şekilde bu ülkeler arasında 2008-2009 küresel finansal krizinden en fazla etkilenen ülkenin Suudi Arabistan olduğu görülmektedir.

Tablo 2, MENA ekonomilerinde ihracat katma değerinin sektörel dağılımını göstermektedir. Tablo 2’de her ülke için ihracat katma değerinin sektörel dağılımında en fazla katma değer yaratan ilk on sektör yer almaktadır.

Tablo 2: İhracat Katma Değerinin Sektörel Dağılımı²

Ülke	Sıralama	Sektör	2005	Sektör	2008	Sektör	2009	Sektör	2010	Sektör	2014	Sektör	2015
İsrail	1	69T82	4.170	45T47	3.747	69T82	3.827	69T82	3.822	69T82	4.648	69T82	4.592
	2	45T47	3.807	69T82	3.048	45T47	3.512	45T47	3.528	45T47	3.411	45T47	3.358
	3	26	2.725	20T21	2.672	26	2.731	20T21	2.596	62T63	2.845	62T63	3.037
	4	20T21	2.507	26	2.595	20T21	2.532	26	2.588	26	2.653	26	2.933
	5	49T53	1.894	62T63	1.925	62T63	1.609	62T63	1.871	49T53	1.180	49T53	1.331
	6	62T63	1.755	49T53	1.735	49T53	1.177	49T53	1.442	20T21	1.029	20T21	0.916
	7	64T66	0.969	64T66	1.006	64T66	0.873	64T66	0.849	25	0.735	25	0.715
	8	01T03	0.781	25	0.886	01T03	0.716	25	0.731	64T66	0.617	64T66	0.602
	9	25	0.748	68	0.589	25	0.716	01T03	0.641	68	0.546	68	0.567
	10	28	0.618	01T03	0.572	68	0.584	68	0.557	31T33	0.490	31T33	0.474
Suudi Arabistan	1	05T06	45.274	05T06	53.184	05T06	37.154	05T06	38.937	05T06	37.421	05T06	22.978
	2	19	2.732	19	1.777	19	2.075	19	2.135	20T21	2.188	20T21	2.243
	3	45T47	1.132	20T21	1.034	20T21	1.169	20T21	1.633	45T47	1.369	45T47	1.496
	4	64T66	0.780	45T47	0.967	45T47	1.099	45T47	1.255	19	1.216	19	1.188
	5	20T21	0.671	64T66	0.675	64T66	0.837	64T66	0.715	64T66	0.484	64T66	0.635
	6	49T53	0.413	49T53	0.365	49T53	0.495	49T53	0.487	49T53	0.469	49T53	0.527
	7	55T56	0.380	55T56	0.235	55T56	0.309	55T56	0.286	55T56	0.234	55T56	0.310
	8	69T82	0.368	61	0.229	61	0.262	61	0.285	61	0.218	61	0.283
	9	61	0.299	69T82	0.135	010T12	0.147	010T12	0.201	010T12	0.157	010T12	0.222
	10	68	0.289	01T03	0.110	69T82	0.141	01T03	0.165	24	0.155	24	0.197

Tablo 2'nin Devamı

Tunus	1	28	3.909	28	4.618	28	4.213	28	4.363	49T53	3.145	45T47	3.096
	2	49T53	3.657	19	4.295	19	3.305	19	3.919	05T06	3.026	13T15	3.021
	3	19	3.377	25	3.049	49T53	2.945	25	3.024	013T15	2.932	49T53	2.811
	4	25	2.951	49T53	3.044	25	2.931	49T53	2.954	45T47	2.905	01T03	2.339
	5	84	2.431	84	2.607	84	2.306	84	2.338	01T03	1.892	05T06	1.856
	6	05T06	1.983	05T06	2.287	05T06	1.926	05T06	1.901	27	1.450	27	1.619
	7	17T18	1.659	68	1.618	68	1.369	68	1.424	86T88	1.404	010T12	1.518
	8	68	1.479	17T18	1.146	17T18	1.181	17T18	1.140	26	1.027	86T88	1.295
	9	20T21	1.280	20T21	0.887	20T21	0.783	86T88	0.713	20T21	1.019	26	1.095
	10	07T08	0.784	61	0.820	86T88	0.702	07T08	0.661	010T12	0.938	29	0.888
Fas	1	45T47	3.337	49T53	3.088	49T53	3.070	49T53	2.913	49T53	2.967	49T53	2.972
	2	49T53	3.007	45T47	3.009	45T47	2.526	45T47	2.680	45T47	2.712	01T03	2.921
	3	01T03	2.811	01T03	2.704	69T82	2.505	69T82	2.514	01T03	2.690	45T47	2.702
	4	69T82	2.498	69T82	2.469	01T03	2.337	01T03	2.480	013T15	1.780	69T82	1.743
	5	013T15	2.286	07T08	2.304	013T15	1.741	013T15	1.843	69T82	1.600	13T15	1.713
	6	20T21	1.222	013T15	1.861	20T21	1.117	20T21	1.597	20T21	1.598	20T21	1.606
	7	010T12	1.112	20T21	1.587	010T12	1.067	07T08	1.564	07T08	1.421	07T08	1.419
	8	07T08	1.082	64T66	1.042	64T66	1.021	010T12	1.145	010T12	1.206	010T12	1.265
	9	64T66	0.918	010T12	1.031	07T08	0.975	64T66	1.028	27	1.065	27	1.058
	10	61	0.697	27	0.842	61	0.915	61	0.928	61	0.953	61	0.874

Kaynak: OECD Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

2 Tabloda yer alan sektör kodlarının tanımları Ek Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2'ye göre, İsrail ekonomisinde ihracattan elde edilen katma değer içindeki en yüksek pay, diğer iş sektörü hizmetleri (69T82) alt sektörüne aittir. Bu sektör genel olarak, mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler ve idari ve destek hizmetleri faaliyetlerini kapsamaktadır. 2015 yılı itibarıyla ihracattan elde edilen katma değerın sektörel dağılımından en yüksek olduğu ilk beş sektör şu şekildedir; diğer iş sektörü hizmetleri (69T82), toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı (45T47), bilgi teknolojileri ve diğer enformasyon hizmetleri (62T63), bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri (26), nakliye ve depolama (49T53).

Suudi Arabistan ekonomisinde 2015 yılında ihracattan elde edilen katma değer içindeki en yüksek pay, madencilik ve enerji üreten ürünlerin çıkarılması (05T06) alt sektörüne aittir. Bu ekonomide yapılan ihracatta en yüksek katma değer üreten ilk beş sektör; madencilik ve enerji üreten ürünlerin çıkarılması (05T06), kimyasallar ve eczacılık ürünleri (20T21), toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı (45T47), kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri (19), finans ve sigorta faaliyetleri (64T66) alt sektörleridir. Tunus ekonomisinde ilk beş sektör; toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı (45T47), tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler (13T15), nakliye ve depolama (49T53), tarım, ormancılık ve balıkçılık (01T03), madencilik ve enerji üreten ürünlerin çıkarılması (05T06) şeklindedir. Son olarak Fas ekonomisinde ilk beş sektör; nakliye ve depolama (49T53), tarım, ormancılık ve balıkçılık (01T03), toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıtların ve motosikletlerin onarımı (45T47), diğer iş sektörü hizmetleri (69T82), tekstil, giyim eşyası, deri ve ilgili ürünler (13T15) şeklindedir.

Tablo 3 ise sektörel üretimde yapılan ihracattın o sektörde ne kadar katma değer yarattığını göstermektedir. Tablo 3'te de benzer şekilde ilk on sektöre yer verilmiştir. Buna göre, 2015 yılında sektörel üretim sonucunda yapılan ihracattan elde edilen katma değerın en yüksek olduğu sektörler sırasıyla şu şekildedir: İsrail ekonomisinde

bilgisayar, elektronik ve optik ürünleri (26) sektöründe yapılan üretimden elde edilen katma değer içindeki ihracat payı yaklaşık %81'dir. Bu sektörden elde edilen katma değerın %19'u yurt içi nihai talep tarafından yaratılmaktadır. Suudi Arabistan ekonomisinde, madencilik ve enerji üreten ürünlerin çıkarılması (05To6) sektöründe yapılan üretimde elde edilen katma değer içindeki ihracat payı yaklaşık %88'dir. Bu sektörden elde edilen katma değerın %12'si yurt içi nihai talep tarafından yaratılmaktadır. Tunus ekonomisinde, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat (27) sektöründe yapılan üretimden elde edilen katma değer içindeki ihracat payı yaklaşık %90'dır. Bu sektörden elde edilen katma değerın %10'u yurt içi nihai talep tarafından yaratılmaktadır. Fas ekonomisinde ise, başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat (27) sektöründe yapılan üretimde elde edilen katma değer içindeki ihracat payı yaklaşık %93'tür. Bu sektörden elde edilen katma değerın %7'si yurt içi nihai talep tarafından yaratılmaktadır.

Tablo 3: Sektörel Üretimde İhracattan Elde Edilen Katma Değer

	Sektör	2005	Sektör	2008	Sektör	2009	Sektör	2010	Sektör	2014	Sektör	2015	
İsrail	1	07T08	87.60	07T08	89.67	07T08	88.76	07T08	88.60	20T21	82.75	26	80.87
	2	22	86.36	20T21	84.92	26	85.53	20T21	83.91	26	75.19	20T21	77.28
	3	20T21	83.99	26	79.34	20T21	84.66	26	81.20	07T08	74.30	07T08	72.52
	4	26	83.16	22	76.89	27	71.66	27	72.08	22	69.13	22	68.50
	5	27	68.83	27	72.38	22	67.39	29	66.86	27	67.27	27	66.24
	6	013T15	67.10	25	70.41	29	67.25	24	65.79	25	63.44	25	62.91
	7	24	62.46	24	65.32	25	58.32	22	65.52	24	56.37	31T33	53.14
	8	25	59.34	31T33	56.31	24	57.59	25	59.63	31T33	53.95	24	52.64
	9	28	58.93	013T15	53.40	31T33	55.57	31T33	55.32	29	50.18	013T15	50.89
	10	31T33	57.67	28	52.26	013T15	49.17	013T15	47.17	62T63	48.87	29	49.52
Suudi Arabistan	1	05T06	95.11	05T06	96.40	05T06	94.64	05T06	93.67	05T06	89.75	05T06	87.93
	2	19	88.59	19	80.40	19	73.82	19	67.13	20T21	78.05	20T21	65.34
	3	20T21	85.04	20T21	66.04	20T21	57.42	20T21	63.41	30	53.43	30	52.78
	4	09	84.88	09	46.29	30	50.03	09	33.91	19	50.38	19	47.54
	5	24	39.61	24	36.27	09	36.56	49T53	28.75	24	34.76	24	35.97
	6	49T53	36.51	49T53	29.15	49T53	27.64	24	24.78	22	25.22	55T56	25.82
	7	22	33.87	22	23.79	22	26.74	22	24.48	49T53	25.08	22	23.81
	8	55T56	32.55	64T66	23.06	24	23.65	17T18	22.10	07T08	21.63	49T53	23.63
	9	07T08	28.83	07T08	21.70	28	23.26	64T66	19.68	55T56	21.00	07T08	23.27
	10	64T66	25.37	45T47	19.84	64T66	20.56	45T47	18.89	45T47	17.82	64T66	18.06
Tunus	1	05T06	92.28	05T06	91.88	25	83.84	05T06	88.03	27	87.51	27	89.62
	2	27	87.88	27	85.04	27	83.79	27	84.46	22	80.31	22	79.55
	3	22	79.79	25	84.12	05T06	83.25	25	82.89	05T06	75.60	25	67.17
	4	09	74.62	24	83.44	22	74.73	24	77.22	25	71.44	26	67.01
	5	20T21	73.78	09	78.62	20T21	71.92	22	75.76	20T21	69.28	24	62.81
	6	24	66.17	22	77.74	24	70.10	09	73.94	24	68.44	013T15	58.27
	7	013T15	64.20	20T21	76.42	09	68.28	20T21	73.28	26	62.43	20T21	57.97
	8	25	62.06	30	66.05	013T15	61.18	013T15	63.25	013T15	60.27	28	55.68
	9	49T53	58.79	013T15	65.83	49T53	55.90	49T53	57.83	09	57.98	29	54.97
	10	17T18	52.68	07T08	61.81	30	54.60	26	53.80	29	53.51	05T06	53.40
Fas	1	26	87.34	27	75.49	013T15	68.49	27	82.22	27	93.23	27	92.55
	2	013T15	80.52	49T53	73.53	49T53	68.31	013T15	73.40	29	79.88	29	79.65
	3	49T53	72.19	013T15	72.73	27	62.60	49T53	67.99	013T15	71.69	013T15	68.84
	4	27	67.69	07T08	70.61	26	60.66	20T21	65.58	49T53	70.54	49T53	68.13
	5	20T21	63.03	20T21	68.58	20T21	54.94	26	63.67	20T21	64.77	20T21	64.50
	6	24	47.80	26	58.38	69T82	48.07	07T08	51.80	26	55.24	22	53.02
	7	69T82	47.25	24	50.83	24	42.69	69T82	49.43	07T08	49.12	26	52.62
	8	07T08	47.24	69T82	47.95	30	38.23	24	46.77	24	48.26	07T08	52.10
	9	22	43.98	09	39.88	07T08	37.97	30	42.21	62T63	48.09	62T63	50.60
	10	17T18	40.75	22	37.17	61	35.21	22	41.94	22	45.03	24	46.82

Kaynak: OECD Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 4, sektörel üretimde ithal ara girdi bağımlılık oranlarını göstermektedir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, İsrail

ekonomisinde genel olarak imalat sanayisinde ithal ara girdi bağımlılığının yüksek olduğu görülmektedir. 2005 yılında ana metal sanayisi (24) sektöründe ithal ara girdi bağımlılığı 0.5137'dir. 2015 yılına gelindiğinde ithal ara girdi bağımlılığının yüksek olduğu sektör ise yine imalat sanayi alt sektörü olan kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri (19) sektörüdür. Suudi Arabistan ekonomisinde de benzer şekilde ithal ara girdi bağımlılığı en yüksek olan sektörler imalat sanayi alt sektörleridir. 2005 yılında ithalat bağımlılığı en yüksek olan sektör, diğer ulaşım araçları imalatı (30) alt sektörüdür. Bu sektörün 2005 yılında ithalat bağımlılığı 0.4832'dir. 2015 yılında ise ithalat bağımlılığı en yüksek olan sektör, elektrikli teçhizat imalatı (27) alt sektörüdür.

Tunus ekonomisinde ise bütün yıllar boyunca ithal ara girdi bağımlılığı en yüksek olan sektör elektrikli araçlar teçhizatı (27) alt sektörüdür. Fas ekonomisinde ise 2015 yılı hariç bütün yıllarda ithal ara girdi bağımlılığı en yüksek olan sektör, kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri (19) sektörüdür. 2015 yılında ise kauçuk ve plastik ürünleri imalatı (22) sektörüdür. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, analize dâhil edilen bütün ekonomilerde genel olarak imalat sanayisinde ithal ara girdi bağımlılığının yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Sektörel Üretimin İthalat Bağımlılığı

	Sektör	2005	Sektör	2008	Sektör	2009	Sektör	2010	Sektör	2014	Sektör	2015	
İsrail	1	24	0.5137	24	0.5120	19	0.4428	24	0.4677	19	0.4490	19	0.3850
	2	23	0.4571	19	0.5038	24	0.4395	19	0.4599	24	0.3889	24	0.3573
	3	19	0.4469	29	0.4428	29	0.4235	29	0.4356	23	0.3825	27	0.3448
	4	27	0.4414	23	0.4201	27	0.3866	23	0.3889	20121	0.3764	23	0.3439
	5	29	0.4411	27	0.4144	23	0.3647	27	0.3842	29	0.3670	20121	0.3433
	6	16	0.3994	16	0.4011	16	0.3533	16	0.3650	27	0.3550	29	0.3427
	7	22	0.3854	22	0.3803	22	0.3359	22	0.3429	28	0.3044	28	0.2927
	8	28	0.3639	28	0.3627	28	0.3132	28	0.3196	22	0.3043	22	0.2858
	9	013115	0.3575	31133	0.3333	26	0.3112	013115	0.3056	013115	0.2682	013115	0.2606
	10	26	0.3551	013115	0.3293	013115	0.3043	31133	0.3047	16	0.2581	49153	0.2555
Suudi Arabistan	1	30	0.4832	30	0.5792	24	0.4797	27	0.3780	27	0.4241	27	0.3959
	2	22	0.4429	24	0.5592	30	0.4728	24	0.3709	30	0.3808	30	0.3547
	3	24	0.4356	25	0.4737	25	0.3566	30	0.3447	28	0.3693	26	0.3431
	4	25	0.4178	29	0.4528	29	0.3423	28	0.3439	26	0.3684	28	0.3411
	5	16	0.3474	31133	0.4261	31133	0.3331	26	0.3345	25	0.3643	24	0.3195
	6	29	0.3379	22	0.3649	22	0.3126	25	0.3245	24	0.3513	25	0.3164
	7	31133	0.3319	013115	0.3646	013115	0.3001	31133	0.3214	31133	0.3314	31133	0.3084
	8	013115	0.3259	41143	0.3590	41143	0.2842	29	0.2884	29	0.3270	29	0.2878
	9	23	0.2868	16	0.3524	69182	0.2797	41143	0.2696	013115	0.2720	69182	0.2487
	10	17118	0.2666	28	0.3403	16	0.2758	69182	0.2635	41143	0.2466	013115	0.2339

Tablo 4'ün devamı

Tunus	1	27	0.4166	27	0.4959	27	0.4533	27	0.4933	27	0.4951	27	0.4715
	2	24	0.3745	24	0.4551	24	0.3879	24	0.4108	19	0.4213	22	0.3836
	3	19	0.3707	25	0.4090	29	0.3656	29	0.3859	22	0.3992	29	0.3769
	4	22	0.3600	19	0.4036	28	0.3524	25	0.3758	29	0.3979	24	0.3746
	5	29	0.3576	29	0.3994	25	0.3510	26	0.3741	24	0.3874	26	0.3574
	6	25	0.3410	28	0.3914	26	0.3490	28	0.3735	20T21	0.3727	28	0.3473
	7	28	0.3357	20T21	0.3775	22	0.3479	22	0.3629	28	0.3678	25	0.3419
	8	26	0.3330	013T15	0.3753	013T15	0.3242	30	0.3555	26	0.3639	20T21	0.3238
	9	013T15	0.3315	22	0.3729	30	0.3188	013T15	0.3512	25	0.3544	30	0.3230
	10	20T21	0.3165	30	0.3626	20T21	0.3130	20T21	0.3333	30	0.3450	013T15	0.3126
Fas	1	19	0.6772	19	0.6302	19	0.5630	19	0.5623	19	0.5638	22	0.5003
	2	26	0.4333	22	0.4766	22	0.4210	22	0.4821	22	0.5179	19	0.4390
	3	22	0.4164	26	0.4696	26	0.4000	26	0.4253	26	0.4413	27	0.4207
	4	27	0.3722	28	0.4357	013T15	0.3576	29	0.3816	29	0.4282	26	0.4157
	5	013T15	0.3696	29	0.4285	29	0.3568	013T15	0.3704	27	0.4060	29	0.4037
	6	29	0.3361	013T15	0.4077	27	0.3393	27	0.3491	013T15	0.4006	013T15	0.3897
	7	20T21	0.3233	27	0.3678	28	0.3265	20T21	0.3205	28	0.3549	28	0.3479
	8	25	0.3094	20T21	0.3636	20T21	0.3036	28	0.3172	20T21	0.3347	20T21	0.3359
	9	35T39	0.3044	25	0.3576	30	0.2874	30	0.2854	30	0.2996	30	0.3051
	10	28	0.3038	30	0.3251	31T33	0.2721	31T33	0.2742	25	0.2987	31T33	0.3016

Kaynak: OECD Girdi-Çıktı tablolarından yararlanılarak yazar tarafından hesaplanmıştır.

Sonuç

Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında yer alan ve bu anlamda stratejik bir öneme sahip olan MENA ekonomilerine yönelik yapılan bu çalışmada, ihracatın ekonominin önemli bir dinamiği olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Buna göre girdi-çıktı modelleri kullanılarak 2005-2015 yılları için yapılan analizde ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payı %25-50 arasında değişkenlik göstermektedir. Dönem boyunca ihracat katma değerinin GSYİH içindeki ortalama payı sırasıyla Suudi Arabistan'da %50, Tunus'ta %30, İsrail ve Fas'ta %24 olarak hesaplanmıştır. Ancak genel olarak, ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payı özellikle Suudi Arabistan ekonomisi başta olmak üzere bu dört ekonomide azalma eğiliminde olmuştur. Sektörel bazda yapılan analizde, sektörel ihracat katma değerinin ekonomiye katkısı ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Buna göre, Suudi Arabistan'da kok kömür, linyit,

ham petrol ve doğal gaz çıkarımı sektöründe yapılan ihracattan elde edilen katma değerin GSYİH içindeki payı %23 olarak hesaplanmıştır. Bu anlamda, bu sektörde yapılan ihracat katma değeri ekonominin ¼'ünü oluşturmaktadır. Geri kalan sektörlerde ihracat katma değerinin GSYİH içindeki payı genellikle %1 ve altındadır. İsrail ekonomisinde hizmet sektöründe ihracat katma değerinin daha yüksek olduğu görölmüştür. Bu bağlamda ihracat katma değerini en yüksek olan alt sektörler diğer iş sektörü hizmetleri (mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler, idari ve destek hizmetleri faaliyetleri) ve toptan perakende ticaret; motorlu taşıtların onarımı sektörleridir. Fas ve Tunus ekonomilerinde ise ihracat katma değerinin yüksek olduğu sektörler ulaştırma ve depolama faaliyetleri ile toptan perakende ticaret; motorlu taşıtların onarımı sektörleridir. Ayrıca Fas ve Tunus ekonomilerinde tarım sektöründe ihracat katma değerinin yüksek olduğu görölmüştür.

Analiz soncunda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Suudi Arabistan'da madencilik; İsrail'de bilim, teknik ve yönetim gibi hizmet sektörlerinde; Fas ve Tunus ekonomilerinde ise lojistik gibi hizmet sektörlerinde ve tarım sektörlerinde ihracat katma değerinin yüksek olduğu görölmüştür. İthal ara girdi bağımlılığı için yapılan analizde, analize dâhil edilen bütün ölkelerde sektörel üretimde ithal ara girdi bağımlılığı en yüksek olan ilk beş sektörün genel olarak imalat sanayi alt sektörleri olduğuna yönelik bulgular elde edilmiştir. Bu anlamda bu ölkelerde genellikle sermaye ve teknolojik yoğun sektörlerde ithalat bağımlılığının yüksek olduğu ileri sürülebilir.

Kaynakça

- Akyüz, Y. (2011). Export Dependence and Sustainability of Growth in China. *China & World Economy*, 19(1), 1-23.
- Ambroziak, L. (2016). Polish Foreign Trade: An Analysing Using Value Added Statistics. *International Business and Global Economy*, 35(1), 265-278.
- Aydoğuş, O. (2015). *Girdi-çıktı Modellerine Giriş*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Bravo, A. C., & Alvarez, T. M. (2012). The Import Content of The Industrial Sectors in Spain. *Economic Bulletin*, 81, 81-92.
- Duman, A., & Özgüzer, G. E. (2013). An Input-Output Analysis of Rising Imports in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(84), 39-54.
- Felipe, J., & Joseph Lim. (2005). Export or Deomestic-Led Frowth in Asia? *ERD Working Paper No: 69*. Manila, Philippines: Asian Development Bank.
- Foster, N., Stehrer, R., & Vries, G. d. (2011). Tarde in Value Added and Factors: A Comprehensive Approach. *Economic Studies*. Austri/Netherlands: The Vienna Institute for International/University of Groningen.
- Goldar, B., Das, D. K., Sengupta, S., & Das, P. C. (2017). Domestic Value Addition and Foreign Content: An Analysis of India's Exports from 1995-2011. *Working Paper No.332*. India: Indian Council For Research on International Economic Relations.
- Haider, A. (2018). The Multiplier Effects of Manufactuirng Consupmtion. *Department of Policy, Research and Statistics Working Paper 10/2018*. Vienna: United Nations Industrial development Organization (UNIDO).

- Johnson, R. C. (2014). Five Facts About Value- Added Exports and Implications For Macroeconomics and Trade Research . *Journal of Economic Perspective* , 28(2), 119-142.
- Khatib, H. (2014). Oil and Natural Gas Prospects: Middle East and North Africa. *Energy Policy*, 64, 71-77.
- Leontief, W. (1986). *Input-Output Economics* (2 b.). Oxford: Oxford University Press.
- Los, B., Timmer, M. P., & Vries, G. J. (2015). How Important are Exports for Job Growth in China? A Demand Side Analysis. *Journal of Comparative Economics*, 43, 19-32.
- Marconi, N., Reis, C. f., & Araujo, E. C. (2016). Manufacturing and Economic Development: The Actually of Kaldor's First and Second Laws. *Structural Change and Economic Dynamics*, 37, 75-89.
- Miller, R. E., & Blair, P. D. (2009). *Input-Output Analysis Foundation and Extensions* (2 b.). United Kingdom: Cambridge University Press.
- OECD. (2018). OECD. Input-Output Tables (IOTs): <https://www.oecd.org/sti/ind/input-outputtables.htm>
adresinden alındı
- Prema-Athukorala, & Patunru, A. A. (2019). Domestic Value Added, Exports, and Employment: An Input-Output analysis of Indonesian Manufacturing. *ERIA Discussion Paper Series No.292*. Indonesia: ERIA.
- Reis, H., & Rau, A. (2009). An Input-Output Analysis: Linkages Versus Leakages. *International Economic Journal*, 23(4), 527-544.

- Rohman, I. K. (2012). The Globalization and Stagnation of The ICT Sectors in European Countries: An Input-Output Analysis. *Telecommunications Policy*, 37, 387-399.
- Thirlwall, A. P. (1983). *Growth and Development with Special Reference to Developing Economies*. London: Macmillan Education Ltd.
- Timmer, M. P., Detzenbacher, E., Los, B., Stehrer, R., & Vries, G. J. (2015). An Illustrated User Guide to the World Input-Output Database: the Case of Global Automotive Production. *Review of International Economics*, 23(3), 575-605.
- Vrh, N. (2017). The Convergence in Domestic Value Added of Exports in the EU. *Post-Communist Economies*, 29(3), 405-430.
- Wong, H.-T. (2008). Exports and Domestic Demand: Some Empirical Evidence in Asean-5. *Labuan Bulletin of International Business & Finance*, 6, 39-55.
- Xikang, C., Chen, L. K., Lau, L. J., Sung, Y.-W., Zhu, K., Yang, c., Duan, Y. (2012). Domestic Value Added and Employment Generated by Chinese Exports: A Quantitive Estimation. *China Economic Review*, 23, 850-864.

Ek Tablo 1: Sektör Kodları ve Tanımları

Sektör Kodları	Sektör Tanımı
01T03	Tarım, ormancılık ve balıkçılık
05T06	Kömür, linyit, ham petrol ve doğalgaz çıkarımı
07T08	Metal cevheri, diğer madencilik ve taş ocakçılığı
09	Madenciliği destekleyici hizmet faaliyetleri
10T12	Gıda ürünleri, içecek ve tütün ürünlerin imalatı
13T15	Tekstil ürünleri, giyim eşyalarının, deri ve ilgili ürünlerin imalatı
16	Ahşap, ağaç ve mantar ürünlerin imalatı (mobilya hariç)
17T18	Kâğıt ve baskı ürünleri imalatı
19	Kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünlerin imalatı
20T21	Kimyasal ve eczacılık ürünlerin imalatı
22	Kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı
23	Diğer metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı
24	Ana metal sanayi
25	Makine ve teçhizat hariç, fabrikasyon metal ürünlerin imalatı
26	Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı
27	Elektrikli teçhizat imalatı
28	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı
29	Motorlu kara taşıtı, treyler (römork) ve yarı treyler (yarı römork) imalatı
30	Diğer ulaşım araçlarının imalatı
31T33	Diğer imalat; makine ve teçhizatın onarımı ve montajı
35T39	Elektrik, gaz, su temini, kanalizasyon, atık ve iyileştirme hizmetleri
41T43	İnşaat
45T47	Toptan ve perakende ticaret; motorlu taşıtların onarımı

49T53	Ulaştırma ve depolama faaliyetleri
55T56	Konaklama ve yemek hizmetleri
58T60	Yayıncılık, görsel-işitsel ve yayıncılık faaliyetleri
61	Telekomünikasyon
62T63	Bilgi teknolojileri ve diğer bilgi hizmet faaliyetleri
64T66	Finans ve sigorta faaliyetleri
68	Gayrimenkul faaliyetleri
69T82	Diğer iş sektörü hizmetleri
84	Kamu yönetimi ve savunma; zorunlu sosyal güvenlik
85	Eğitim
86T88	İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri
90T96	Sanat, eğlence, rekreasyon ve diğer hizmet faaliyetleri
97T98	Hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri; hane halkları tarafından kendi kullarımlarına yönelik olarak ayırım yapılmamış mal ve üretim faaliyetleri

Kaynak:

https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=IOTSI4_2018.

AYINTAB'DA BİR CAMİ KİLİSE: SURP ASDVADZADZİN KİLİSESİ (KURTULUŞ CAMİ)

Dr. Enver DEMİR

MEB Öğretmen

demirenver74@gmail.com

orcid.org/0000-0003-4290-0157

doi: 10.31834/ortadoguvegoc.881629

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Şubat / 16 February 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25 April / 25 April 2021

Yayın Tarihi / Published: Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Demir, E. (2021). Ayıntab'da Bir Cami Kilise: Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Kurtuluş Cami). *Ortadoğu ve Göç*, 11(1). ss. 111-132

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved

Öz

İslami hukuk kurallarının uygulandığı Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan gayrimüslim cemaatler, inanç ve kültürlerini yüzyıllarca koruma imkânı bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı bu inanç hürriyeti sayesinde Hristiyan Ermeni topluluklar Ayıntab'da, nüfusları oranında kilise inşa ettirmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılda ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ardından gayrimüslim tebaaya ait dini ve sosyal yapıların sayılarında ciddi bir artış görülmüştür. Bu bağlamda çalışmada, tarih boyunca ülke sınırları içerisindeki gayrimüslimlerle yoğun ilişkilerin yaşandığı bir kent olan Ayıntab'da inşa edilen Surp Asdvadzadzin (Saint Mary) Kilisesi hakkında bilgi verilecektir. Ayıntab'ın Tepebaşı Mahallesi'nde inşa edilmiş olan kilise, cemaati kalmaması nedeniyle bir müddet hapisaneyeye, sonrasında ise camiye çevrilmiş olup günümüzde Kurtuluş Cami olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda kent tarihi çalışmaları için vazgeçilmez bir ağırlığı olan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve vilayet salnamelerinin yanı sıra Ermenice ve İngilizce yazılmış eserler ve kilisede tespit edebildiğimiz yazıtlardan yola çıkarak kilisenin tarihi ve mimarisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Ayıntab, Ermeni, Surp Asdvadzadzin Kilisesi, Kurtuluş Cami, Çan.

A CHURCH-MOSQUE IN AYINTAB: SURP ASDVADZADZİN CHURCH (KURTULUŞ MOSQUE)

Abstract

Non-Muslim communities living under the rule of Ottoman Empire, where the Islamic rules of law were enforced, had preserved their own faith and culture for centuries. Thanks to this freedom of belief granted to non-Muslims by the Ottoman Empire, Christian Armenian communities built churches in Ayıntab in proportion to their population. Especially after the declaration of Edict of Gülhane and

Imperial Edict of Reform in 19th century, there was a considerable amount of increase in the number of religious and social structures belonging to the non-Muslim subjects. In this study, information will be given about the Surp Asdvadzadzin (Saint Mary) Church built in Ayıntab, where intense relations with non-Muslims within the borders of the country have been experienced throughout history. The church, which was built in the Tepebaşı Neighborhood of Ayıntab and turned into a prison for a while and then a mosque due to the lack of Armenian congregation. Surp Asdvadzadzin (Saint Mary) Church still continues to exist as the Kurtuluş Mosque today. In this context, we will try to present the history and architecture of the church in the light of Prime Ministry Ottoman Archives and Provincial Annuals, which are indispensable for urban history studies, along with works that are written in Armenian and English and the inscriptions that were detected in the church.

Keywords: History, Ayıntab, Ermenian, Surp Asdvadzadzin Church, Kurtuluş Mosque, Bell.

Giriş

Millet sistemine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum, Ermeni ve Yahudi milleti olmak üzere üç millet bulunuyordu ve her millet dini önderleri aracılığıyla Patrikhane'ye bağlı idi. (Kerimoğlu, 2007, s. 5)

Patrikhanelerin bir uzantısı niteliğinde olan, halk meclisi, birlik, kurum, sakrament¹, elçi ve hizmetkâr gibi farklı boyutları bulunan “jilise” kavramı, geçmişten günümüze kadar “İsa'ya inanan, kendilerini ona ve onun yoluna adayan ve İsa'yı kadın-erkek bütün herkes için bir umut olarak düşünen topluluk” şeklinde tanımlanmıştır. Bu yönüyle kilise, kutsal bir mekân olmasının yanı sıra evrensel Hristiyan toplumunu ifade etmek için de kullanılmıştır

¹ Latince'de “and, yemin, bağ” anlamlarına gelen sakrament kavramı, “dinî âyin” olarak da adlandırılmaktadır. Kutsama, dua etme ve ölümlle ilgili törenler, önemli sakramentlerdir (Aydın,1998, s. 349).

(Eşmeli, 2017, s. 101). Öte yandan Allah'a yönelme ve tapınma duygularının bir tezahürü olarak inşa edilen bu mabetler, saygı gösterilmesi gereken dini eserler arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nin başlangıçtan itibaren gayrimüslimlerin ibadet ve ayin hürriyetlerine büyük bir önem verilmiş, bütün gayrimüslim unsurlara, dini ibadet ve ayin yapma serbesliği tanınmıştır. Statüleri fermanlarla belirlenen gayrimüslim mabetleri dokunulmazlığa sahip olmuştur. Devlet, gayrimüslim toplulukların kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerlerinin iç teşkilatına ve idaresine müdahale etmemiş, buraların idaresini cemaatlere bırakmıştır. (Güler, 1998, s. 159).

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda değişen dünya düzeni ile birlikte İmparatorluğun, bünyesinde barındırdığı gayrimüslim vatandaşlara tanımış olduğu yeni haklarla, ekonomik açıdan da güçlenen gayrimüslimler, bu süreçte Anadolu'nun hemen her yerinde inşa ettikleri çok sayıda dini yapılarla kentin mimari çeşitliliğe katkı sağlamışlardır. (Pekak, 2009, s. 171).

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Ayıntab'da da durum farklı olmamıştır. Nitekim İmparatorluğa bağlı olarak Ayıntab sınırları dâhilinde yaşamakta olan Ermeniler tarafından, bölgede çok sayıda manastır ve kilise inşa edilmiş olup XIX. Yüzyılın ortalarında üç olan kilise sayısı XX. Yüzyılın başında sekize çıkmıştır (Salname-i Vilayet-i Halep, 1284 (1867-68), s. 136; Salname-i Vilayet-i Halep, 1326 (1908-09), s. 236).

Gayrimüslimlerin Ayıntab'daki imar faaliyetleri, özellikle dini mimariye ilişkin inşa etmiş oldukları kilise, manastır gibi eserler yeterince araştırılmamıştır. Günümüzde amacı dışında kullanılan bu gayrimüslim mabetlerinden birkaçı restore edilerek kültür merkezine dönüştürülmüştür. Bu bakımdan çalışmada bu dini yapılardan olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin tarihi, inşa süreci, dönüştürülme aşaması, kilisenin çanı ve yazıtları hakkında bilgi verilmiştir.

Saint Mary (Surp Asdvadzadzin) Kilisesi

Çalışma konumuzu oluşturan ve bir Ermeni Apostolik Kilisesi olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi (Kurtuluş Cami) Gaziantep ili Şahinbey ilçesi Tepebaşı Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Kilise, Türkiye’de bulunan en büyük kiliselerdendir.

XVIII. Yüzyılın ortalarında kentin batı tarafına taşınan Ermeniler kilisenin şimdiki bulunduğu tepe etrafına yerleşerek tepenin güneyinde bir mağarayı kilise olarak kullanmaya başlamışlardır. Zamanla mağaranın batı yakasındaki kayaları aşağı doğru oyarak ve üç tane kalın sütun dikerek mağarayı büyütmüşler, sütunları kemerlerle birleştirerek oldukça büyük bir kiliseye sahip olmuşlardır. (Uçaner, 2020, s. 1)

Ayıntab’da ilk Ermeni Kilisesi olan Meryem Ana Kilisesi, Bali isimli bir Ermeni tarafından inşa edilmiştir. Rivayete göre; Bali isimli Ermeni, İran’dan hac için Jerusalem (Kudüs)’a giderken Antep’e uğradığı sırada Antep’te Ermeni kilisesi olmadığını ve mağaraya benzer bir yerin kilise olarak kullanıldığını görünce Kudüs’e gitmekten (hac yolculuğundan) vazgeçerek burada bir kilise yaptırmaya karar vermiştir. Ayıntab Ermenilerinin desteği ve Osmanlı padişahının izni ile Ayıntab’da ilk kilise inşa edilmiştir (Güllü, 2010, s. 84-85). XVII. Yüzyıl Ayıntab Şer’iye Sicil kayıtlarında Meryem Ana Kilisesi’nin varlığından bahsedilmektedir. 1689 tarihli bu kayıta Ermeniler, kilisenin harabe, duvarlarının yıkık bir vaziyette olduğunu ifade ederek kilisenin aslına uygun olarak tamir edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yine tamir masraflarının Ermeni cemaatinden Kirkor adlı zimmi tarafından karşılanacağını beyan etmişlerdir. Mahkeme tarafından Mevlana Yusuf Efendi ve Mimarbaşı el hac Mehmed Efendi’nin bölgeye gönderilmesi ile Ermeni cemaatine tamir için gereken izin verilmiştir. Evâhiri Şevval 1100/16 Ağustos 1689 (A.Ş.S. 39, s. 50).

Saint Mary Kilisenin yıkılmış ve tahrip olmuş yerlerinin tamir edilmesine devlet tarafından izin verildiğine dair 10 Eylül 1695 tarihli kayıta ise, Anteb'in Osmanlı hâkimiyetine girdiğinden beri mabet olarak kullanılan mağara şeklindeki kilisenin damının çatırdadığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu belirtilmiştir. Kilisenin, eski ölçülerine sadık kalınarak yani orjinal yapısının dışında eklemeler yapılmayacağı ifade edilerek tamir edilmesi talebinde bulunulmuştur. Bunun üzerine gereken izin verilmiştir. İlgili kayıt şu şekildedir: *Ayıntab naibine hüküm ki: Ayıntab'da sakin ruhban ve sair ehl-i zimmet nasara taifesi meclis-i şera varub medine-i mezburede vaki feth-i hakaniden berü yedlerinde terk olunan kadimi kilise yerlü kayadan maktu mağara olub mürur-ı eyyam ile gürur-ı avam ile sakfı şakk ve harabe müşrif olmakla kibel-i şerden ... ehl-i vukuf kimesneler ve mimar ve bina ile üzerine varılıb şerle keşf ve ... olmakla mesağ-ı şeri olunduğı mertebe termimine mümanaat olunmamak babında izn-i hümayun ricasına iltimaslarıyla arz ve kenise-i merkumenin münhedim olan mahallinde vaz-ı kadimi tecavüz etmemek üzere tamir ve iade lazım ve meşrudur lakin ... mezbure tenbih-i ekid ile tenbih ve ehemmi ihtimam ile müttehim olunarak ... olmakla kilisa-yı merkumenin münhedim olan mahalline kata vaz-ı kadiminden ziyade bir nesne bina ihdas etmemek üzere imarına mümanaat olunmamak için Rumili kadı askeri olan Mevlana Yahya fezaile ilam itmekle Mevlana-yı müşarünileyhin ilamı mucebince mesağ-ı şeri olunduğı mertebe tamirine mümanaat olunmamak için yazılmıştır (BOA. A.DVNS. MHM: 114/272). Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti'nde Islahat Fermanı'nın ilanına kadar şer'î hukuk kurallarınca yeni bir kilise ve havra inşa etmek yasak olmakla birlikte var olan mabetlerin tamir edilmesi sultanın onayı ile mümkün kılınmıştı.*

1873 yılına gelindiğinde kilisede bir tamirata daha ihtiyaç duyulmuş ancak ilk kilisenin artık tamir olunamaz hale geldiği düşünülerek yerine yeni bir kilise inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. 5000 ailelik cemaat için büyük bir kilise planı oluşturulmuştur. Ermeni cemaatinin tek olacak bu kilisesinin inşası için halk dört bir kolla işe girişmiş ancak 1873 yılında başlanan kilisenin inşası 1875-1877 yılları arasında

meydana gelen salgın hastalık ve Türk-Rus savaşı nedeniyle bir müddet durmuştur. İlerleyen dönemlerde de parasızlıktan dolayı kesintiye uğrayan kilisenin inşası iç dekorasyonundan mahrum bir şekilde 1893² yılında tamamlanmıştır. Bu kilise, Türkiye’de bulunan en büyük kiliselerden biriydi. Onun parlayan altın kaplama haçı, kubbeyi taçlandırmıştı. Hatta bu haç Türk camilerinin en yüksek minaresinden de yüksekteydi. Bu şekliyle şehrin panoramasına hâkimdi. Kubbe, Antep Kilisesi’nin haç şeklinde olan gövdesinin dört köşesinin üzerine yerleştirilmiştir. Kilisenin gövdesinde demir kullanılmamıştır. Yapımına iş gücü hariç 10.000 Türk lirası yani yaklaşık 50.000 \$ harcanmıştır. Halk tarafından verilen iş gücü ise Amerikan standartlarında yaklaşık 300.000 \$ olarak hesaplanabilir. Bu şekli ile kilise o günün koşullarında yoksul Antep halkı için muazzam bir projeydi (Varjabedyan, 1953, s. 12)³.

Ermeniler ’in Antep’ten ayrıldığı tarihten itibaren bir süre cezaevi olarak kullanılan Saint Mary Kilisesi bir müddet sonra Kurtuluş Camii adıyla camiye çevrilmiştir. Günümüzde, restorasyonu tamamlanmış bir vaziyette halen ayakta olan cami (GKE, 2005, s. 124-125) ihtişamından bir şey kaybetmemiştir. Nitekim kilise olduğu dönemde katedral olarak da adlandırılmıştır.

1980’e kadar Adalet Bakanlığına bağlı bir cezaevi olarak kullanılmış olan kilise, camiye çevrilme aşamasında, çan kulesinin yarısı yıkılarak tek balkonlu bir minareye dönüştürülmüş, 1985 yılında ise camiye ikinci bir minare daha eklenmiştir (Güllü ve Karabekmez, 2016, s. 456).

İnşasında Osmanlı padişahlarının da katkı sağladığı kilise, bölgedeki Ermenilerin 1922 yılından sonra azalmasıyla uzun bir süre boş kalmış, 1930’da Adalet Bakanlığına devredilerek cezaevi işlevi görmüştür.

² Kilisenin güney girişinde inşa tarihi 1892 olarak yazılıdır.

³Gatoğigos Mgrdiç Keyfsizyan böylesine büyük bir kilisenin inşasına karşı çıkmasına rağmen kilise planı kilisenin yönetim kurulu başkanı Nigoğos Nazaretyan tarafından işleme konulmuştur. Nazaretyan, mimar ve baş duvarcı Sarkis Kadehçyan ile işbirliği yaparak binanın yapımını şahsen denetlemiştir. (Varjabedyan, 1953, s.12).

Günümüzde Kurtuluş Cami olarak hizmet vermektedir (Kartal, 2015, s. 44).

Surp Asdvadzadzin Kilisenin Mimarisi

Yapımında bazalt ve kesme kireç taşı kullanılan Saint Mary (Surp Asdvadzadzin) Kilisesi'nin inşası 1876-1892 yılları arasında gerçekleşmiştir. Güney kapısı üzerinde yer alan tablet yazısında da kilisenin inşa yılı 1892 olarak belirtilmiştir. Kilisenin inşasında Ayıntab'ın ileri gelen ailelerinden Nazaretyanlardan Nazaretyan Nigoğos'un büyük çabası görülmüştür. Yine kilisenin yapı işleri ise dönemin meşhur Ayıntablı Ermeni taş ustalarından Sarkis Kadehçyan tarafından yapılmıştır (Yakar ve Uçaner, 2015, s. 10).

Meryem Ana (St. Mary) Kilisesi olarak da adlandırılan kilise, 1100 metrekare alan üzerinde kurulmuştur. 30 metre yüksekliğindedir (Yıldırım, 2015, s. 170). Kilise, etrafı yüksek ihata duvarları ile çevrili zemini taş bir avlu içerisinde yer almaktadır. Ermeni mimarisinde kiliselere girişin, genel olarak batıda bulunan tek kapı ile sağlanması esas olmasına rağmen Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin giriş yerlerinin ve sayısının değişmesinde kilisenin büyüklüğünün yanı sıra kilisenin kentin en önemli dinî merkezi olmasının da etkili olduğu düşünülmektedir.

Mihrap, dikdörtgen bir niş şeklinde dışarıya çıkıntılıdır. Mihrap Kilisenin cephelerinde yarım daire kemerli olan dar, uzun ve dikdörtgen şeklinde pencereler vardır. Kilisede tespit edebildiğimiz ve kilisenin paye başlıklarında, üçgen nişlerde veya taç kemerlerinde yer aldıklarını düşündüğümüz bazı bitkisel ve geometrik süslemeler Ermeni mimarisine özgü bir yapıyı ortaya koymaktadır (Sağır, 2014, s. 934)⁴. *“Ermeni Gregoryen Kilisesi olarak yapılan bu yapı, Antep-Halep bölgesinin taş mimarisini, Ermeni kilise mimarisinin çok köşeli kümbet sistemiyle çok başarılı bir şekilde bütünleştirmiş bir*

⁴ Ermeni kiliselerinde tek, iki ya da üç kapı uygulaması erken dönem kilise mimarisi uygulamalarındandır(Sağır, 2014, s. 934).

görünümdedir. Yapının köşeleri, pencere silmeleri, yöresel siyah ve beyaz taşlardan yapılmıştır. Yapının üzeri kırma bir çatı ile örtülmüştür. Duvarlarına üç sıra halinde pencere dizisi yerleştirilmiştir. Alınlığın ortasında da yuvarlak bir pencere bulunmaktadır. Beş kapısı olan kilisenin ana kapısı batıdadır. İki kapısı kuzeye, iki kapısı da güneye açılır. Ana kapının batıya bakıyor olması, Ermenilerin kiliseye girerken yüzlerine güneşin vurması içindir. Dikdörtgen planlı, Haç biçimindeki kilisenin içerisi mihraba dik sütunlarla üç sahna ayrılmıştır. Haçın kolları dıştan alınlık şeklinde, içten de çapraz tonozlarla örtülmüştür. Ana mekânın ortası yuvarlak kasnaklı, oldukça yüksek kubbelidir. Kesme taştan yapılan duvarlar üzerinde ilk iki sırada sivri kemerli, üst sırada da yuvarlak pencereler bulunmaktadır. Yapının üzeri kırma bir çatı ile örtülmüştür. Mihrap, dikdörtgen bir niş şeklinde dışarıya çıkıntılıdır. Mihrap duvarına üç sıra halinde pencere dizisi yerleştirilmiştir. Alınlığın ortasında da yuvarlak bir pencere bulunmaktadır. Yapı, ana hatları itibari ile gotik üslubu yansıtmaktadır. Sonradan eklenen minare, kare kaide üzerinde yuvarlak gövdeli ve tek şerefelidir” (Yarullina, 2015, s. 171).

Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin depreme karşı davranışının incelendiği bir çalışmada kilise; duvarlar, kemerler, kubbe ve minare bakımından tarihi yığma bir yapı olarak değerlendirilmiş, doğal kesme taş (kireç taşı) ile inşa edildiği belirtilerek dış kenarlarındaki süslemede kullanılan bazalt taşlarının yapısal bir görevinin olmadığı ifade edilmiştir (Güllü ve Karabekmez, 2016, s. 457).

Kilise (cami) günümüzde, geleneksel mimari yapım tekniği örneği olması, dönemin yaşam şeklini aktarması ve geleneksel sokak dokusunu oluşturması bakımından, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararıyla 2863 sayılı yasa kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiştir (Resmi gazete, 2017, s. 152).

Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin Çanı

Kilisenin bir ton ağırlığındaki çanı Londra'da yaşayan Hrant Köşkeryan adlı bir Ermeni tarafından Brezilya'da yaptırılmıştır (GKE, 2005, s. 125)⁵. Çan günümüzde Gaziantep Zeugma Müzesi'nde muhafaza edilmektedir⁶.

Genel hatları itibari ile gotik tarzını yansıtan kilisenin çan kulesi, birtakım değişiklik ve tadilat ile minare olarak düzenlenmiş, diğer köşesine de bir minare eklenmek suretiyle camiye dönüştürülmüştür (Kartal, 2015, s. 44).

Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin Yazıtları

Kilisede tespit edilen basit formlu haç motifleri işlenmiş olan taş yazıtlarda, bazı geometrik motiflerin de kullanıldığı görülür. Farklı boyut ve motiflere sahip haçkarların yer aldığı bu yazıtların bir kısmının tahrip olması ve harflerin orijinalliğini kaybetmesi sonucu çözümlenmeleri zorlaşmıştır. Bunların bir kısmının kilisenin camiye dönüştürülmesi aşamasında pencerelerin kasa içlerine döşendiği görülür. Yine kilisede erken dönem Ermeni kiliselerinde karşımıza çıkan sekiz kollu yıldız motifi ve stilize yaprak motifli süsleme taşlarına da rastlanmıştır.

⁵ Çan Üzerinde “Bu Çanı, Annem Elizabeth ve Babam Kregor Checkijian Anısına Aintab'ın Gregoryen Kilisesine Bağışlıyorum. Dr. Hrand Checkijian (1907)” ifadeleri yazılıdır.

⁶ Günümüze kadar resimlenmesine izin verilmemiş olan kilisenin çanının tarafımdan resimlenerek kullanılması çalışmamızı etkileyici kılan yönlerdendir. Yine tarafımdan kilisede tespit edilen süsleme taşları ve kitabeler de ilk olarak bu makale ile gün yüzüne çıkarılmıştır.

Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nde Eğitim

Hem dünyevi hem de uhrevi olarak tek meşruluk kaynağı olarak görülen kiliseler, eğitimi kontrol ve etkisine alabilmek için bünyesinde eğitim kurumları açmışlardır.

Genellikle kiliselerin yanında ona bağlı birer mektep şeklinde açılan bu okullar eğitimin ilk kademesini oluşturmaktaydı. Her cemaatin kendi kilisesini kurduğu bu sistemde, kiliselerin ibadet ve eğitim faaliyetleri ruhani reislerin denetimi ve gözetiminde yapılmaktaydı (Güler, 1998, s. 164). Nitekim çalışmamıza konu olan Surp Asdvadzadzin Kilisesi'nin avlusu içerisinde kilisenin batı tarafında bir okul bulunmaktaydı. 1901 senesinde inşa edilen bu okulun adı Vartanyan Anaokulu'dur (Sarafian, 1957, s. 429). Kitabede şu ifadeler yazılıdır:

*Anıdır buradaki hayat
Tarifsiz inayeti can u gönülden isteyerek
Kaçınırız saygın olmayan zaferden
Yerine getirmeni isteriz
Hangi alçak gönüllü düzenledi
Yaşlı keşiş Movses Zamgoçyan
26 Temmuz 901.*

Kitabesinden anlaşıldığına göre burası çocukların eğitimi için kullanılan bir ilkokuldur. Okulu yaptıran veya yapımına katkı sağlayan kişi Keşiş Movses Zamgoçyan'dır (Yakar, 2014, s. 109).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanımış olduğu inanç hürriyeti neticesinde Ayıntab'da Hristiyan Ermeni toplulukları tarafından Ayıntab Tepebaşı Mahallesi'nde inşa edilmiş olan Surp Asdvadzadzin (Saint Mary) Kilisesi, Ermenilerin kentten göçmesiyle birlikte cemaati kalmaması nedeniyle bir müddet hapishaneye, sonrasında ise camiye çevrilmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de kentin mimari

çeşitliliğe katkı sağlayan kilise günümüzde Kurtuluş Cami olarak varlığını devam ettirmektedir. Kilisede farklı boyut ve motiflere sahip haçkarların yanı sıra yer yer taş yazıtlar ve bazı geometrik motifler kullanılmıştır. Yine kilisenin paye başlıklarında, üçgen nişlerde veya taç kemerlerinde yer aldıklarını düşündüğümüz bazı bitkisel ve geometrik süslemelerle Ermeni mimarisine özgü bir yapıyı barındırmıştır. Bu yönüyle Antep-Halep bölgesinin taş mimarisini, Ermeni kilise mimarisinin çok köşeli kümbet sistemiyle çok başarılı bir şekilde bütünleştirmiş bir görünümündedir.

Etrafı yüksek ihata duvarları ile çevrili zemini taş bir avlu içerisinde yer alan kilise, 1100 metrekare alan üzerinde kurulmuştur. Türkiye’de bulunan en büyük kiliselerdendir. Kubbe, kilisenin haç şeklinde olan gövdesinin dört köşesinin üzerine yerleştirilmiştir. Kilisenin yüksekliği 30 metreden fazla olup bu yapının gövdesinde demir kullanılmamıştır. Yapımına iş gücü hariç 10.000 Türk lirası yani yaklaşık 50.000 Dolar harcanmıştır. Yapımında bazalt ve kesme kireç taşı kullanılan Saint Mary (Surp Asdvadzadzin) Kilisesi’nin güney kapısı üzerinde yer alan tablet yazısında da kilisenin inşa yılı 1892 olarak belirtilmiştir. Kilisenin inşasında Ayıntab’ın ileri gelen ailelerinden Nazaretyanlardan Nazaretyan Nigoğos’un büyük çabası görülmüştür. Yine kilisenin yapı işleri, dönemin meşhur Ayıntablı Ermeni taş ustalarından Sarkis Kadehciyan tarafından yapılmıştır.

Kilisenin bir ton ağırlığındaki çanı Londra’da yaşayan Hrnt Köşkeryan adlı bir Ermeni tarafından Brezilya’da yaptırılmıştır. Çan günümüzde Gaziantep Zeugma Müzesi’nde muhafaza edilmektedir.

Kilisede tespit edilen basit formulu haç motifleri işlenmiş olan taş yazıtlarda, bazı geometrik motiflerin de kullanıldığı görülür. Farklı boyut ve motiflere sahip haçkarların bir kısmı, kilisenin camiye dönüştürülmesi aşamasında pencerelerin kasa içlerine döşenmiştir. Yine kilisede erken dönem Ermeni kiliselerinde karşımıza çıkan sekiz kollu yıldız motifi ve stilize yaprak motifli süsleme taşlarına da rastlanmıştır.

1901 senesinde kilisenin avlusunun içerisinde batı kısmında Vartanyan Anaokulu adında bir bölüm inşa edilmiştir. Okulu yaptıran veya yapımına katkı sağlayan kişi Keşiş Movses Zamgoçyan'dır.

Kaynakça

39 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye sicili.

Aydın, M. (1998). Hristiyanlık-Hristiyan İnançları. *DİA*, 17, 348-353.

BOA. A.DVNS. MHM.114.1-272.

Dağ, Murat, Arşivi

Eşmeli, İ. (2017). Henri De Lubac'a Göre Kilise Ve Kurtuluş. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 100-118.

GKE (Gaziantep Kültür Envanteri) (2005), Gaziantep Valiliği.

Güler, A. (1998). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan Kilise Defterlerinin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar). *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 9, 155-176.

Güllü, H. ve Karabekmez, M. (2016). Gaziantep Kurtuluş Camisinin Deprem Davranışının İncelenmesi. *Mühendislik Dergisi*, 7(3), 455-470.

Güllü, R.E. (2010). *Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasi ve Kültürel Hayatı)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kartal, M. (2015). *Gaziantep Şehrinde Rekreatif Faaliyetlerin Dağılışı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.

Kerimoğlu H.T. (2007). Kilise Ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyet Döneminde İttihatçı - Rum İlişkileri. *ÇTTAD*, 14, 3-25.

Pekak, M.S. (2009). Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Gayrimüslim Vatandaşların İmar Faaliyetleri ve Mustafapaşa. *BİLİG*, 51, 171-204.

Resmi Gazete.

<http://www.resmigazete.gov.tr/ilanlar/eskiilanlar/2017/12/20171215-4-1.pdf>. (Erişim Tarihi: 09.06.2018).

Sağır, G. (2014). Kars'ta Bir Ortaçağ Ermeni Kilisesi: Taylar Kilise, *TurkishStudies*. 9(10): 929-940.

Saint Mary Kilisesi'nin Kitabeleri ve Geometrik Taşları

Saint Mary Kilisesi'nin Çanı

Salname-i Vilayet-i Halep, Ayıntab Kazası, 1284 (1867-1868); 1326 (1908-1909).

Sarafian, K.A. (1957). *A Briefer History Of Aintab, A Concise History Of The Cultural, Religious, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of the Armenians of Aintab, Union Of The Armenians of Aintab.*

Uçaner, M. (2020). Apostolik Ermeni Kilisesi

<https://memoryofanteb.com/2020/09/apostolik-ermeni-kilisesi/>(Erişim Tarihi: 13.03.2021)

Varjabedian, P. (1953). Antep Ermeni Kilisesi. *Batmutyün Antebi Hayots (Antep Ermenileri Tarihi-Ermenice Eser)*. I.

Yakar, H.İ. (2014). *Gaziantep Kitabeleri Bir Şehrin Hüviyeti*, Ankara: Sonsöz Gazetesi Matbaacılık.

Yakar, H.İ. ve Uçaner, M. (2015). *Barsumyan-Nazaryan Antep Şehir Planı*. 2017:Şehitkâmil Belediyesi: Ankara.

Yıldırım, Y.R. (2015). *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü*.
Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.

Ekler

**Ek.1. SurpAsdvadzadzin (Saint Mary) Kilisesi'nin Uzaktan Görünümü
(Dağ)**

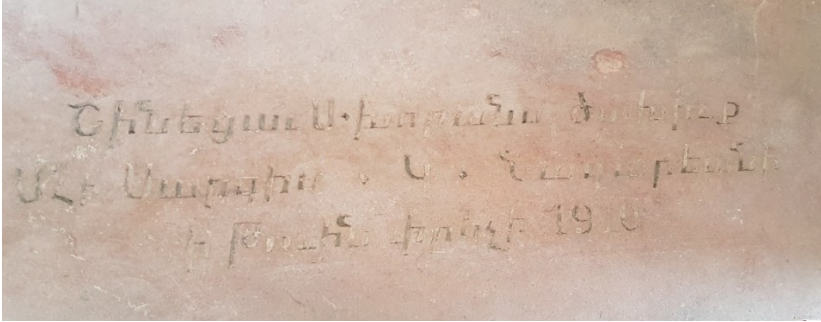
Ek 2. Saint Mary Kilisesi (Katedrali)'nin Batı Kapısı

Ek 3. Kilisenin Avlusunda Bulunan Vartanyan Anaokulu'nun
Kitabesi⁷

Ek 4. Saint Mary Kilisesinde (Kurtuluş Cami) Bulunan Mihrap Taşı
(Altar) Kitabesi⁸

⁷ 7 satırlık kazıma tekniği ile nakşedilmiş olan kitabede şu ifadeler yer almaktadır: Anıdır buradaki hayat/ Tarifsiz inayeti can u gönülden isteyerek/ Kaçınırız saygın olmayan zaferden/ Yerine getirmeni isteriz/ Hangi alçak gönüllü düzenledi / Yaşlı keşiş MovsesZamgoçyan. 26 Temmuz 901 (Yakar, 2014:109).

⁸ Kitabete Metni şöyledir: Տինվեսավ Տ. Գորանս Դձաղւկ Տարկիս Գ. Նազարյանի Կառնա Տիվի 1910 (Bu Kutsal Altar -Mihrap taşı- Sarkis. G. Nazaryan'ın Bağışlarıyla 1910'da İnşa Edilmiştir) Bu kitabenin Türkçeye çevrilmesinde emeği geçen Kıymetli Hocam Halil Özşavlı'ya teşekkür ederim.

**Ek 5. Saint Mary Kilisesinin (Kurtuluş Cami) Gaziantep Arkeoloji
Müzesinde Bulunan Çanı (1)⁹**

**Ek 6. Saint Mary Kilisesinin (Kurtuluş Cami) Gaziantep Arkeoloji
Müzesinde Bulunan Çanı (2)**

⁹ Çan Üzerinde “Bu Çanı, Annem Elizabeth ve Babam Krekor Checkjian Anısına Aintab'in Gregoryen Kilisesine Bağışlıyorum. Dr. Hrand Checkjian (1907)” ifadesi yazılıdır.

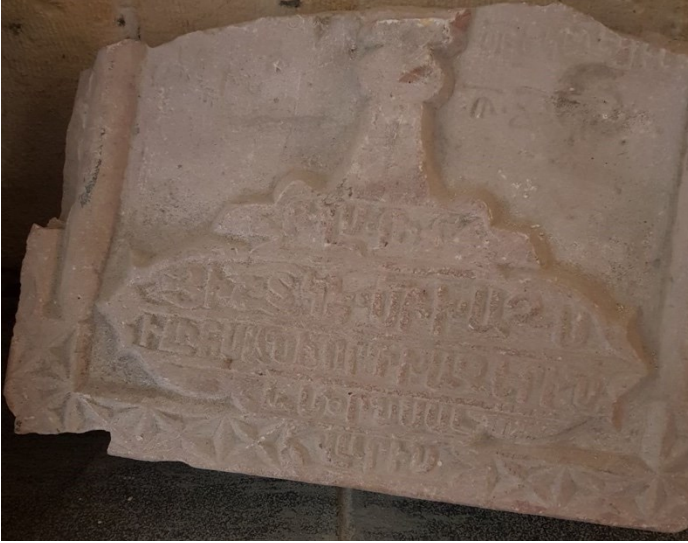
Ek 7. Sekiz Kollu Yıldız Motifi

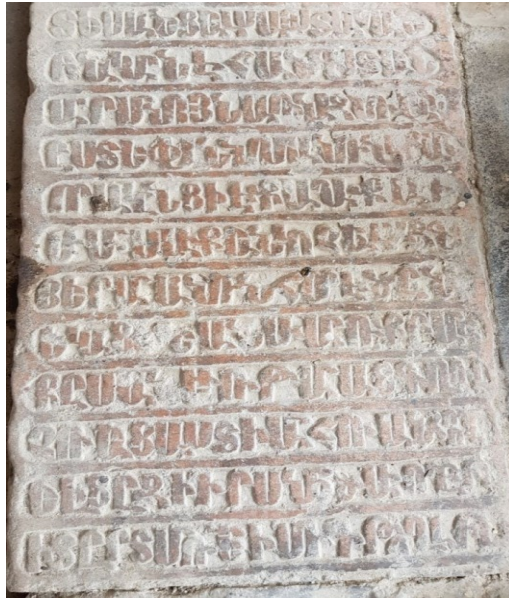
Ek 8. Stilize Yaprak Motifli Süsleme Taşları

Ek 10. Ermenice Yazılmış Taş Yazıt Örneği

Ek 11. Ermenice Yazılmış Taş Yazıt Örneği

Ek 9. Haç Motifleri İşlenmiş Taş Yazıt Örneği

Ek 10. Haç Motifleri İşlenmiş Taş Yazıt Örnekleri¹⁰

¹⁰ Yazıtlar, kilisenin camiye dönüştürülmesi aşamasında pencerelerin kasa içlerine döşenmiştir.

ROGER GARAUDY’NİN SİYASİ SİYONİZM HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELERİ

Dr. Akif ÇARKÇI

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

akif.carkci@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6522-7140>

doi: 10.31834/ortadoguvegoc.938112

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Mayıs / 16 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Haziran / 28 June 2021

Yayın Tarihi / Published: Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Season: Haziran / June

Atıf / Cite: Çarkçı, A. (2021). Roger Garaudy’nin Siyasi Siyonizm Hakkındaki Görüş ve Düşünceleri. *Ortadoğu ve Göç*, 11(1). ss. 133-158

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and checked via a plagiarism detector.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved

Öz

Kelime kökü “Siyon” sözcüğüne dayanan Siyonizm, bir kavram olarak Yahudi halkının “tarihî yurtlarına dönüşü” anlamında kullanılmakta olup bu anlamda siyasi Siyonizm Filistin’de bir Yahudi devleti kurmayı kendisine hedef olarak tayin eden siyasî hareketi işaret etmektedir. Siyasi Siyonizm, 1948 yılında hedefine ulaşmış ve Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurulmuştur. Bu tarihten sonra siyasi Siyonizm bölgede önemli bir sorun kaynağı teşkil etmiş, pek çok yazar ve düşünür Siyonizm konusunda çeşitli çalışmalar yapmışlardır. 20.yy’da Siyonizm üzerine çalışan ve eser veren en önemli düşünürlerden biri Siyonizm’e olan karşıtlığı ile bilinen ve hayatının ilerleyen bir evresinde kendisine din olarak İslam’ı seçen ünlü Fransız düşünür Roger Garaudy’dır. Bu makalede Garaudy’nin siyasi Siyonizm’le ilgili tartışmaları ele alınacak, Garaudy’nin hem bir siyasi doktrin hem de bir siyasi hareket olarak Siyonizm’le ilgili görüşleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İdeolojiler, Siyonizm, Siyasi Siyonizm, Roger Garaudy.

ROGER GARAUDY'S VIEWS AND THOUGHTS ABOUT POLITICAL SIONISM

Abstract

Zionism, which is rooted in the word "Zion", is used as a concept to mean the "return of the Jewish people to their historical homeland", and in this sense, political Zionism refers to the political movement that aims to establish a Jewish state in Palestine. Political Zionism achieved its goal in 1948 and a Jewish state was established on the Palestinian land. After this date, political Zionism has been an important source of problems in the region, and many writers and thinkers have carried out various studies on Zionism. One of the most important thinkers who worked and wrote on Zionism in the 20th century is Roger Garaudy, the famous French thinker, known

for his opposition to Zionism and who chose Islam as his religion at a later stage of his life. In this article, Garaudy's discussions on political Zionism will be reviewed, and Garaudy's views on Zionism as both a political doctrine and a political movement will be examined.

Keywords: Ideologies, Zionism, Political Zionism, Roger Garaudy.

Giriş

Siyonizm, 19.yy aydınlanması ve pozitivistine dayalı ideolojiler döneminin ürünü olarak Doğu Avrupa Yahudileri arasında ortaya çıkmış bir siyasi akımdır (Özcan, 2019, s. 1). Bir başka yaklaşımla Siyonizm, adını Tanah'ta geçen "Siyon" teriminden alarak İsrail'de bir Yahudi devleti kurmak amacıyla 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış bir siyasi harekettir (Karahana, 2019, s. 96). Fransız İhtilali'nden sonra Batı'da yükselen milliyetçilik akımları Avrupa içinde azınlık durumunda kalan bazı toplulukları zor durumda bırakmış, bu topluluklar buldukları ülkelerde dışlanmışlar ve buldukları bölgelerden göç etmek zorunda kalmışlardır. Her ne kadar farklı dinden olanların eşit haklara sahip olacakları düşüncesi Avrupa'da hâkim fikir olmaya başlamışsa da özellikle Doğu Avrupa'da ve Rusya gibi ülkelerde din temelli ayrımcılık ve çatışmalar baş göstermeye başladı (Karaman, 2009, s. 329). Bu zorlu dönemden özellikle Avrupa'da yaşayan Yahudi toplulukları da etkilenmişler, kendileri için bir yurt arayışı içerisine girmişlerdir. Tam da bu süreçte ortaya çıkan ve Siyonizm'in kurucusu olarak tarihe geçen Teodor Herzl isimli gazeteci, Avrupa'nın pek çok yerinde ortaya çıkan ve Filistin'e sistemli göçü hedefleyen Aliyah hareketini Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde örgütlemiş ve Der Judenstaat (Yahudi Devleti) isimli kitabı yazarak siyasi Siyonizm'in kuruluşuna öncülük etmiştir.

Aradaki gelişmeleri çalışmanın ilerleyen kısmına erteleyerek kısaca şunu ifade edebiliriz: 1948 yılına geldiğinde Avrupa'dan ve dünyanın başka yerlerinden Filistin'e yönelen göç hedefine ulaşmış,

Herzl'in siyasi Siyonizm olarak ortaya koyduğu Yahudilerin yurt edinme arayışı başarıya ulaşarak siyasi Siyonizm devlet kurma amacına ulaşmıştır. Bu tarihten sonra İsrail devletini başta ABD olmak üzere pek çok ülke tanımış, Siyonist hareket bu tarihten sonra yerleştiği coğrafyada yayılma politikası izlemeye başlamıştır.

Siyonizm, siyasi bir hareket ya da doktrin olarak sadece Filistin topraklarını işgal etme ve burayı ebedi vatan edinme anlayışı ile sınırlanacak bir ideoloji ya da siyasi hareket değildir. Kuruluşundan bugüne Siyonizm farklı Őekiller almış, sosyalist Siyonizm, revizyonist Siyonizm, dini-mesihî Siyonizm gibi açılımlarıyla dünya siyasi tarihinde etkili olmuş ve pek çok politik dengeyi etkileyerek günümüze kadar ulaşmış bir ideoloji ya da akımdır.

Çalışmamıza esas teşkil eden siyasi siyonizm tanımlanacak olursa Şöyle bir yaklaşım benimsenebilir: Siyasi Siyonizm ya da siyasal Siyonizm, siyonizm ideolojisini nihai hedefine ulaştırmak arzusuyla güdülen siyonist emellerin kendine has çalışma yöntemini savunan Siyonizm tipidir (Karahana, 2019, s. 97). Bu anlamda Siyonizm sadece bir ideoloji değil aynı zamanda Siyonizmi emellerine ulaştıracak küresel bir organizasyondur. Bu anlamda siyonizm sadece Filistin topraklarına ilgi duyan bir hareket değil aynı zamanda eşine az rastlanan bir kabileci dayanışmasından beslenen küresel bir harekettir (Atzmon, 2011, s. 28).

Her ne kadar siyasal Siyonizmin başlatıcısı olarak Teodor Herzl n plana çıkmış olsa da esasında siyasal Siyonizmin teorik temellerini ortaya koyan ilk kişi Leon Pinsker'dir. Siyonizme ilişkin fikirlerini "Auto Emancipation" yani "Kendi kendini özgürleştirme" başlıklı çalışmasıyla dile getiren Pinsker tüm yahudilerin devlet kurmayı hakettiklerini ve buna artık ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir (Karahana, 2019, s. 98).

Teodor Herzl siyasi Siyonizme giden yolda Dreyfus davasından etkilenmiş, bu davadan yola çıkararak siyasal fikirlerini kurgulamaya

başlamıştır. Filistin dışında Arjantin ve Uganda'yı da yurt arayışının bir parçası olarak gören Herzl, siyasal anlamda Yahudilerin yurt edindiklerinin yeterli olmayacağını, herhangi bir yerde yurt edindiklerinde bunun uluslararası hukuk açısından garanti altına da alınması gerektiğini de vurguluyordu. Dolayısıyla Herzl, siyonizmi diplomasi ve hukuk kanalını da etkili bir şekilde kullanarak Yahudilere bir devlet kurmanın siyasal projesini yaparak siyonizmi siyasallaştırmış ve yeniden yapılandırmış oluyordu (Karahan, 2019, s. 97-99). Dolayısıyla siyasi Siyonizm, büyük ölçüde Herzl tarafından yapılandırılmış ve sahaya sürülmüş bir ideoloji ya da siyasal bir harekettir.

Siyonizm'le ilgili çalışmaların pek çoğu ne yazık ki akademik çevreler dışındaki entelektüel kesim tarafından yapılan çalışmalardır. Siyonizm'le ilişkili olarak Türkiye'de YÖK Tez sisteminde dahi sadece 11 tezin bulunması (<https://tez.yok.gov.tr>, 2020) bu düşüncemizi kanıtlayan en açık kanıttır. Oysaki Siyonizm de diğer ideolojiler gibi özellikle 20.yy'da dünya siyasetini az ya da çok etkilemiş, kendine has literatürü bulunan bir siyasi akımdır. Mesela Türkiye'de "ideolojiler" başlığı altında yayımlanan, Marksizm, İslamcılık, Liberalizm, Kemalizm gibi ideolojik eğilimleri inceleyen eserlerde de Siyonizm bir ideoloji olarak işlenmemiş ve ele alınmamıştır. Tabii olarak bu durum literatürde bir eksiklik oluşturmuş ve Siyonizm'e dair bilgilerin bilimsel bir temelden yoksun kalmasıyla sonuçlanmıştır. Oysaki Siyonizm de dünyada ve özellikle Ortadoğu coğrafyasında son derece derin etkiler bırakmış bir ideolojidir. Bu ideolojiyi oluşturan temel parametreler ve ideolojiyi ideoloji vasfına sokan temel doktrin anlaşılmadan uygulamada ortaya çıkardığı sonuçlar anlaşılamayacaktır. Bu ideolojinin bilhassa Filistin topraklarında ve yerleştiği coğrafyada ortaya çıkardığı tahribat ve negatif tablo bilim çevreleri tarafından da incelenmeli ve masaya yatırılmalıdır. Buna bir ideolojik akımın uygulama sahasında ne gibi pozitif ya da negatif neticeler ürettiğini anlamak hem de ideolojinin tarihsel geçmişini anlamak bakımından ihtiyaç vardır. Bilim çevrelerinin konudan özellikle

uzaklaşmasında Siyonist ideolojinin kamuoyu nezdinde oluşturduğu baskı ortamının etkisi vardır.

Mesela çalışmamızda merkeze aldığımız Fransız aydın Roger Garaudy'nin Siyonizm'le ilgili çalışmasından (Siyonizm Dosyası, İsrail, Mitler ve Terör gibi kitapları) sonra Fransa ve Batı dünyasında başına gelenler sanırım bu konuda çalışma yapacakları ürkütmekte ve konudan uzaklaştırmaktadır. Roger Garaudy bu kitabı yayımladıktan sonra Fransız medyası tarafından adeta cezalandırılmış, hiçbir gazete ya da dergi makalelerine, mülakatlarına yer vermemiş, yayınevleri kitaplarını yayımlamamış ve kitapçılar vitrinlerine kitaplarını koymamıştır. Hatta İsrail Mitler ve Terör isimli kitabı yüzünden ceza da almıştır (Aydın, 2016, s. 463). Fransa örneğine karşılık Türkiye'de de böyle bir lobi ve baskı sistemi olup olmadığı tartışmalıdır. Belki bu konu bilim çevreleri için bir araştırma konusu olabilir.

Çalışmamızda ele alınacak temel mesele buraya kadar anlatılanlarla ilişkili olmakla birlikte, araştırmamızın ana nirengi noktası 20.yy'ın en önemli düşünürlerinden birisi olan Roger Garaudy'nin siyasi Siyonizm hakkındaki görüş ve düşüncelerinin ortaya konulması, bir ideoloji olarak Siyonizm'i anlamamıza yarayacak temel parametrelerin Roger Garaudy'nin ürettiği perspektiften yola çıkılarak anlaşılması ve analiz edilmesidir.

Çalışmada yöntem olarak nitel araştırmanın imkanlarından yararlanılmış, literatür analizi, basit söylem analizi ve doküman analizi metotları kullanılarak Garaudy'nin Siyonizm ideolojisine ilişkin ulaştığı veriler ve sonuçlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Literatür analizi sayesinde Siyonizm ve Garaudy hakkındaki yazınsal üretim gözden geçirilmiş, çalışmamız için yararlı olacak veriler tespit edilmiş, doküman analizi sayesinde ise konuyla ilgili metinler taranarak basit söylem analizinin önümüze koyduğu araçlar devreye sokulmuştur. Böylece Garaudy'nin konu hakkında ne demek istediği, ne gibi

sonuçlara ulaştığı, ilgili metinlerde iletildiği mesajların neler olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Garaudy'nin Siyonizm konusunda yayımladığı başlıca eserleri Türkçe'de, "Siyonizm Dosyası", "İsrail, Mitler ve Terör", "İsrail Sorunu/Siyasi Siyonizm" gibi isimlerle yayımlanmış kitaplardır. Türkiye'de Garaudy'nin eserlerinden sadece yirmi küsur kadarı tercüme edilerek yayımlanmış, diğer eserleri Türkçe olarak henüz yayımlanma imkânı bulamamıştır. Ömrü boyunca irili ufaklı seksen kadar esere imza atan Garaudy; ideolojiler ve dinler hakkında derin bilgilere sahip, iki ayrı üniversiteden felsefe doktorası olan, dünyanın pek çok yerini dolaşmış bir filozoftur. Dolayısıyla Siyonizm'in özellikle siyasi biçiminin Garaudy'nin penceresinden anlaşılması ve değerlendirilmesi özel bir önem taşımaktadır.

Roger Garaudy'nin Yaşamı ve Eserleri

1913 Marsilya doğumlu olan Garaudy ebeveyninin herhangi bir dini inanca mensup olmamasına karşılık 14 yaşında kendi iradesiyle Hristiyanlığı seçmiştir. Gençlik yıllarında Kierkegaard ile Marx arasında gidip gelen Garaudy, yoksullardan taraf olduğu düşüncesiyle Komünizme yaklaştı ve Fransız Komünist Partisi gençlik örgütüne dâhil oldu (Dağlıma, 2019, s. 7). Hayatının yaklaşık kırk yılını Komünist Partisi'nde yöneticilik yaparak geçiren Garaudy; eserleri, konuşmaları ve eylemleriyle ulusal çapta tanınan bir kişilik haline gelmiştir. II. Dünya savaşında kahramanlık göstererek devlet madalyası ile taltif edilen Garaudy Fransız hükümetinin Hitler ile anlaşmasını protesto eden metinler yayımladığı gerekçesiyle Cezayir'e sürgüne gönderilmiş, burada 33 ay kadar hapis ve sürgün hayatı yaşamıştır. Esir tutulduğu kampta kamp subayının emrine karşı gelen Garaudy, kurşuna dizilmek istenmiş ancak Fransız güçlerine hizmet eden İbaziyye mezhebine bağlı Müslüman askerlerin itirazı üzerine idamdan kurtulmuştur (Aydın, 2016, s. 463). Garaudy Filozof Gaston Bachelard'ın yanında tez hazırlayarak Sorbonne Üniversitesinden doktora derecesi almıştır. Moskova

Bilimler Akademisinden de felsefe alanında doktora derecesi bulunan Garaudy ilerleyen yıllarda felsefe ve estetik profesörü olmuştur. Almanca, Rusça, İngilizce bilen Garaudy Müslüman olduktan sonra Arapça'yı da öğrenmiştir. 10 yıl kadar Fransız parlamentosunda senatör, milletvekili, meclis başkan yardımcısı olarak görev yapan Garaudy Marksist Milli Araştırmalar Merkez müdürlüğü görevinde bulunmuş, 1970 yılında Sovyetlerin Prag'ı işgalini eleştirince 1970 yılında Komünist Parti'den ihraç edilmiştir (Aydın, 2016, s. 463).

Roger Garaudy düşünce ve siyaset hayatı boyunca çeşitli önemli şahsiyetlerle bizzat tanışmış, kendileriyle çeşitli konuları tartışma fırsatı yakalamıştır. Bu anlamda Fidel Castro, Stalin, Jean-Paul Sartre, Bachelard, Picasso, Chagall ve Pablo Neruda gibi pek çok devlet adamı, felsefeci ve sanatçıyla yüz yüze görüşmüştür. Bu şahısların neredeyse tamamı siyasi, dini ve estetik planda 20. yüzyılın oluşumuna katkıda bulunmuş kişilerdir (Dağılma, 2019, s. 10).

Yirmili yaşlarında İspanyol yazar Don Kişot'u insanların hayrına çalışan bir karakter olarak kendisine hayat rehberi olarak kabul eden Garaudy dünyanın pek çok yerini dolaşmış, dinler ve kültürler hakkında detaylı araştırmalar yapmış en sonunda insanlığın kurtuluşunun İslam'da olduğunu düşünerek 1982 yılında Müslüman olmuştur. İslam'a girişinin hemen ardından umre ziyaretine giden Garaudy, Filistin davasına verdiği destek ve İsrail aleyhinde yazdığı yazılardan dolayı Batı basını tarafından dışlanmış hatta ceza dahi almıştır (Aydın, 2016, s. 463). Batı'daki kitabeveleri kendisinin kitaplarını yayımlamamış, kitaplarını vitrinlerine koymamışlardır (rogergaraudy.blogspot.com, 2020). 2012 yılında Paris'te vefat eden Garaudy'nin cesedi vasiyetinin böyle olduğu gerekçesiyle ailesi tarafından yakılmıştır (Aydın, 2016, s. 463). Garaudy komünistlik döneminde bağlandığı ideolojiyi insanlığın kurtuluşu için bir çare olarak görmüş, Marksizmi kendi kaynaklarından bizzat okumuştur. Komünizmin ahiret ve öte dünya inancı olmadan insanlığa yararlı olamayacağını savunan Garaudy, komünizmi belli bir dönemin

toplumsal çelişkilerini açıklamaları bakımından bir ilim ve sanat alanı olarak görmüştür. Siyasetle olan ilişkisi bakımından Garaudy, değişik bir düşünceye sahiptir. Semavi dünya ile ilişkisi olmayan siyaseti “çamur siyaset” olarak görmüş, salt iktidarı elde etmek için yapılan siyaseti bir beyin yıkama faaliyeti olarak telakki etmiştir. Ona göre siyaset insanlığın huzur ve saadeti için olmalı, kadim bilgelikten de beslemelidir (Aydın, 2016, s. 463).

Batı’yı ve Batı medeniyetini çeşitli açılardan eleştiren Garaudy, Allah ve vahiy merkezli hayat anlayışı yerine insan merkezli telakkiyi tercih eden Batı’yı sert şekilde eleştirmiş, aydınlanma sonrasında ortaya çıkan pozitivist ve maddeci görüşün insanlığın önünü tıkadığını ifade etmiştir (Aydın, 2016, s. 465). Batının ekonomi anlayışını, yani kapitalizmi “Pazar tek tanrıcılığı” kavramıyla eleştiren Garaudy, mevcut Batı medeniyetinin insanlığın kaynaklarını israf ettiğini, çevreyi sürekli tahrip ettiğini, dünyayı yaşanmaz bir yere çevirdiğini çalışmalarında vurgulamıştır (Garaudy, 2018, s. 27-34).

Roger Garaudy’nin seksene yakın eseri bulunmakta olup bunların yirmi kadarı risale boyutundadır. Marksizm, İslam, Batı Felsefesi, Estetik, Sanat gibi konularda eserleri bulunan Garaudy; Müslümanlık ve İslam dünya görüşü hakkında çeşitli kitaplar kaleme almış, bu eserler kırktan fazla dünya diline çevrilmiştir. Eserlerinden otuz kadarı Türkçeye çevrilen Garaudy’nin uzun metrajlı bir filmi, İspanya kanalında yayımlanmış bir belgesel TV dizisi de bulunmaktadır. Ayrıca hakkında otuz kadar tez yazılmış, lehinde ve aleyhinde yirmi kadar kitap keleme alınmıştır. Çeşitli konularda yüzlerce konferans veren Garaudy’nin Küba ve Senegal’de iki üniversitenin de kurucusu olduğu bilinmektedir (Aydın, 2016, s. 466).

Doğuşu, Gelişimi ve Tarihsel Evreleri Bakımından Siyonizm

Çalışmamızın giriş bölümünde de kısaca ifade edildiği gibi Siyonizm 19.yy aydınlanma ve pozitivistime dayalı ideolojiler devrinin yani on

dokuzuncu yüzyılın bir ürünüdür. Aydınlanma felsefesi, pozitivizm ve Fransız İhtilali gibi 19.yy'da ortaya çıkan felsefi ve siyasi hareketlilik pek çok ideolojinin doğuşu için zemin hazırlamıştır. Siyasi ve dini temelleriyle 19.yy'da ortaya çıkan ancak sonuçları itibarıyla 20.yy'da oldukça etkili olan Siyonizm de böyle bir ideolojidir. Her ne kadar Marksizm, liberalizm gibi grand teori olarak ifade edebileceğimiz büyüklükte bir ideoloji olmasa da ürettiği siyasi, coğrafi ve sosyal sonuçlar bakımından bilimsel ölçekte ele alınması gereken bir akımdır.

Siyonizm, Yahudi halkının tarihi yurtları olan topraklarına dönüşü anlamında Filistin'de bir Yahudi devleti kurmayı hedefleyen siyasi ideolojidir. Siyonizm 19.yy'da Doğu Avrupa Yahudileri arasında ortaya çıkmış ve kısa zamanda bütün dünya Yahudileri arasında yayılmıştır. Avrupa'da Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan azınlık konumunda olsun olmasın bütün dinlere mensup olanların eşitliğine dayalı anlayış Yahudilerin genel olarak buldukları ülkelerde sisteme ya da topluma entegre olmalarını sağladı. Ancak Doğu Avrupa ve Rusya'da durum böyle olmadı. Buralarda yaşayan Yahudiler din temelli bazı çatışmalar içerisinde kaldılar. Ortaya çıkan ayrımcılık sonrasında Yahudiler bir yurt arayışı içerisine girdiler. Doğu Avrupa ve Rusya'da Hibbat ve Siyon gibi Filistin'e temelli göç fikrini işlemeye başlayan gruplar ortaya çıktılar. Her ne kadar Yahudiler arasında göç fikri ve göç hareketi daha çok Batı'ya doğru yönelmiş olsa da 1890'larda Siyon fikri etrafında toplanan Yahudiler daha çok Filistin'e göç fikrini savundular (Karaman, 2009, s. 329).

Siyonizm'in kurucusu olarak bilinen Teodor Herzl, böyle bir zeminde ortaya çıktı ve Siyon fikri etrafında bütünleşen Yahudileri kuracağı hareket için hazır bulmuş oldu. Siyonizm kelimesini ilk kullanan kişi hareketin Avusturya liderlerinden Nathan Birnbaum (Boyer, 1992, s. 7) olsa da Siyonizm'in esas fikir babası Avusturya-Macaristan vatandaşı ve Der Judenstaat kitabının yazarı olan Teodor Herzl'dir. Herzl bu kitabını Yahudilerin dışlanmışlıklarını gözlemlediği Dreyfus Davası sonrasında 1896'da kaleme almıştır. Herzl bu kitabını

Yahudilerin Avrupa'da dışlandıkları ve içinde buldukları toplumlara kolay kolay entegreolamayacakları düşüncesiyle kaleme almıştır. Zira Paris'te, gazeteci kimliğiyle takip ettiği Dreyfus davasında bu fikri pekişmişti (Göze, 2007, s. 21). Yahudi toplumu başlangıçta Herzl'in yazdığı kitaba çeşitli tepkiler geliştirmişlerse de orada dile getirilen düşüncelerin tamamıyla isabetsiz olmadığı fikri ağırlık kazanmış ve 1897 yılında Basel'de toplanan Siyonist kongrenin ardından Dünya Siyonist Teşkilatı kurulmuştur. Siyasi Siyonizm bu kongrede politik bir program haline getirilmiştir (Tellioglu, 2015, s. 25). Bu tarih Herzl ve diğer kurucu babaların birer peygamber ve kahraman olarak taltif edildikleri ve siyasal siyonizmin büyük bir aşama kaydettiği tarih olarak görülmüştür (Şavit, 2015, s. 21). Ayrıca bu kongrede Filistin'de kalıcı bir yurt kurulması fikri pekiştirilmiş bundan sonraki büyük toplantılarda Yahudilerin sistematik bir şekilde Filistin'e göç etmesinin yöntem ve esasları işlenmiştir. Teodor Herzl ilerleyen yıllarda Yahudi Devletini aslında Basel'de kurduğunu bu devletin er ya da geç uygulamaya ineceğini ifade etmiştir (Karaman, 2009, s. 329).

1880'lerden itibaren Yahudiler arasında "Aliyah" yani yükselme olarak ifade edilen fiili göç hareketi başlamış beş dalga hâlinde Yahudiler, Filistin topraklarına göç etmeye başlamışlardır. 19.yy. sonundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte 1882-1903 döneminde Rusya, Romanya ve Galiçya'dan 20-30.000 dolayında Yahudi, 1904-1914 yılları arasında ağırlıklı olarak Rusya'dan 35-40.000 Yahudi, 1919-1923 döneminde Rusya, Polonya ve Romanya'dan 35.000 Yahudi, 1924-1931 yılları arasında ise özellikle Polonya'dan 88.000 kişi, 1932-1938 döneminde ise Nazizm'in yükselişiyle birlikte özellikle Orta Avrupa'dan 215.000 Yahudi Filistin bölgesine göç etmiştir. Bütün bu sistematik göç hareketlerinin yanında özellikle ikinci Siyonist kongre sonrasında Yahudilerin yurt edinme davasını destekleyecek çeşitli kurumlar kuruldu. Yahudi Sömürge Emniyet Sandığı Şirketi, Kolonileştirme Komisyonu, Yahudi Milli Fonu, Filistin Toprak Geliştirme Şirketi bu türden kurumlardır (Karaman, 2009, s. 330).

Yahudilerin Filistin'e göç etmeye başladıkları dönemde Filistin bir Osmanlı toprağı idi. Siyonistler göç edecek Yahudiler için Osmanlı'dan çok kez yerleşme izni ve toprak talebinde bulunmuşlarsa da bu talepleri reddedilmiştir (Kutluay, 1973, s. 34). Bir dönem ittihatçılar bu fikre sıcak bakmış olsalar da II. Abdülhamid kesinlikle karşı çıkmıştır. İttihatçılar da zaten 31 Mart Vakasından sonra azınlıklar ayrılma taleplerini artırınca bu mesele karşısında tavizkar davranmama kararı almışlardır. Ancak bu dönemde pek çok kısıtlama yürürlüğe girmesine rağmen en önemli göçler de bu sıralarda gerçekleşmiştir. Hayfa-Gazze hattına çok sayıda Yahudi de facto yerleşmiştir (Karaman, 2009, s. 332). Yahudi Milli Fonu bu hareketi parasal anlamda desteklemiş çok sayıda Arap paranın cazibesine kapılarak topraklarını Yahudi yerleşimcilere satmıştır.

Bu süreçte Osmanlı üzerinde emelleri olan sömürgeci bazı devletler de devreye girmişler, milliyetçi Araplarla Siyonist Yahudileri ayrı ayrı desteklemişlerdir. Siyonistler bu aşamada İngiltere ile yakınlaşmışlardır. Zira İngilizler Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için Yahudilerin önünü açacak girişimlerde bulunacaktır. Herzl'in ölümünden sonra Chaim Weizmann döneminde Yahudiler İngilizlere iyice yakınlaşmışlar, Filistin'i yurt edinme konusunda İngilizlerden oldukça büyük bir destek görmüşlerdir. Bu büyük desteğin somut sonucu ise Balfour Deklarasyonu'dur. Balfour Deklarasyonu sayesinde Yahudiler, ABD başkanının da muvafakatı ile Filistin'de yurt edinme yolunda İngiltere devleti tarafından desteklenecekleri yönünde garanti almış oldular (Öke, 2006, s. 267). Gerçekten de bu deklarasyon İsrail devletinin kuruluşu yolunda önemli bir kilometre taşıdır. Bu süreçte Hristiyan Siyonizm'i de İngiltere'nin bu tavrını destekleyecek bir fikri altyapı oluşturmuştur. 1918 yılında geldiğinde Kudüs'ün Osmanlı'dan kopmuş olması ve Filistin'in tamamının İngiltere'nin hâkimiyeti altına girmesi ise Yahudiler Siyonist emellerine bir adım daha yaklaşmışlardır. San Remo konferansından sonra Filistin topraklarında İngiliz manda yönetimi kurulduktan sonra Milletler Cemiyeti bu manda idaresini 1922 yılında tanıdı, onayladı. 1922 yılında onaylanan metne

Yahudilerin Filistin üzerinde tarihi hakları bulunduğu ve burayı yurt edinmelerinde bir mahsur olmadığı yazıldı. Bu gelişmelerden sonra 1923 yılına kadar hız kesmeden Filistin'e Yahudi göçü devam etti. Dünya Siyonist Teşkilatı ve Yahudi Ajansı Filistin'e yerleşecek Yahudilerin hamisi, çatı kuruluğu olarak tanındıktan sonra Siyonistlerin işi daha da kolaylaştı. ABD de Balfour deklarasyonu benzeri bir metinle oradaki Yahudilere yurt edinme hakkı konusunda onay ya da güvence verince bölgede Siyonist ideolojinin önü açılmış oldu. 1933'ten sonra Almanya'da Nazizm'in yükselmesiyle birlikte Yahudiler kendileri lehinde oluşan kamuoyunu da fırsat bilerek anavatana dönüş hareketini hızlandırdılar ve Filistin'deki en büyük Yahudi nüfus artışı bu dönemde gerçekleşti. Bölgede, bu hareketlilik karşısında sessiz kalmayan Araplarla Yahudiler arasında silahlı çatışmalar baş gösterdi. Yahudiler tarafından kurulan Haganah ve Irgun çeteleri bu silahlı çatışmalarda bölgedeki Yahudilerin güvenliğinden sorumlu terör örgütleri olarak ortaya çıktılar (Karaman, 2009, s. 334).

1942 yılında ABD'nin Baltimore kentinde toplanan Siyonist konferansında Yahudilerin Filistin'de devlet kurmaları gerektiği düşüncesi resmileşti ve İngiltere devreden çıkarak ABD Yahudilerin yeni hamisi konumuna geldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu aktör değişimi gerçekleşince İngiltere sorunu ABD'ye ve BM'ye devretti. 1947 yılında BM bir taksim kararı hazırladı ve Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında bölünmesi kararı verildi. Kudüs hariç olmak üzere üç bölge Yahudilere üç bölge Filistinlilere verildi (Yılmaz, 2004, s. 56). Böylece Filistin topraklarının yarısından fazlası Yahudilere verilmiş oluyordu. 1948 yılı başlarında terörü şiddetlendiren Yahudiler 15 Mayıs 1948'de Deir Yasin katliamını gerçekleştirdiler. Bu katliam sonucunda 250 Filistinli Arap hayatını kaybetti. İngiltere 15 Mayıs'ta manda yönetimini tamamıyla sona erdireceğini açıklayınca İsrail tarafı kendilerine ait bağımsız bir devlet kurduklarını ilan ettiler. ABD bu devleti hemen tanıdı. Peşinden Rusya da İsrail devletini tanıdı. İlk Arap İsrail savaşının ardından İsrail bölgedeki toprakların %78'ine hâkim oldu. Çok geçmeden BM de İsrail'i bir devlet olarak tanıyınca

İsrail uluslararası düzenin bir parçası haline gelmiş oldu. 1949'da 750.000 kadar Filistinli topraklarından sistemli bir şekilde sürülünce bölge neredeyse tamamıyla İsrail'in hâkimiyeti altına girmiştir. Bu arada sistemli göç ilerleyen yıllarda da devam etti. Bölgede Yahudi nüfusu sürekli artırıldı. 1967 Arap İsrail savaşından sonra İsrail toprak hâkimiyetini artırdı. Öte taraftan 1948-1986 yılları arasında 1.800.000 civarında Yahudi Filistin'e göç ederek İsrail vatandaşlığına geçti (Karaman, 2009, s. 335).

Tarihi seyrinden de anlaşılacağı üzere Siyonizm, ulus-devlet emeli üzerine kurulmuş, 19.yy milliyetçilik hareketleri üzerinden şekillenmiş, modern, seküler karakterli bir ideolojidir. Genellikle Siyonizm'in din temelli bir ideoloji olduğu üzerinde bir algı oluşmuşsa da esas itibarıyla milliyetçi ve seküler bir ideolojidir. Neticede Siyonizm'de temel amaç Yahudilerin 70 yılında Romalılar tarafından sürgün edildikleri topraklara yani "Erets İsrail'e dönüş ve orada 19.yy'ın dünyaya kazandırdığı ulus devlet kurma fikridir (Boyer, 1992, s. 7). Nitekim 1948 yılında Siyonizm bu hedefine ulaşmıştır.

Aydınlanma dönemi ve sonrasında Yahudilerde iki ayrı eğilim baş göstermiş olup bunlardan birisi sekülerliğin tercih edilmesi diğeri ise dinin yeniden yorumlanarak dini hayata dönülmesidir. Bu tartışmalardan sonra ortaya çıkan en başat konu ise Yahudi kimliğinin bir din mi yoksa etnik bir aidiyet mi olduğu meselesidir. İşte Siyonizm böyle bir ortamda iki kimlik alternatifinden milliyetçi, modern bir kimlik inşa ederek doğmuştur. Tabiri caizse dini geleneğin bazı kavramları yeniden yorumlanarak modern milliyetçilik çerçevesinde ele alınmış ve Siyonizm milliyetçi bir karakter kazanmıştır. Yahudiler bir ulus mu yoksa dini bir topluluk mu sorusu cevabını Siyonizm'de bulmuştur. Siyasi Siyonizm de tam bu temeller üzerine inşa edilmiş, İsrail'de bir ulus-devlet kurma ve modern uluslararası düzene katılma fikri siyasi Siyonizm'in temel doktrini haline gelmiştir.

Roger Garaudy'nin Siyasi Siyonizm Hakkındaki Görüş Ve Düşünceleri

Roger Garaudy, Siyonizm söz konusu olduğunda dini ve siyasi Siyonizm'i birbirinden ayırmak gerektiğini ifade eder. Dini Siyonizm kısıtlı bir Yahudi topluluğu tarafından kabul edilmekte, siyasi bir amaç taşımamaktadır. Bu sebeple dini Siyonizm'in Hristiyanları da Müslümanları da rahatsız edecek bir tarafı yoktur. Dini Siyonizm esasında Yahudi Mesihçiliğine dayanmaktadır. Garaudy'ye göre Teodor Herzl tarafından geliştirilen siyasi Siyonizm dini Siyonizm gibi değildir. Ona göre Herzl'in geliştirdiği Siyonizm katıdır, çatışmacıdır hatta dini Siyonizm'e taraf olanları bilir gerektiğinde karşısına alır ve çatışır (Garaudy, 2015, s. 8-9). Herzl dört dörtlük bir agnostiktir. Bu anlamda Herzl Yahudiliği bir dini akım olarak tanımlayanlara da açıkça karşı çıkar (Garaudy, 2019, s. 13).

Herzl'in gerçek uğraşı alanı din değil politik alandır. Dolayısıyla Siyonizm bilhassa siyasi Siyonizm dini bir ideoloji değil, siyasal bir ideolojidir. Dreyfus davasından etkilenen Herzl Yahudilerin her yerde ayrımcılığa ve zulme uğradıklarından hareketle iki amaca yönelmiştir. Bunlardan birisi bir Yahudi ulusu yaratmak, ikincisi ise bu ulusun yurt kuracağı bir toprak edinerek orada devletleşmek. Garaudy'ye göre Herzl'in bu yaklaşımı buram buram Avrupa milliyetçiliği kokmakta, bu fikirlerde bilhassa Alman milliyetçiliğinin izleri görülmektedir (Garaudy, 2015, s. 11). Hatta Marks'ın da ifade ettiği gibi Yahudiler, bilhassa Alman Yahudileri özgürleşme yani siyasal özgürleşme arzusundaydılar (Marks, 1968, s. 11). Haham Hirş, Siyonist Yahudilere bu anlamda karşı çıkmış "Siyonizm Yahudi halkını milli bir kimlik olarak tarif ediyor." diyerek bunun bir sapkınlık olduğunu ifade etmişti (Garaudy, 2015, s. 13). Mesela Fransa Yahudileri ve hahamları da siyonizmin dar görüşlü ve tepkisel olduğunu ifade ediyorlar, Yahudileri ayrı bir siyasi ulus olarak tanımayı reddediyorlardı (Rabkin, 2014, s. 1326).

Herzl'e göre ise Yahudiler için yegâne yurt Filistin'di ve Balfour bildirisini fırsat bilen Siyonistler, İsrail adı altında bir devlet kurma girişimleriyle bu bildirin ürettiği imkânları kullanmaktan ve yerli Filistinlileri hiçe saymaktan geri durmadılar. Garaudy tam da bu noktada siyasi Siyonizm'i sömürgeci ve işgalci bir ideoloji olarak görmektedir (Garaudy, 2015, s. 11).

Garaudy'ye göre Siyonizm'e karşı çıkanların ve eleştirenlerin başına gelen en talihsiz olay bu eleştiri yapanların antisemitizmle yani Yahudi düşmanlığı ile yaftalanmasıdır. Hâlbuki Siyonizm; Yahudilikten ve Yahudi dininden beslenmekle birlikte ırkçı, sömürgeci ve seküler bir ideoloji olup ayrıştırıcı, ötekileştirici ve yok sayıcı bir ideolojidir. Garaudy bu anlamda kendisinin de bir antisemitik olmadığını, Yahudiliğe ve Yahudi kimliğine saygı duyduğunu ancak işgalci ve emperyalist amaçlar taşıyan Siyonizm'e çeşitli eleştirilerinin olduğunu açıkça belirtmektedir. Garaudy bu anlamda Siyasi Siyonizm'in üç sacayağına dayandığını ifade etmektedir. Bunlar: ırkçı temellere dayalı bir iç politika, muhtemel bir göç hareketine karşı saldırı ve genişlemeye dayalı dış politika ve devlet terörü ile karakterini bulan bir siyasi hareket. Garaudy'ye göre Siyonizm'in bu üçlü amaç birliği gerektiğinde Yahudilik dininin mitlerine de yaslanmak arzusu da taşımaktadır. Siyonizm her ne kadar din temelli bir hareket olmasa da vaat edilmiş topraklar, siyon yani Kudüs, Süleyman Mabedi gibi temelini dinden alan kavramları kendi ideolojik hedefleri için kullanmaktadır. Siyonist propagandaya göre Filistin'de bir Yahudi devleti kurmak neredeyse tanrısal bir hak olarak görülmektedir (Garaudy, 2015, s. 29).

Garaudy, yukarıdaki fikirlerine kanıt olarak Siyonistlerin kendi kaynaklarını delil göstermekte ve Siyonizm nedir? Siyonizm kendileri tarafından tarif edilmiştir buna göre:

-Siyasi bir doktrindir, 1896'dan beri Teodor Herzl tarafından kurulmuş siyasi hareketin adıdır. Bu tarifte "Encyclopaedia of

Zionism and İsrail” isimli eseri kaynak olarak göstermekte, diğer yandan;

-Siyonizm’in Yahudilik kaynaklı olmadığını, 19.yy. Avrupası şartlarında doğmuş milliyetçi bir doktrin olduğunu, Herzl’in kendi ifadesinde hiçbir dinin etkisi altında olmadığını ifade ettiğini ise editörlüğünü Victor Gollancz’ın yaptığı “Teodor Herzl: Diaries” isimli esere atıfta bulunarak açıklamaktadır (Garaudy, 2015, s. 13).

-Üçüncüsü Siyonizm sömürgeci bir ideolojidir. Zira Herzl, meşhur sömürgeci Cecil Rhodes’e 11 Ocak 1902’de bir mektup yazarak onun kullandığı yöntemler hakkında bilgi istemiş ve bu mektuplaşmalar sonrasında bir sömürge şirketi kurmuştur. Gerçekten de Rhodes, adına Rodezya denilen bölgeyi sömürgeleştirmekle meşhur birisidir. Herzl, mektubunda kendi programının da bir sömürge programı olduğunu açıkça yazmıştır (Garaudy, 2015, s. 14).

Garaudy’ye göre nihai olarak siyasi Siyonizm’i tanımlayan üç temel özellik, onun, politik, milliyetçi ve sömürgeci bir doktrin olmasıdır. 1897’de yapılan Siyonist kongrede Herzl, bu üçlü karaktere sahip Siyonizm’i herkese kabul ettirmiş ve kongre sonrasında “Ben Yahudi devletini Basel’de kurdum.” demiştir. Garaudy’ye göre Herzl’in bu sözlerinden yaklaşık elli yıl sonra kendisinin takipçileri olan Siyonistler, İsrail devletini kurmuşlar ancak bu durum Yahudi inanç ve maneviyatının bir sonucu değildir. Hatta Martin Buber gibi dini Siyonizm’in siyasi Siyonizm’e dönüşmesini eleştiren çok sayıda Yahudi ortaya çıkmış ve Yahudi inancından doğmayan siyasi Siyonizm’e karşı hatırı sayılır bir muhalefet de oluşmuştur (Garaudy, 2015, s. 15). Buber’le birlikte örneğin Kudüs İbrani Üniversitesi Rektörü Prof. Judas Magnes Baltimore bildirisini eleştirmiş, siyasi Siyonizm’in kaçınılmaz olarak savaş ve çatışmayı körükleyeceğini ifade etmiştir. Yine meşhur bilim adamı Albert Einstein de 1938 yılında siyasi Siyonizm’i benimsemediğini ifade etmiştir. Einstein bir Yahudi devleti kurmaktansa Araplarla barışçıl bir zeminde ortak bir yaşam alanı oluşturmanın daha mantıklı olacağını söylemiştir.

Garaudy burada siyasi Siyonizm'in savaşçı, mücadeleci ve sömürgeci tarafını öne çıkarmak için çeşitli Yahudi ilim ve düşünce adamlarına atflarda bulunmaktadır.

Garaudy, "L'Affaire Israel" (İsrail Sorunu) adlı eserinin giriş bölümünde siyasi Siyonizm'i tarif etmek için bazı karşılaştırmalar yapmakta, dini olanla ideolojik olanın birbirine karıştırlmaması gerektiğini ifade etmektedir. Buna göre Museviliği, Hz. Musa'nın dinini peygamberlerin bütün insanlığı kucaklayan çağrısını Siyonizm'in ırkçı şovenizmi ile karıştırmamalıdır. Baskıcı ve zalim İsrail devletini İsrail halkından ayırmalı, Yahudiliği de Siyonist mitolojiden ayırmalıdır. Garaudy tam da bu noktada Siyonizm'e karşı olduğunu çünkü ırkçı olmadığını ifade etmekte, bir siyaseti kutsallaştırmak için dini kullanan Siyonistlerle mücadele ettiğini ifade etmekte, Eski Ahit'in İsrail'i ile Siyonist görüşün İsrail'ini birbirinden ayırmak gerektiğini vurgulamaktadır (Garaudy, 2019, s. 238).

Filistin toprakları üzerinde hak iddia eden Siyonist Yahudiler, bu topraklar üzerindeki emellerinin temeli olarak "ilahi hak" kavramını öne sürmüşlerdir. Bu kavrama göre Filistin toprakları Siyonistlere Tanrı tarafından vaat edilmiştir. 1919 yılında Cenevre'de yapılan Cenevre Barış Konferansı'nda Siyonistler bir muhtıra gibi bu fikri savunmuşlardır. Garaudy bu tespitleri yaptıktan sonra diyor ki ne kadim Eski Ahit metinlerinde ne de Ortadoğu kaynaklı başka belge ya da eserlerde böyle bir bilgi yoktur, Eski Ahit'in sonradan kaleme alınmış metinlerine bu iddia sıkıştırılmıştır. Bu fikrine dayanak olarak da Von Rad, Noth, Van Seters, Albert de Pury gibi araştırmacıların vardığı sonuçları göstermektedir. Garaudy'ye göre bu toprakların en kadim yerleşimcileri Filistinlilerdir ve İbraniler bu topraklarda işgalci konumundadırlar. Dolayısıyla Garaudy'ye göre Tanrı tarafından böyle bir toprağın Siyonistlere vaadedilmediği Yahudiliğin hakiki kaynaklarında da böyle bir vaadin bulunmadığı vurgulanmış olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu noktada Siyonist ideoloji işgalci ve emperyalist yayılmacılığını dini metinlerle desteklemek istemiştir. Garaudy tam da bu noktada itiraz ediyor ve

Siyonizm'in bu iddiasını çürütme yoluna gidiyor (Garaudy, 2019, s. 41-43).

Garaudy siyasi Siyonizm'le ilgili çalışmalarında, siyasi Siyonizm'in Herzl'in Yahudi Devleti isimli çalışmasından da anlaşılacağı üzere, Filistin halkını yok saydığını ve oradaki halkın varlığını dikkate almadığını ifade etmektedir. Siyasi Siyonizm bölgedeki katliam ve soykırım girişimlerini bu temel fikir üzerinden yürütmüş, yüzbinlerce Filistinliyi topraklarından bu şekilde sürmüştür. Garaudy, İsraili siyasetçi Golda Meir'in 15 Haziran 1969'da Sunday Times gazetesine verdiği mülakatta bunu açıkça dile getirdiğini ifade etmektedir. Buna göre Meir: "Filistinliler yok. Filistin'de kendisini Filistin halkı olarak gören bir halk varmış da biz onları kapı dışarı edip ülkelerine el koymuşuz gibi bir durum söz konusu değil. Onlar zaten yoklar." (Garaudy, 2019, s. 51). Yine Garaudy'nin aktardığına göre İsrail devletinin ilk Milli Eğitim Bakanı Benzion Dinur, 1954 yılında Dünya Siyonist Örgütü tarafından yayınlanan "Haganah'ın Tarihi" adlı eserde şunları kaydetmektedir: "Bizim ülkemizde sadece Yahudilere yer var. Biz Araplara "çekip gidsin!" diyeceğiz. Söz dinlemeyip direnirlerse biz onları zorla itip atacağız." Oysaki 1922 yılında İngilizler tarafından yapılan sayımda bile bölgede 757 bin kişi vardır bunların 590 bini Müslüman Araplardan müteşekkildir (Garaudy, 2019, s. 52).

Siyasi Siyonizm'in doktrinel anlamda yaslandığı ikinci mit Garaudy'e göre "ırk" kavramıdır. Yahudi ırkı olarak siyasi Siyonizm'de tarif edilen üstün ve ayrıcalıklı ırk fikri, esasen 19.yy Avrupası icadı olan ve Batı'nın sömürgeci hegemonyasını sürdürmek için ortaya attığı, felsefi ve biyolojik temelleri Gobino gibi düşünülere dayandırılan bir anlayıştır. Siyonist hareket de bu anlayıştan ziyadesiyle etkilenmiş ve "üstün-ayrıcalıklı ırk" mefhumunu öne çıkararak diğerlerinden farklı bir Yahudi ırkı olduğunu öne sürmüştür. Herzl'e göre de bu Yahudi ırkı er ya da geç kendisine ilahi lütuf olarak çok evvelden kendisine bahşedilen Filistin topraklarına yerleşecektir. Ancak Garaudy'ye göre İbrani kaynaklarına göre Yahudilik diye farklı ve ayrıcalıklı bir ırk

yoktur. Siyonizm Yahudileri farklı toplumlar içerisinde gettolaştırmış, ayrı bir ırk olarak tanımlamıştır. Yine Garaudy'ye göre Yahudi ırkı hiçbir zaman var olmuş değildir. Hitler'in ve Siyonistlerin hezeyanlarını bir kenara bırakacak olursak müstakil bir Yahudi ırkından söz edilemez. Garaudy bu noktada Thomas Kierman'ın görüşünü öne sürerek öngörüsünü desteklemektedir. Kierman'a göre de "Siyonistler Avrupalıydılar. Avrupalı Yahudilerin ataları ile eski İbrani kabileleri arasında kesinlikle biyolojik veya antropolojik hiçbir bağ yoktur." (Garaudy, 2019, s. 62).

Bütün bu mülahazalar ışığında Garaudy'ye göre siyasi Siyonizm büyük Yahudi mistisizminden tamamıyla bambaşka bir alanda doğmuştur. Siyasi Siyonizm sadece ve sadece Avrupa'daki Yahudilerin gördükleri zulüm problemine tamamıyla sömürgeci bir çözüm bulmaya çalışmış ideolojinin adıdır. Endülüs'ün düşüşünden sonra, Katolik Kralların 1492'de Yahudileri sürgüne yollaması, Polonya'da 1648'de üç yüz bin Yahudi'nin öldürülmesi, Almanya'da Nazizm, Fransa'da Dreyfus olayı gibi Yahudi düşmanlığına dayalı zulmü tırmandırınca Herzl ve benzerleri manevi dayanaklardan ziyade siyasi dayanakları baz alarak Siyasi Siyonizm'i icat etmişlerdir. Yani bir sömürge imtiyazı kopararak Yahudilerin yaşam haklarını Batılı bir devletin garantisi altında devlete dönüştürmektir. Siyasi Siyonizm Yahudilere yurt olarak Filistin'i işaret etmeden evvel esasında dünyanın başka yerlerinde yurt arayışı içerisine girmişlerdir. Max Nordau, Haim Weizman gibi gibi şahıslar da Herzl'den evvel siyasi Siyonizm düşüncesini taşımış kişilerdir. Arjantin, Kıbrıs ve benzeri yerler de toprak arayışı sürecinde hedeflenmiş toprak parçalarıdır. Herzl ise Mozambik ve Kongo'da bu arayışı sürdürmüştür. Aslında Filistin bu seçeneklerden sadece birisiydi. Herzl bölge olarak Filistin'i İngiliz ve benzeri güçlerin sömürge emellerinin yoğunlaştığı bir toprak parçası olarak görüyor, İngilizler eliyle burada kurulacak bir hâkimiyetin belki de yararlı sonuçlar getireceğini düşünüyordu. Zaten ileriki yıllarda kurulacak İsrail devletinin ancak Batılı bir devletin himayesinde yaşayabileceği ortadaydı. Nitekim Balfour sürecinden sonra İngilizler Yahudilere

Filistin’de yerleşebilecekleri toprakların işaret fişegini yakmıştır. 1936-1939 arasında Yahudilerin işgali altında kalan Filistinlilerin direnişe geçmeleri karşısında Siyonist milislerce desteklenen İngiliz askerleri bu direnişi bastırmışlar, Yahudiler tarafında yer almışlardır. Bu iş birliği neticesinde de siyasi Siyonizm’in sömürgeci bir ideoloji ya da siyasi hareket olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır (Garaudy, 2019, s. 79-80).

Garaudy’ye göre Yahudiler İsrail devletini ve Siyonist ideolojiyi meşrulaştırmak, Araplardan çaldıkları toprakları bir hak olarak lanse etmek için holokostu kullanmaktadırlar. Ancak Yahudiler burada kendilerine yapılan bir haksızlığı başka bir haksızlıkla telafi etmeye çalışmışlardır. O da bölgedeki Arapları yerlerinden yurtlarından kovmaktır. Bu konuda Garaudy iki yazarı fikrine destek olarak çağırılmaktadır. Gerschom Scholem “Holokost ile İsrail, aynı tarihi olayın iki yüzüdür.” derken, Abraham Herschel ise “İsrail Devleti Tanrı’nın Auschwitz’e cevabıdır.” şeklinde yazmaktadır (Garaudy, 2019, s. 81-82). Yahudiler Holokost söylemini kullanmakla aslında ayrıcalıklı konumlarını güçlendirmek ve İsrail devletini bu ayrıcalıklı konuma yurt edindirmek üzere yola çıkmışlardı. Bu ayrıcalıklı devletin ise dış politikada kendilerinden başka herkesle düşman olmak gibi bir tutumu vardı. Esasında İsrail Yahudiler için en güvensiz bölgeydi, pek çok Yahudi buldukları ülkelerden bu yüzden göç etmemişlerdi. Siyasi Siyonizm Holokost ve sair söylemleri kullanarak İsrail’e yerleşmenin adeta zorunlu olduğunu dayatmaya çalışıyordu.

Siyasi Siyonizm, İsrail devleti kurulduktan sonra da canlılığını ve kendine has emellerini ayakta tutmuştur. Garaudy’ye göre İsrail iç ve dış siyaseti şu iki Siyonist ilkeye dayanmaktadır. Birincisi Siyonizm özü itibarıyla bir sömürgeleştirme olayıdır. İkincisi ise dini efsanenin çarpıtılmış bir versiyonudur. Özellikle ikinci madde Yahudiliğe bir ihanettir, çünkü Siyonizm siyasi amaçlar uğruna Yahudilik dininin içini boşaltarak özünden saptırmıştır. Siyasi Siyonizm’in ırkçılığı ise İsrail devletinin iç ve dış hukukunu belirleyen en önemli etkenlerden birisidir. Bu ırkçı bakış Filistin topraklarında yaşayan Arap

çoğunluğun yok sayılması ve topraklarının ellerinden alınmasıyla sonuçlanmıştır. Nitekim 1940 yılında Yahudi Milli Fonu müdürü Yossef Weitz “Bu ülkede iki halka yer olmadığı bizler açısından açık ve net olarak bilinmelidir. Eğer Araplar burayı terk ederlerse bu bize yeter. Hepsine yer değiştirmekten başka yer yok. Tek bir köy, tek bir kabile bırakılmamalı. ABD başkanına da anlatılmalı ki Eğer Araplar çeker giderse sınırlar kuzeyde Litani ırmağına, doğuda Golan tepelerine çekilirse İsrail toprağı pek de küçük olmayacaktır.” Daha İsrail devleti kurulmadan ortaya konulan program budur. İsrail Şahak’a göre de İsrail’in batılı olmayanları insan hakları meselesinde yok sayacağını ifade ediyor, ırkçı politikanın İsrail’in temel anlayışı olduğunu ifade ediyordu. Siyonistler buradan hareketle kendilerine atalarından kalan Kenan topraklarını yeniden sahiplenmek ülküsüyle hareket ettiklerini söyleyeceklerdir. Daha sonraki yıllarda bu ırkçı-mistik ideoloji ABD tarafından da desteklenecek ve İsrail bölgede tek demokrasi olduğunu iddia edecektir. Garaudy burada Şahak’ın İsrail ırkçılığını eleştirmekle oldukça yiğit davrandığını ifade eder (Garaudy, 2019, s. 123). Ancak ne yazık ki İsrail demokrasisi aynı ABD gibi başkalarını yok sayan ve gerektiğinde soykırıma tutan bir demokrasidir. Zira ABD Kızılderilileri, İsrail de Filistinli Arapları yok sayarak hatta imha ederek demokrasi kurmuştur.

Sonuç

Garaudy’nin siyasi Siyonizm’le ilgili görüşleri ana hatlarıyla eserleri üzerinden incelenmiş olup şu açıkça görölmüştür ki bu konuda bir makaleden daha hacimli bir çalışma yapılması mümkündür.

Garaudy’nin siyasi Siyonizm’e ilişkin görüşlerinden şu genel sonuçları çıkarmak mümkündür: Siyasi Siyonizm, Yahudiliğin temel metinlerini sadece ideolojisi için uygun veri bulduğunda kullanan bir siyasi ideolojidir. Yahudilik dini ile Siyasi Siyonizmin arasında direkt bir ilişki yoktur. Yahudilik bir din iken Siyonizm; ırkçı, sömürgeci ve emperyalist karakterli bir ideolojidir. Yahudiliği bir din olarak gören

Yahudiler de Siyasi Siyonizm'e karşı durmuşlardır. İsrail'de dahi Siyonist ideolojiyi desteklemeyen Yahudi gruplar bulunmaktadır.

Garaudy'nin kendisi de Siyonizm karşıtı bir düşünürdür. Ancak kendisinin antisyonist olduğunu ama antisemitik olmadığını ifade etmektedir. Garaudy ne yazık ki antisyonist tutumu yüzünden antisemitik olmakla suçlanmış, bazı çevreler tarafından dışlanmış ve adeta cezalandırılmıştır.

Yine Garaudy'ye göre Siyonizm Batılı ve 19.yy aydınlanmacılığı / pozitivizmi sonucu Doğu Avrupa'da ortaya çıkmış bir ideolojidir. İlke hedefi Avrupa'da zulüm gören Yahudilere bir yurt edindirmek ikinci hedefi yurt edindikleri yerde tutunarak başka unsurları bölgeden temizlemek. Gerçekten de Garaudy'ye göre bu iki temel ilke İsrail devleti kurulana kadar ve kurulduktan sonra da etkisini devam ettirmiş, İsrail devleti kurulduktan sonra Filistinli Araplar sistematik bir şekilde öldürülmüş ya da göçe zorlanmışlardır.

Garaudy'ye göre siyasi Siyonizm doktrinel anlamda bir dizi mite dayanmaktadır. Bunlar:

- Yahudiler asimile olamazlar.
- Yahudi düşmanlığı ilelebet sürer ve sona ermez.
- Yahudiler yaşadıkları ülkede diğer ezilenlerle bir olup ezenlere karşı mücadele etmeyi reddederler.
- Yahudi inanç ve kültürünü ve evrensel kurtarıcılığı için mücadeleye girişme ve bunun için de bir Yahudi devleti ve toprak talebine geçiş.

Bütün bunlar 19.yy Avrupa milliyetçiliğinden ilham alınmış projelerdir. Gerekli olan toprağı ise büyük sömürgeci güçlerin desteğı ile elde etmişlerdir. Son mitleri ise Herzl ve Ben Gurion'un hayal ettikleri gibi dünyanın bütün Yahudilerini Filistin'de toplamaktır. Böylece Yahudi geleneğinin bütün insanlığın

kurtuluşunu kucaklayan dini bakış açısının yerini bundan böyle Yahudiliğın bütün dini dinamizmini kullanan siyasi, bencil ve ırkçı-milliyetçi bir ideoloji almıştır.

Siyasi Siyonizm hedeflerinden birisine 1948 yılında İsrail devletini kurarak ulaşmış, İsrail devleti ise bölgedeki varlığını devlet terörü uygulayarak (Garaudy, 2019, s. 189-199) garanti altına almaya çalışmıştır. İsrail Siyonist devleti bu anlamda ne dini ne hukuki ne ahlaki ne de siyasi açıdan meşru bir devlet değildir. İsrail demokrasisi ise Kızılderilileri katlederek kurulan ABD demokrasisi gibi ırkçı ve sömürgecidir. Bu anlamda İsrail'in ABD tarafından uzun yıllar himaye edilmesi ve korunması bir tesadüf sayılmaz.

Siyasi Siyonizm'in bütün dünya Yahudilerini İsrail'de toplama projesi gerçekleşmemiştir. Diaspora Yahudileri, İsrail'i güvenli bulmamakta, yerleştikleri ülkeleri terk etmemektedirler. Dünya Yahudi nüfusunun çok az bir kısmı İsrail'de yaşamaktadır. Bu anlamda siyasi Siyonizm iflas etmiştir.

Bu sonuçlar Garaudy'nin özellikle İsrail Sorunu, İsrail, Mitler ve Terör, Siyonizm Dosyası isimli eserlerinde ulaştığı sonuçlardır. Siyasi Siyonizm alt başlığı ile yayımlanan eserin özellikle son bölümü, siyasi Siyonizm'in ulaşmış olduğu noktanın analizine ayrılmıştır. Garaudy, Siyonizm'e ilişkin bu eleştirilerinden dolayı Fransız medyası tarafından karartmaya tabi tutulmuş, eserleri kitapçılarda yer alamamış, yazıları gazete ve dergilerde yayımlanmamış, kitaplarını hiçbir yayınevi yayımlamak istememiştir. Garaudy'nin siyasi Siyonizm'e ilişkin vardığı sonuçlar, aynı zamanda Batı entelijansiyası içindeki kaderini de belirlemiştir.

Kaynakça

- Atzmon, G. (2011). Göçebe Kimlik. İstanbul: Mana Yayınları.
- Aydın, C. (2016). Roger Garaudy. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.
- Boyer, A. (1992). Siyonizmin Kökenleri. İstanbul: İletişim Yayınları
- Dağılma, İ. (2019). Marksizm'den İslam'a Doğru Yalnız Bir Yolcu: Roger Garaudy. İstanbul: SDAM Yayınları.
- Garaudy, R. (2015). İsrail, Mitler ve Terör. İstanbul: Timaş Yayınları.
- , R. (2019). İsrail Sorunu. İstanbul: Timaş Yayınları.
- , R. (2015). Siyonizm Dosyası. İstanbul: Pinar Yayınları.
- Göze, E. (2007). Siyonizmin Kurucucu Theodor Herzl'in Hatıraları ve Sultan Abdülhamid. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Rogert Garaudy a contre-nuir. "Biographie"
<http://rogergaraudy.blogspot.com/p/esquisse-de-biographie.html>,
29.11.2020 tarihinde erişildi.
- Karahan, S. (2019). Siyonizmin Teolojik Temelleri. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman, L. (2009). "Siyonizm". TDV İslam Ansiklopedisi, C.37, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kutluay, Y. (1973). Siyonizm ve Türkiye. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Marks, K.(1968). Yahudi Meselesi. Ankara: Sol Yayınları.
- Öke, M. K. (2006). "Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu". Marife Dergisi, 6(1), 261-270.
- Özcan, M. (2019). Siyonist İdeoloji ve Teşekkülü. Kriter Dergisi, 4(36)
<https://kriterdergi.com/dosya-israil-sorunu/siyonist-ideoloji-ve-tesekkulu> 29.11.2020 tarihinde erişildi

Rabkın Y.M. (2014). Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şavit, A. (2015). Vaat Edilmiş Topraklarım. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Tellioğlu, Ö. (2015). Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, T. (2004). Uluslararası Politikada Ortadoğu. Ankara: Barış Yayınları.

ORTADOĞU VE GÖÇ

ESER DEĞERLENDİRMELEĞİ / BOOK REVIEWS

Journal of Middle East and Migration Studies

2021/1 | CİLT: 11 | SAYI: 01

Fatih Yaman, *Göç ve Toplum*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019, 184.

Değerlendiren: **Arş. Gör. Muhammet Yasin ÇAKIR**

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yasincakir@kilis.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4875-9780>

Geçmişini insanlık tarihi kadar eski bir döneme götürebildiğimiz göç ve onun temel etkileşim dinamiği olan toplum arasındaki ilişki tüm zamanlarda var olduğu ve olacağı için her yönüyle incelenmelidir. Bu bağlamda Dr. Fatih Yaman'ın yazmış olduğu *Göç ve Toplum* (2019) kitabı dikkate değerdir. Yaman, çalışmasında (2019) güncel verilerden hareketle göçle ilgili temel meselelere, aktüel ve bütünlüklü bir bakış geliştirebilmeye gayret göstermiş ve böylece göçün teorik ve pratik yönlerine ilişkin kuşatıcı bir perspektif sunmuştur.

Göç ve Toplum (2019) kitabı Önsöz, Kısaltmalar, Giriş, Sonuç, İleri Okumalar, Kaynakça, Dizin başlıklarının yanı sıra Kavramsal Arka Plan, Göç Kuramları, Küreselleşme ve Göç, Göç Yönetimi ve Aktüel Göç Politikaları, Türkiye ve Göç, Türkiye'deki Suriyeliler olmak üzere altı ana başlıktan oluşmaktadır.

Yaman, kitabın Giriş bölümünde (2019, s. 15-19) hayatın doğal ve zorunlu bir parçası olarak gösterilen göçün; daha çok insanla ilişkili olan yönleri üzerinde durmuştur. Bu bölümde göç olgusuna öncelikle dini açıdan değinilmiş; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam geleneğindeki ortak anlayış olan cennetten dünyaya yayılış “zorunlu bir göç” olarak değerlendirilmiştir. Göçlerin bazen çevresel bazen siyasal sebeplerle gerçekleştiği, bugün ise göçlerin temel sebebini ekonomik saiklerin belirlediği ifade edilmiştir. Eski dönemlerle

kıyaslandığında göçlerin daha çok “gelişmiş endüstri ülkelerine yönelik bireysel göçlere” döndüğü söylenmiştir.

Göçün “Kavramsal Arka Planı”nda (2019, s. 21-36) temel kavramlar; göçün birey, aile, grup ve toplum özelinde gelişen psikolojik, sosyolojik, ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkileri gözetilerek ele alınmıştır. Göçün genel bir tanımının ardından kaynak kişilerden hareketle “göç türleri” verilmiştir. Göçe sebep olan hususlara bakılırsa ilkel, zorlama, serbest ve kitlesel; kat edilen mesafe olarak bakılırsa iç ve dış; biçim yönünden incelenirse bireysel, kitlesel ve zincirleme; yerleşme sürelerine göre bakıldığında geçici göç ve sürekli yerleşme amacıyla yapılan göç türleri olduğu söylenmiştir. Bunun neticesinde insanlık tarihindeki tüm göç hareketlerinin genel olarak iki ana başlıkta toplanabileceği belirtilmiştir: zorunlu ve gönüllü göçler. Yaman bu bölümde günümüzde ülkemizde yaşanan bir terim karmaşasına da değinmiştir. Göçmen, mülteci ve sığınmacı terimlerini detaylı bir şekilde ele alıp farklarını vermiş ve Türkiye’de bulunan başta Suriyeliler olmak üzere Avrupa ülkeleri dışından iltica talebinde bulunan kimselere “geçici koruma altındaki şartlı mülteci” adı verildiğini söyleyerek bu karmaşaya bir açıklık getirmiştir. Ayrıca bu bölümde asimilasyon, entegrasyon, diaspora ve getto terimleri de açıklanmıştır.

Tüm göçleri kapsayacak bir göç kuramı ortaya koymak pek mümkün görünmemektedir. Her disiplinin göçe bakışı farklı olduğundan tüm kuramları tek başlık altında vermek zordur. Yaman bu nedenle, günümüzde yaşanan göçleri analiz edebilmek için göç kuramları arasından bir seçki hazırlamış ve bunları “Göç Kuramları” (2019, s. 37-61) başlığında vermiştir. Yaman göç kuramlarını, Erken Dönem Göç Kuramları (Ravenstein’in Göç Yasaları, Stouffer’in Kesişen Fırsatlar Kuramı, Lee’nin İtme-Çekme Kuramı, Petersen’in Göç Tipleri) ve Yakın Dönem Göç Kuramları (Neo-Klasik Kuram, Yeni Ekonomi Kuramı, İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı, Dünya Sistemi/Merkez-Çevre Kuramı, Göç Sistemleri Kuramı, İlişkiler Ağı Kuramı) şeklinde iki başlıkta açıklamıştır. Yaman, Erken Dönem Göç

Kuramları'nın Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında gelişen yeni üretim ilişkileriyle şekillenen yaşam koşulları bağlamında ortaya konduğunu; Yakın Dönem Göç Kuramları'nın ise göçün kökenleri, göç akımlarının yönü ve sürekliliği, göçmen emek gücünün kullanımı ve göçmenlerin sosyo-kültürel adaptasyonu kategorileriyle birlikte değerlendirilmesinin uygun olduğunu ifade etmiştir.

Küreselleşme ve Göç (Yaman, 2019, s. 63-90) bölümünün dört alt başlığından ilki Göçün Küreselleşen Doğası'dır. Bu başlıkta hemen hemen her ülkenin göç alan, göç veren ya da her iki durumu birden yaşayan konumda olması nedeniyle göçten bir biçimde etkilendiği söylenmiştir. Bu bölümün ikinci alt başlığı olan Küresel Göçün Bölgesel Analizleri'nde, göçün bölgesel düzeyde etkilerini gözden kaçırmamak gerektiği vurgulanmış ve Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen altı bölgede (Afrika, Asya, Avrupa, Latin Amerika-Karayipler, Kuzey Amerika, Avustralya) göçün bölgesel etkileri değerlendirilmiştir. Bölümün üçüncü alt başlığı Küresel Göç Modelleri'dir. Bu bölümde beş farklı göç modeli (Klasik Göç Modeli, Sömürgeci Göç Modeli, Misafir İşçi Modeli, Beyin Göçü Modeli, Yasa Dışı Göç Modeli) detaylandırılmıştır. Bölümün dördüncü alt başlığı olan Küresel Diasporalar'da ise "diaspora" kavramının etnik bir topluluğun genellikle zorla yahut travmatik koşullar altında kendi vatanlarından yabancı alanlara dağılması olarak ele alındığı söylenmiş ve ayrıca büyük ölçekli nüfus hareketlerinin yalnızca travmatik bir olay sonucunda değil, gönüllülük temelinde de gerçekleşebileceği örnekleriyle belirtilmiştir. Ayrıca Cohen (1997)'den hareketle tüm diasporaların ortak özellikleri ve küresel ilişki düzeyleri açıklanmıştır.

Coğrafi bir yer değişiminden çok daha fazla unsuru içinde barındıran göç, durumu yaşayan devletler tarafından yönetilmek zorundadır. Buradan hareketle gerek bir devlet sınırları içine yabancıların girişini, gerekse ülkede bulunan sığınmacı ve mültecilere sağlanması gereken korunma ihtiyacını yönetmek üzere, ilgili devletin kurumsal ve toplumsal düzeyde geliştirdiği düzenlemeler (Yaman, 2019, s. 91)

“göç yönetimi” olarak ifade edilmiş; İktisadi Göç Yönetimi, Siyasal Göç Yönetimi, Sosyo-Kültürel Göç Yönetimi ara başlıklarıyla göç yönetimi detaylandırılmıştır.

Yaman, “Türkiye ve Göç” bölümünü (2019, s. 115-137) “Türkiye’ye Göç, Türkiye’den Göç, Türkiye’de İç Göç” olmak üzere üç başlıkta toplamıştır. Yaman, Türkiye’nin tarihin farklı evrelerinde birçok göç almasını Anadolu’nun elverişli iklim özelliklerine ve tarıma uygun toprak genişliği başta olmak üzere, sahip olduğu limanlarla, kıtalar arasında stratejik ticari ve savunma güzergahlarıyla, ekonomik, sosyal ve kültürel bir çekim merkezi olmasına bağlamış; Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyet döneminde Anadolu’ya yapılan göçleri anlatmıştır. Yaman, Türkiye’den yapılan göçlerin ise Cumhuriyet öncesi dönemde özellikle Osmanlı yönetiminde devlet sınırlarının batıya doğru genişlemesi kapsamında geliştirilen iskan politikalarıyla yaşanan ya da bir cezalandırma biçimi olarak sürgün yahut tehcir şeklinde geliştiğini; Cumhuriyet dönemindeki göçlerin ise daha çok devletler arası anlaşmalara dayalı olarak gelişen, karşılıklı nüfus değişimlerini içeren mübadele şeklinde veya işgücü sözleşmeleri kapsamında gerçekleşen emek göçü ve serbest göçler biçiminde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Yaman, Türkiye’de gerçekleşen iç göçleri ise 1950 öncesi dönem, 1950-1980 arası dönem, 1980 sonrası dönem olmak üzere dönemlere özgü koşulları dikkate alarak üç başlıkta incelemiştir.

Yaklaşık son on yıldır ülkemizde birçok yönüyle tartışılan Suriyeliler meselesi Yaman tarafından “Türkiye’deki Suriyeliler” (2019, s. 139-166) başlığıyla ele alınmıştır. Yaman’a göre Suriye’den Türkiye’ye gerçekleşen bu göç dalgasının nedeni, “Arap Baharı” olarak anılan halk ayaklanmalarının Suriye’ye sığramasıdır. Yazar, bu göç dalgasının anlaşılabilmesi için bu ayaklanmanın ardındaki temel sosyo-ekonomik ve siyasi sebepleri, halkın taleplerini ve bu talepler karşısında ülke yönetiminin tavrını da anlatmıştır. Ayrıca bu bölümde Türkiye’deki Suriyelilerin sayısı ve illere göre dağılımları gibi istatistikî bilgiler de verilmiştir. Bu göç hareketinin sosyo-kültürel, ekonomik,

temel ihtiyaçlar ve hizmetler alanında etkileri ayrı başlıklarda incelenmiştir. Bölümün sonunda uyuma yönelik önerilerini on iki maddede toplayan Yaman, bütün toplumsal katmanların eşit paydaşlar olarak süreçte yer alacağı bir uyum anlayışının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Göçün kavramsal, teorik ve Türkiye özelinde gelişen pratik yönlerinin ele alındığı bu kitap, literatüre genişlik ve farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Göçün çok yönlü doğasının bütüncül bir yaklaşımla ele alındığı bu çalışma, Türkiye'ye son dönemlerde gerçekleşen göçle ilgili sadece tespit yapmakla yetinmemiş, ülkemizde var olan problemlere çözüm önerileri de sunmuştur. Bu yönüyle çalışmanın alana katkısı büyük olacaktır. Yazarı, bu çalışmasından dolayı kutlar ve başarılarının devamını dileriz.

**Abd Al- Fettah El- Awaisi – Muhittin Ataman
(Ed.), *Kudüs; Tarih–Din–Siyaset*, İstanbul: Seta
Kitapları, 2020, 195.**

Değerlendiren: **Arş. Gör. Mücahit Orkun İKİNCİ**

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

orkun.ikinci@kilis.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2593-8121>

Tarihin en eski çağlarından itibaren insanların, birbirleri ile pek çok konuda etkileşim ve iletişim kurabildikleri şehirler kurarak yaşamlarını bu yerlerde sürdürmüşlerdir. Coğrafi konum, fiziksel ve demografik yapı, ulaşım, geçim kaynakları vb. pek çok husus şehirlerin her birinin diğerlerinden farklı bir özellikle öne çıkmasına vesile olmuştur. Buna mukabil bazı şehirler ise birden çok özelliğe sahip olmakla kendilerini gösterirler. Birbirinden farklı etnik ve dini unsurları bir arada asırlarca yaşatması, bulunduğu stratejik konum ile geçmişten günümüze bir bölge merkezi olması, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam için oldukça önemli bir dini merkez oluşu ve elde ettiği ekonomik hareketliliğin kaynağı olan bir ticaret kenti olması sebebiyle Kudüs’de birden çok vasıfla öne çıkan bir şehirdir. Kudüs, tarihin eski dönemlerden itibaren Ortadoğu’nun en önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Şehrin sahip olduğu çok yönlülük geçmişten günümüze pek çok milletin ve devletin ilgisini üzerine çektiği gibi pek çok araştırmacının da dikkatini çekmiştir. Kudüs hakkında onlarca dilde ve farklı disiplinler içerisinde araştırmalar ve çalışmalar ortaya konmuştur. Kudüs’ü konu alan yakın zamanda yayımlanan editöryal çalışma *Kudüs; Tarih – Din - Siyaset* adlı kitap, siyasetten hukuka, sosyolojiden dine kadar geniş bir alanda yapılan akademik çalışmaları toplayarak, önemli bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir.

Editörlüğünü *Abd Al- Fattah el- Awaisi ve Muhittin Ataman*'ın yaptığı *Kudüs; Tarih – Din – Siyaset* adlı çalışma, SETA Kitapları tarafından 2020 yılında İstanbul'da yayınlanmıştır. Eser, birden çok yazarın kaleme aldığı üç ana bölüm ve on kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm olan *Tarihi ve Dini Arka Plan'da Kimin Kutsal Şehri? Beytül-Makdis'in İsimlerinin Anlamları ve Kökenleri* başlıklı birinci kısım *Halid el-Awaisi*, *Kudüs: İnancın Ebedi Başkenti* başlıklı ikinci kısım *Stephen Sizer ve Beytül-Makdis İlk Çağlardan Modern Zamanlara Kısa Bir Tarih* başlıklı üçüncü kısım da *Şerif Emin Ebu Şemmale* tarafından kaleme alınmıştır. *Kuramsal ve Yasal Çerçeve* adlı ikinci bölümde ise; *Beytül-Makdis: Eman İçin Bir Müslüman Modeli* başlıklı dördüncü kısmı *Abd Al- Fattah el- Awaisi*, *Kudüs'ün Uluslararası Yasal Statüsü Üzerine Bir Analiz* adlı beşinci kısmı *Berdal Aral*, *Filistin – İsrail Barış Sürecinde Kudüs'ün Statüsü* adlı altıncı bölüm ise *Abdüsselam Muala* tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın üçüncü ve son bölümü olan *Siyasi Gelişmeler ve Mevcut Sorunlar'da* yedinci kısım olan *Trump Yönetiminin Kudüs Kararına İlişkin Resmi Arap Tutumları* *Hüsam Şakir* tarafından, sekizinci kısım olan *Küresel Güçlerin ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e Taşınmasıyla İlgili Duruşları* *Muhammed Mekrem Belevi* tarafından, dokuzuncu bölüm olan *Türkiye'nin Mukaddes Şehir Kudüs'e Yönelik Tutumunu Anlamak* ise *Helin Sarı Ertem* tarafından ve onuncu kısım olan *Malezya'nın Trump'ın Beytül-Makdis Kararına Karşın Tutumu* ise *Mohd Ruslan Mohd Nor ve Muhammed Halis İbrahim* tarafından kaleme alınmışlardır.

Kudüs'e dair tarihi, dini ve son olarak siyasi önemli problem ve meseleleri ele alan eser aşamalı olarak Kudüs'ün dünden bugüne olan tarihi, sosyolojik ve dini vaziyetini gözler önüne sermektedir. Daha sonra bölge için yeni bir dönemin başlangıcı olan İsrail'in kurulması ile beraber Kudüs'ün öncesi ve sonrası arasındaki değişim sorgulanmakta ve tespit edilen bulgular uygun bir biçimde kaydedilmektedir. Kudüs'ün kendi tarihi, dini kökenleri itibarıyla “ebedi başkenti” olduğunu savunan İsrail'in söz konusu iddiası yazarlarımızca multi-disipliner bir hüviyette sorgulanmaktadır.

Birinci bölümde ilk kısımda yazar Kudüs'e tarih içinde çeşitli topluluklarca verilen muhtelif isimleri zikretmektedir. Şehrin bilinen ilk adı Yeru/Uro-Şalem olmasıyla birlikte geçmişten günümüze Kudüs'e hakim olan her toplumun kendi siyasi, dini ve stratejik emelleri doğrultusunda şehri birbirinden farklı isimlerle isimlendirdiklerini belirtmektedir. Buradan hareketle XIX ve XX. yüzyıllarda bölgeye yerleştirilen Yahudiler'in 1948'de İsrail Devleti'ni kurmalarıyla beraber kendi dini-siyasi hedeflerini gerçekleştirmek adına öne sürdükleri; şehrin ilk sakinlerinin İbraniler oluşu ve adının İbranice olduğu iddiasının kentin tarihsel bağlamıyla uyuşmayan ve Filistin'e olan işgallerini meşrulaştırmak için kullanılan bir argüman olduğu neticesine ulaşır. Öte yandan önceki içerik olarak benzer bir sonraki kısmın yazarı tarafından Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde; herkese açık ve içinde barışın hakim olduğu bir Kudüs portresinin sunulduğu ifade edilmektedir. Buna göre Kudüs tek bir dinin veya topluluğun tekelinde değildir. Dolayısıyla yazar günümüz İsrail Devleti ve Yahudiler ile onlara uyan Evanjelist Hristiyanların Kudüs politikasının kendi teolojik sistemlerine aykırı; "keyfi ve yanlı" bir mahiyet arzettiği sonucuna varır. Yazarın çalışmasındaki ; *"Tanrı'nın sadece Kudüs için değil aynı zamanda Ortadoğu'nun tüm çocukları için de Tanrı adına açıktan savaş ve fetih teolojisi teşvik edenler için de ağlamaya devam ettiğine inanıyorum."* (El- Awaisı & Ataman, 2020, s. 39) ibaresi konuyu özetler mahiyettedir. Birinci kısımda isimlendirme üzerinden güdülen politikalara temas edilirken, ikinci kısımda her iki dinin mensuplarının kutsal metinlerine duydukları sadakatleri tartışılmaktadır. Üçüncü kısımda ise Kudüs'ün kısa ve genel bir tarihine yer verilmektedir. Fakat Batı menşeli tarih otoritelerinin modern arkeolojiyi de kendilerine araç olarak kullanarak Kudüs özelinde tarihi "çarpıtma" girişiminde olduklarından yazar yakınmadır. Haçlı ve modern dönemde İsrail'in işgalleriyle Kudüs'ün müslümanların hakimiyetindeki barış ve hoşgörü şehri ola vasfını yitirdiğini ifade etmektedir. Şehrin tarihi hakkında yeterli ve öz bilgilerin sistemli bir şekilde aktarılmasına karşılık; subjektif bir üslubun yazar tarafından benimsendiğini

söyleyebiliriz. Dolayısıyla ilk bölümde şehrin tarihsel ve dini kökenine ilişkin bir tahlil söz konudur.

Kitabın ikinci bölümü ise ilk bölümün bir devamı niteliğindedir. Buna binaen dördüncü kısımda tarihe ilk olarak müslüman tecrübesi ile vücut bulmuş olan “birlike yaşama modelinden bahsedilmektedir. Kudüs’ün herkese ait ve herkesin kutsalı olan barış, hoşgörü ve toplumsal dayanışma ile vasıflandırılan bir yer olduğunu bizlere aktarmaktadır. Hz. Ömer’in Kudüs’ü fethi ile gayrimüslimler ile yapılan “emanname” özelinde işlenen kısmı; konuyu anlamamıza yardımcı grafik ve tablolar zenginleştirmiştir. Beşinci kısımda ise Birinci Dünya Savaşı sonrası Filistin’in İngiliz Lejyonluğu ve nihayetinde İsrail Devleti’nin kurulması sonrası süreçlerde Uluslararası örgüt ve kuruluşlarca nasıl tanımlandığından bahsetmektedir. İsrail’in bölgede uyguladığı işgalin ve Kudüs’ü “ebedi başkent” olarak ilan etmesinin BM ve diğer büyük güçlerce nasıl karşılandığına dair tarihi açıdan zengin bilgiler sunulmaktadır. Dünya kamuoyunun İsrail’in izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği işgallerde haksız olması üzerinde birleştiklerini, bölgede iki devletli çözüm modelini benimsediklerini öğrenmekteyiz. Önceki bölümle paralel olarak altıncı bölümde ise İsrail-Filistin ilişkilerinde Kudüs’ün yeri ve belirleyiciliği saptanmaya çalışılmaktadır. İsrail’in Kudüs’ü taktiksel diplomatik yollarla kademeli bir siyaset ile -yazarın tabiriyle bir oldu bitti ile- elde etmek için her türlü yasal olmayan etkenlere başvurduğu vurgulanmaktadır. Taraflar arasında devam eden barış görüşmelerinin İsrail lehine olup Filistin açısından bir başarı sağlamayacağı gibi; İsrail’in zaman kazanmak ve güç toplamak adına diplomasiye başvurduğu belirtilmektedir. Nitekim 1993 Oslo Anlaşması bunun somut göstergesidir. Sonuç olarak Kudüs’ü göz ardı etmeden ve uluslararası mahiyeti netleştirilmeden yapılan barış görüşmeleri yazarımızca Filistin adına bir yarar sağlamayacaktır. (El-Awaisi & Ataman, 2020, ss. 117-119) Dolayısıyla ikinci bölümde müslümanların kendi hakimiyetlerindeki hoşgörü ortamı ile sonraki süreçteki meydana gelen olaylar arası bir kıyas da söz konusudur.

Kitabın son bölümü olan Siyasi Gelişmeler ve Mevcut Sorunlar'da ise ikinci bölümdeki şehrin siyasi statüsüne dair alınan kararlar ve uygulamaların nihai bir sonucu olarak Donald Trump'ın "kararı" farklı siyasi erklerin verdiği tepki düzleminde etüde edilmektedir. Yedinci kısımda Donald Trump'ın 6 Aralık 2017'deki "Kudüs'ün İsrail'in Ebedi Başkenti" olduğuna dair "Yüzyılın Anlaşması" olarak tanımladığı karına yönelik Arap devletlerinin verdiği tepkiler ve sonraki süreçte benimsedikleri tutumlar değerlendirilmektedir. Kısa vadede başta Arap Ligi olmak üzere Arap devletlerinin yaptığı açıklamada hamasi bir üslupla İsrail'i eleştirdiği ve ABD'ye kararından geri adım atma çağrısında buldukları görülse de ülkelerin ekonomik, ticari ve diplomatik istikbali gereği zamanla bu sert söylemlerini yumuşattıkları ve ılımlı bir üslup ile söylemlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi ülkeler başta olmak üzere Arap devletlerinin ciddi bir şekilde meselenin takipçisi olmayıp sağduyu söylemleri ile yetinildiği; bunun da bölgede henüz ABD'ye kafa tutacak bir gücün bulunmaması nedeniyle olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Sekizinci kısımda ise Başta AB olmak üzere İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve diğer Avrupa Birliği ülkelerinin Trump'ın kararına dair görüşleri ve izledikleri politikalar tartışılmaktadır. İngiltere ve AB'nin Transatlantik İttifak Bloğu'nu korumak adına ve ekonomik anlamda ABD'ye hissettikleri bağımlılık sebebiyle her ne kadar kararı kınama ile karşılasalar da ilerleyen süreçte bu tutumlarını yumuşatmışlardır. İpek Yolu ve kendisine etkisi açısından Çin'de bölgede iki devletli çözümü ve sağduyudan vazgeçilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Açıkçası yazarımızın aktardığına göre Rusya'nın da benzer tutumlar içinde olduğunu söyleyebiliriz. Müellifin; "*Özellikle potansiyel mülteci dalgalarına karşı dayanıksız olan Avrupalılar ve Ortadoğu bölgesinde ekonomik çıkarları olan Batı Avrupa ülkeleri ABD'nin barış ve istikrara yönelik hamlesinin çok ciddi etkisi olacağını öngörmektedir...*" (El-Awaisi & Ataman, 2020, s. 159) tespiti önemlidir.

Dokuzuncu kısımda ise bölümün önceki iki kısmından farklı olarak tek bir ülke düzleminde yani Türkiye'nin Kudüs ve Filistin'e yönelik

siyasetinin mahiyeti bizlere sunulmaktadır. Özellikle son yıllarda Türkiye'nin Filistin ve Filistinlilere yaptığı maddi ve manevi yardımların yadsınamaz bir önem taşıdığını burada anlamaktayız. Müslümanlıktan gelen dini bağlar ve eski bir Osmanlı toprağı olması sebebiyle Kudüs Türkiye için büyük bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bölgede pek çok mimari eseri bulunmaktadır. Bu da bölge ile duygusal ve milli bir bağ oluşturmaktadır. Türkiye; 1967 yılı öncesi siyasi sınırlar, iki devletli çözüm önerisi ve Doğu Kudüs'ün Filistin'in başkenti olduğunu şiddetle vurgulamaktadır. Türkiye kanununun ve uluslararası anlaşmaların belirleyici olduğu bir barış sürecini savunmaktadır. Türkiye'nin başta Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere siyasilerin ve Türk halkının Filistin ve Kudüs'e karşı hissettikleri tarihi ve dini hassasiyetin de Türkiye'nin Kudüs'e yönelik faaliyetlerinde büyük bir payı olduğu yazar tarafından belirtilmektedir. Öte yandan metin içinde yapılan edebi iktibas, metnin ifade üslubuna bir renklilik kazandırmaktadır. (El-Awaisı & Ataman, 2020, s. 163) Onuncu kısımda ise Malezya'nın ABD'nin kararına olan tepkisi ve izlediğı diplomasi incelenmektedir. İsrail'i bir devlet olarak tanımayan Malezya'nın ve kararı büyük bir esefle kınadığını söyleyen yazar; Malezya'da devlet ile beraber "devlet dışı aktörlerin" de önemli bir rol üstlendiğine dikkat çekmektedir."Devlet dışı aktörlerin" sivil toplum kuruluşları ve dernekler olduğunu belirten yazar; Malezya resmi kurumlarından daha sert açıklamalarda buldukları ve Filistin'e yardım ve destek bağlamında onların daha büyük adımlar attıklarını aktarmaktadır. Nihai olarak denilebilir ki; İslam Dünyası'nda iki etkin güç olan Türkiye ve Malezya'nın Kudüs ve Filistin üzerindeki varlığı ve etkisi yazarlar tarafından ele alınmıştır.

Üç ana bölüm ve on kısımdan oluşan bu çalışmada Kudüs'ün tarihi, ona verilen isimler, içinde yaşayan dini gruplar ve dinlerin Kudüs özelinde birbirleriyle iletişiminden farklı başlıklar altında bahsedilmektedir. Daha sonraki bölümlerde ise siyaset ve uluslararası ilişkiler temel alan teşkil etmek üzere son bir asırda şehrin siyasi statüsü ve İsrail-Filistin ilişkileri özelinde Dünya

kamuoyunun faaliyetleri ve yaklaşımları okuyucuya aktarılmaktadır. Farklı milletleden Türk, Arap ve İngiliz araştırmacıların çalışmaya sağladıkları katkı; kanaatimizce ortak bir konuyu farklı toplumlardan ve düşünce havuzlarına mensup yazarların ele almasıdır. Bu amaçla yaptıkları bu ortak çalışma ve senkronize bir nitelik taşıması sebebiyle takdire şayandır. Zira editör koordinatörlüğünde birden çok yazarlı çalışmalarda bölümler arası kopukluk ve uyumsuzluk muhtemel olabilirken; söz konusu eser bu riski başarı ile atlatmıştır. İlaveten farklı disiplinlere mensup pek çok kişinin Kudüs'ü çeşitli yönleriyle ele alması eserin niteliği için büyük bir avantajdır. Son olarak kitabından yazımı ve yayınlanmasında emeği geçen herkese böyle kıymetli bir çalışmayı literatüre kazandırdıkları için teşekkürü bir borç bilir, konu hakkında yapılacak yeni çalışmalar için bir rehber ve ilham kaynağı olmasını temmeni ederiz.